

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

VII. évfolyam

2010/2-3.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

TANULMÁNYOK

Csoma Mózes: Hatalomátadás a Remetekirályságban	1
Vasali Zoltán: Kvótakereskedelem piaci sikerei és kudarcai – Kincs, ami van	19
Marton Péter: A Kínai Népköztársaság „Af/Pak”-politikája: kínos egyensúlykeresés szabályozhatatlan pakisztáni áttétellel	38
Jordán Gyula: Washingtoni konszenzus vs. pekingi konszenzus	60
Csányi Benedek: Oroszország és a változó Arktisz	81

INTERJÚ

„Bizonyos kérdésekben a Tálibán sokkal közelebb áll azokhoz az elvekhez, amelyekre rá akarjuk venni a jelenlegi kormányzatot” Interjú Michael Semple-vel	98
---	----

KÖNYVISMERTETÉS

Nagy Gabriella: Huszadik századi államférfiúi életpályák a közel-keleti politika sodrában Kalmár Zoltán: Nincs béke a Közel-Keleten	104
---	-----

Impresszum	109
-------------------	-----

Csoma Mózes:

Hatalomátadás a Remetekirályságban

A KNDK hatalmi tényezőjének bizonytalansága a Távols-Kelet súlyos biztonságpolitikai kihívásává nőtte ki magát. A tanulmány betekintést nyújt a phenjani rezsimet több mint hat évtizede irányító Kim-klán kulisszái mögé, majd részletesen bemutatja a Koreai-félsziget két állama közötti feszültség fokozódását a dél-koreai haditengerészet állományába tartozó Cshonan (Cheonan) korvett elsüllyedését követően. Végezetül bemutatásra kerül a jelenlegi phenjani vezető kijelölt örököse is.

Kim Dzsong Il (Kim Jong-il) észak-koreai vezető 2010 szeptember végén négycsillagos tábornokká nevezte ki harmadik fiát, majd a Koreai Munkapárt összeülő konferenciája fontos tisztségeket adott a jelenleg 27 éves fiatalembernek. A phenjani rezsim ezzel hivatalossá tette a kulisszák mögött csaknem két éve zajló hatalomátadási folyamatot. A KNDK-ban már másodszor történik meg az egykori szocialista országok viszonyában példa nélkül álló apáról fiúra szálló hatalomátadás. Ráadásul most egy olyan időszakban, amikor a félsziget két államának viszonya a szokásosnál is feszültebbnek tekinthető.

Jelen tanulmány bemutatja, hogy a 17-19. századbeli Koreához hasonlóan szándékosan elszigetelődő – emiatt a külföld által Remetekirályságként emlegetett – KNDK-ban miként merült fel az apáról fiúra szálló hatalomátadás lehetősége. A cikk betekintést nyújt a Kim-klán kulisszái mögé, majd részletesen bemutatja a Koreai-félsziget két állama közötti feszültség fokozódását a dél-koreai haditengerészet Cshonan (Cheonan) korvettjének elsüllyedését követően. Végezetül bemutatásra kerül a jelenlegi phenjani vezető kijelölt örököse is.

A szövegben szereplő koreai tulajdonnevek átírása a Magyar Tudományos Akadémia kelet-ázsiai nyelvekre vonatkozó fonetikus irányelvei szerint történt. Az angolszász

* Dr. Csoma Mózes, tanulmányait az ELTE történelem-politikaelmélet szakán, valamint a szöuli Yonsei Egyetemen végezte. Ösztöndíjasként több évet töltött a Koreai Köztársaságban, ahol a megosztottság történelmi gyökereit kutatta. Jelenleg egyetemi adjunktusként az az ELTE Koreai Tanszékén tanít a koreai történelem és politika tárgykörében. Három önálló kötete jelent meg: *Korea – egy nemzet, két ország* (Napvilág, Budapest, 2008), *Magyarok Koreában* (ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009), valamint *Hanpando’rul pangmun’han hongari’indul’ui kiok pimangrok [A Koreai-félszigeten járt magyarok memoranduma]* (Jipmoondang Publishing, Seoul, 2009).

szakirodalommal való összehasonlíthatóság kedvéért zárójelben szerepel a világszerte elfogadott McCune-Reischauer átírási mód is.

A „vezéri folytonosság” kérdésköre a Remetekirályságban

A KNDK politikai fejlődése szorosan összefügg Kim Ir Szen (Kim Il-sung, 1912-1994) személyével. A „Nagy Vezér” csaknem fél évszázados uralma során szélsőségesen „keményvonalas” államrendet épített ki. A példa nélkül álló vezérkultusz ideológiai alapját a konfucianizmus elemeire épülő csucshe-eszmerendszer szolgáltatta. Ennek részeként fogalmazódott meg a vezéri folytonosság gondolata, mint a szocialista építés elméleti és gyakorlati követelménye. Konkrétan az idős Kim Ir Szen ügyének folytatója nem lehetett más, mint legidősebb fia.

A phenjani „uralkodóházban” az utódlás kérdésköre egészen a hetvenes évekig nyúlik vissza. Kim Ir Szen ugyanis a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság példájából azt a következtetést vonta le, hogy a rendszer jövőbeli belső stabilitásának záloga a leendő örökösök személyében van. Sztálin és Mao halálát – a megfelelő örökösök hiányában – hatalmi bizonytalanság és politikai visszarendeződés követte. Kim Ir Szen tehát úgy döntött, hogy a legfelsőbb hatalmat mindenképpen a családon belül kell tartani.¹

Kim Ir Szen első fia 1942-ben a szovjet Távol-Keleten született, a Habarovszkhoz közeli Vjatszkoje településen. Kim Dzsong Il édesanyja a harmincas években részt vett a Mandzsukuóban zajló Japán-ellenes partizánharcokban, majd röviddel a felszabadulást követően agyvérzésben hunyt el. Kim Dzsong Il először az NDK-ban járt repülőtisztai iskolába, majd a Kim Ir Szen Egyetemen politikatudományt és közgazdaságtant hallgatott. Tudatosan készítették fel az utódlásra: 1980-tól a Koreai Munkapárt Központi Bizottság Politikai Bizottságának, valamint a PB katonai bizottságának állandó tagja lett. A phenjani propagandakiadványok által előbb „Dicsőséges Pártcentrum”-ként majd „Kedves Vezető”-ként emlegetett ifjabb Kim azonban a külvilág számára sokáig ismeretlen maradt.² A fokozatos hatalomátörökítés érdekében 1991 decemberétől a Koreai Néphadsereg főparancsnoka, majd 1992 áprilisától a KNDK marsallja lett. 1993-ban lett a KNDK Államvédelmi (a hazai sajtóban

¹ Kim Song-bo - Ki Kwang-seo - Lee Shin-chol: *Pukhan hyondae'sa* [Észak-Korea jelenkori története – koreaiul]. Woongjin, 2004. 214-220. o.

² A szóbeli források szerint Kim Dzsong Il a titkosszolgálat vezetőjeként számos terrorakció értelmi szerzője volt, így ő tehető felelőssé a Cson Du Hvan elnök elleni 1983-as ranguni merényletért, valamint a Korean Air utasszállító gépének felrobbantásáért is. Cho Se-hyon: „A Nobel Prize for Kim Jong-il?” *The Korea Herald*. 2000. május 9.

elterjedt terminus szerint Nemzetvédelmi) Bizottságának elnöke, a mai napig ebben a tisztségben gyakorolja a hatalmat.³

A hatalomátörökítés folyamata során Kim Ir Szen második házasságából származó kisebbik fia is lehetséges „trónörökösként” merült fel. Kim Pjong Il (Kim Pyung-il) sokak szerint intelligensebb és megbízhatóbb bátyjánál, így alkalmasabb lett volna a vezetői feladatok ellátására. Kim Ir Szen azonban a konfuciánus szabályokat követve az elsőszülött fiút választotta, s a döntés véglegességét elfogadva Kim Pjong Il-nek külföldre kellett utaznia. 1981-től belgrádi katonai segéd-attasé, majd 1988-tól rövid ideig budapesti nagykövet volt. A dél-koreai-magyar diplomáciai kapcsolatfelvétel miatt azonban hazarendelték, s később helsinki nagykövetként tért vissza Európába. Jelenleg a varsói missziót vezeti.⁴ Hasonlóan folyamatos külföldi tartózkodásra van kényszerítve Kim Pjong Il nővére is, akinek férje évtizedek óta fontos állomáshelyeken teljesít diplomáciai szolgálatot. Kim Kvang Szop (Kim Kwang-seop) prágai nagykövetként kezdte pályafutását, majd 1993-ban a bécsi misszió vezetője lett. Amióta a budapesti nagykövetség felfüggesztette működését, ő látja el a Magyarországgal kapcsolatos teendőket is.

Kim Ir Szen 1994-ben bekövetkezett váratlan halálát követően bizonyos politikai instabilitásra került sor, a kijelölt örököszt ugyanis sem a pártfőtitkári, sem az államfői székbe nem iktatták be. A vezetésen belüli frakcióharcok kimenetele, illetve Kim Dzsong Il hatalmának megszilárdulása elsősorban a hadsereg támogatásától függött. Kétségtelen, hogy a „kedves vezető” apja halála után nyilvánosan csak magas rangú katonatisztek kíséretében mutatkozott, csak katonai, illetve hadiipari objektumokat látogatott meg. A katonaság lojalitására 1997 októberében derült fény, amikor Kim Dzsong Il a néphadsereg kezdeményezésére pártfőtitkár lett.⁵

A hatalmi tényező viszonylagos stabilizálódása 1998. szeptember 9-én – a KNDK fennállásának 50. évfordulóján – vált egyértelművé. A Legfelsőbb Népi Gyűlés nevet viselő phenjani törvényhozás alkotmánymódosítással megszüntette a „Nagy Vezér” halála óta betöltetlen államelnöki intézményt. Kim Ir Szent „Örökös Elnökké” választották. Kim Dzsong Il pedig az ország tényleges vezetőjeként megerősítést nyert az Államvédelmi (Nemzetvédelmi) Bizottság elnöki posztján.

³ Kim Dzsong Il személyéről bővebben: *The True Story of Kim Jong-il*. The Institute for South-North Korea Studies. Seoul, 1993.

⁴Kim Song-bo et al.: i. m. 191. o.

A Kim-klán harmadik generációjának felbukkanása

2002 végén a dél-koreai hírszerzés – a Japánban élő koreai kisebbségen keresztül – hozzájutott az északi néphadsereg egyes belső kiadványaihoz. A szülői elemzők megdöbbenően tapasztalták, hogy a tisztek továbbképzését szolgáló segédanyagok külön fejezetet szenteltek egy bizonyos „Tisztelt Édesanya” népszerűsítésének. A szakértők egyetértettek abban, hogy a „főparancsnok elvtárs védelmezőjeként” megjelölt személy minden bizonnyal az észak-koreai vezető valamelyik közeli hozzátartozója lehet.

Kim Dzsong Il magánéletéről a legutóbbi időig hivatalosan semmit sem lehetett tudni. A világsajtó elsősorban a jól értesült szülői bulvárlapok információit átvéve vázolta az észak-koreai vezető meglehetősen bonyolult kapcsolatait. A hivatalos feleségek és a félhivatalos élettársak sorából az elemzők két nőt szoktak kiemelni.⁶ Mindketten fiú trónörökösrel gyarapították a phenjani „uralkodóházat”.

Kim Dzsong Il legidősebb fiának édesanyja az észak-koreai törvények alapján osztályidegennek minősül. Szong He Rim (Seong Hae-rim, 1937-2002) családja ugyanis a félsziget déli részén komoly földbirtokokkal rendelkezett. A feltűnő szépségű lány a Phenjani Filmművészeti Egyetem elvégzését követően az ország egyik legnépszerűbb színésznőjévé vált, majd férjhez ment egy híres író fiához.⁷ A fiatal színész nő azonban váratlanul elvált férjétől, s rövidesen Kim Dzsong Il oldalán bukkant fel. Hamarosan közös gyerekük született. A leendő észak-koreai vezető azonban elhagyta a színésznőt, aki fokozatosan kegyvesztetté vált. A szülői elemzők szerint Szong He Rim elszigetelődésében szerepet játszott az is, hogy egyik unokaöccse az országból elmenekülve leleplező könyvet írt az észak-koreai vezetés viselt dolgairól.⁸ 1996 februárjában a színésznő gyógykezelés céljából Oroszországba távozott. Egy moszkvai lakótelepen magányosan halt meg, a hírek szerint szívelégtelenség következtében.

Kim Dzsong Il és a színésznő fiát a külföldi elemzők már régóta lehetséges trónörökös-ként tartják számon. Kim Dzsong Nam (Kim Jong-nam, 1971-) kezdetben magántanítóktól tanult, majd japán és svájci iskolákba járaták. A fiatalember azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: a tanulást elhanyagolva amolyan tékozló fiúvá vált. A szülői lapok információi szerint a motorkerékpárokon kívül szinte semmi más nem érdekelt, s gyakran rendezett napokig tartó orgiákat a tokiói Josivara (Yoshiwara) negyedben. Több

⁵ A témáról bővebben: Csoma Mózes: *Korea – egy nemzet, két ország*. Napvilág. 2008. 78-80. o.

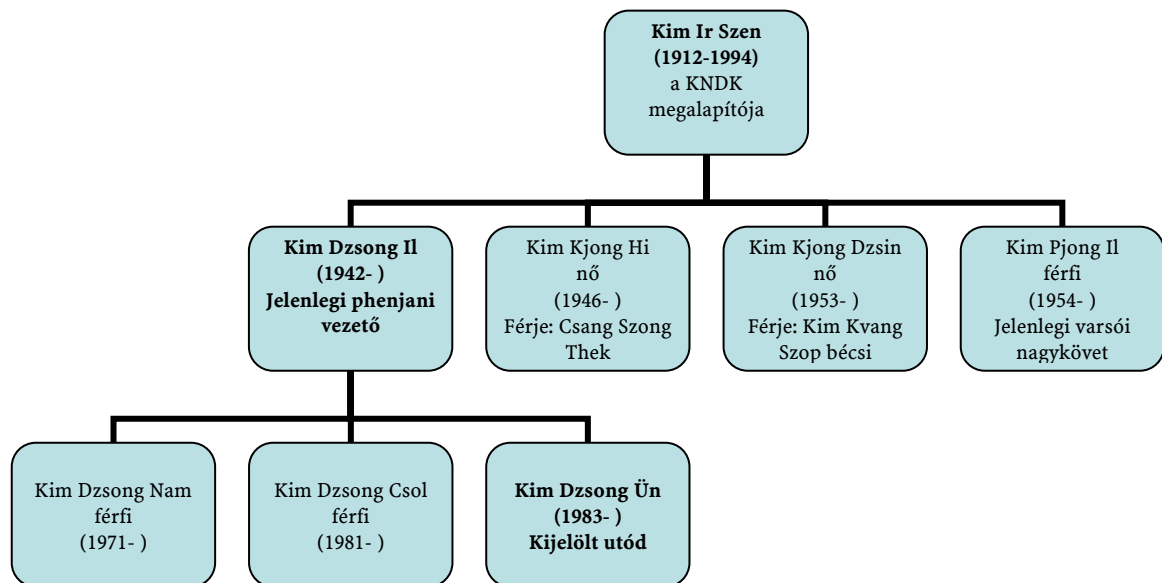
⁶ A témáról bővebben: Na Un-young: „Pukhan’phan chang’hwí’bin.” [Észak-koreai kegyeltek]. *Il’yo Shinmun*. 2003. március 2.

⁷ Ri Gi Jong az észak-koreai irodalom elismert alakja. A félsziget déli részéről északra települt férfi számos regénye kötelező olvasmány.

szülői elemző is megjegyezte, hogy a fiatalember viselkedése kifejezett hasonlóságot mutat Vaszilij Sztálinéval és Nicu Ceausescuéval.

Kim Dzsong Nam később kísérletet tett apja bizalmának visszaszerzésére, ami részben sikerült is. Külföldön elvégzendő feladatokat kapott: többek közt a rakétaexport ügyeinek intézését. 2001 tavaszán azonban egy roppant kínos incidens beárnyékolta a trónöröklésről szőtt terveket. Kim Dzsong Nam ugyanis két fiatal nő és egy ötéves kisfiú társaságában a Dominikai Köztársaság hamis útlevelét használva Japánba utazott, de a tokiói Narita reptéren feltartóztatták őket. Mint kiderült, az Urajaszuban (Urayasu) lévő Disneylandbe akartak menni. A japán hatóságok végül is rövid tanakodást követően kiutasították az országból.⁹ Kim Dzsong Nam ezt követően háttérbe szorult. A kulisszák mögött zajló vetélkedésre ugyanakkor jellemző, hogy 2004 decemberében az Ausztriában tartózkodó Kim Dzsong Nam ellen koreai fegyveresek merényletet próbáltak elkövetni. A tervet az osztrák terrorelhárítás közbelépése akadályozta meg.¹⁰

A Kim-klán (egyszerűsített vázlat)

A hírek szerint Kim Dzsong Nam trónöröklésének legnagyobb ellenzője az észak-koreai vezető második élettársa volt. Ko Jong Hi (Ko Young-hee, 1953-2004) egy japán városban született, és csak a hatvanas évek elején települt vissza Észak-Koreába, ahol apja a nemzeti dzsudó szövetség megalapítójaként fontos embernek számított. Ko Jong Hi a híres Manszude

⁸ Ri Han-yong: *The dong'kang royal phamili*. [A Tedong-folyó királyi családja]. Seoul, 1997.

⁹ A szülői lapok értesülései szerint az öntörvényű férfi hamis útlevelével már a fél világot beutazta. Egy kínai útlevéllel állítólag többször megfordult Dél-Koreában is.

Művészegyüttes tagjaként népszerű táncosnő lett, majd játékfilmekben szerepelt. A hetvenes évek végén találkozott a leendő észak-koreai vezetővel, s rövidesen közös gyerekük született. A táncosnő sikeresen megőrizte Kim Dzsong Il bizalmát: a kulisszák mögött befolyásos személyé vált. A szöuli lapok információi szerint Ko Jong Hi éveken keresztül a főváros egyik külső kerületében lévő elnöki rezidencián lakott, s a kilencvenes évek elejétől a „helyszíni útmutatásokra” is elkísérte az észak-koreai vezetőt. 2002 végén a néphadsereg belső kiadványaiban szereplő „Tisztelt Édesanya” kultusza így minden bizonnyal az ő népszerűsítését szolgálta. A szöuli elemzők már biztosra vették, hogy az egykori táncosnő rövid időn belül hivatalos *first lady*-ként fog debütálni. Mindezek után a témával foglalkozó szakértőket 2004 nyarán teljesen váratlanul érte Ko Jong Hi halálhíre. Az utólagos információk szerint súlyos betegség következtében egy párizsi magánklinikán hunyt el.

A legidősebb Kim fiú botrányai és háttérbe szorulása következtében Kim Dzsong Il és Ko Jong Hi közös fiai kerültek a KNDK belső viszonyait kutató elemzők látókörébe. Az idősebb Kim Dzsong Csol (Kim Jong-chul, 1981-) egy svájci iskolában tanult, majd hazatérve a párt agitációs és propaganda osztályán kezdett dolgozni. A fiatalemberről 2006 nyarán a japán Fuji TV tett közzé felvételeket, amint részt vesz egy németországi könnyűzenei koncerten.

A világsajtó a hatalom leendő várományosaként írta le a phenjani vezető második fiát, azonban egy japán férfi ellentétes véleményének adott hangot. Fudzsimoto Gendzsi elnöki szakácsként több mint tíz évet dolgozott Kim Dzsong Il közvetlen közelében, s meglehetősen alapos ismeretekre tett szert a phenjani „uralkodóház” belső viszonyairól.¹¹ A férfi azt állította, hogy a phenjani vezető alkalmatlannak tartja középső fiát a vezetői szerepre. Viszont harmadik fia, az 1983-ban született Kim Dzsong Ün (Kim Jong-eun) megkülönböztetett figyelemnek örvend. A „Kis Hercegnek” becézett fiatalemberről csupán annyit lehetett tudni, hogy egy berni nemzetközi iskolában végezte tanulmányait, ahol az észak-koreai nagykövet kísérte minden lépését. Phenjanba visszatérve pedig eltűnt a külvilág szeme elől.

2008 szeptemberében a dél-koreai hírszerzés megerősítette, hogy Kim Dzsong Il pár héttel korábban kífokú agyvérzést szenvedett. A szöuli elemzők legnagyobb része úgy vélte, hogy a phenjani vezető halála vagy döntésképtelenné válása esetén minimális a valószínűsége a KNDK testületi vezetésének. Az egyszemélyes döntésekhez szokott országban ugyanis a „forradalmi vezérideológia” évtizedek óta azt sulykolja a lakosságnak, hogy a *történelmet alkotó néptömegek* a megfelelő vezéri irányítás nélkül csupán emberek egy csoportjának tekinthetők. A „forradalomban való győzelemhez” pedig nélkülözhetetlen a vezér irányítása.

¹⁰ Csoma Mózes: *Jön a harmadik generáció*. Népszabadság. 2008. szeptember 13.

Az észak-koreai lakosság számára így egyszerűen elképzelhetetlen a vezér személye nélküli irányítás. Az utód személyének kiválasztásánál a legfontosabb kritérium a korábbi vezér iránti feltétlen hűség.

A konfuciánus kelet-ázsiai társadalmakban ennek legfőbb biztosítéka – hosszú évszázadok óta – az apáról fiúra szálló trónöröklés. Ennek kapcsán a Dél-Koreában tartózkodó északi menekültek nem tudják megérteni, hogy Szöulban miért okoz közéleti botrányokat, ha valamelyik családi tulajdonú nagyvállalat (Samsung, Hyundai, LG) vezetői saját fiaikat akarják az igazgatói székbe helyezni. Az északi menekültek számára magától értetődőnek tűnik ugyanis, hogy az apa maga dönthet saját hatalmának-tulajdonának tovább örökítéséről.¹²

Kim Dzsong Il egészségi állapotának megingása felgyorsította az utódlással kapcsolatos előkészületeket. A Phenjanból közvetítő csatornákon érkező hírek kezdetben ellentmondásosak voltak, ráadásul a japán tévétársaságok kamerái előtt felbukkant a phenjani vezető legidősebb fia is. A dél-kínai Makaóra költözött Kim Dzsong Nam számos alkalommal bocsátkozott kötetlen beszélgetésekbe a japán tévésekkel, akik valamilyen véletlen folytán mindig megtalálták azt a szállodát vagy repülőteret, ahol a férfi éppen tartózkodott. Kim Dzsong Nam megítélésén sokat változtattak a médiában való megjelenések: az elsőszülött fiú éveken át botrányhős playboyként szerepelt a hírekben, de apja egészségi állapotának romlása után ez a kép jelentősen megváltozott. A kínai források apja állapotáért aggódó nyilatkozatát közzölték, egy japán tévétársaság pedig felvételt készített, amint Párizsban agysebészeket keres apja gyógykezeléséhez.¹³

2009. január végén a dél-koreai sajtó phenjani értesülésekre hivatkozva közölte, hogy Kim Dzsong Il harmadik fiát jelölte ki majdani utódjául, a döntésről pedig már értesítette a Koreai Munkapárt illetékes szerveit is. A KNDK hatalmi tényezőjének bizonytalanná válása közvetetten a térség egyik legfontosabb biztonságpolitikai kockázatává vált: az utódlási hadművelet kisiklása ugyanis könnyen káoszhoz vezethet a túlmilitarizált országban. Ráadásul az elmúlt másfél év során ismét rendkívül feszültté vált a viszony a félsziget két állama között.

A Korea-közi viszonyok mélypontra jutása

A Koreai-félsziget két államának igen feszült viszonya lényegében egyet jelent az 1998-2007 között regnált baloldali szöuli kormányzat megbékélési politikájának kudarcával. A néhai

¹¹ Fujimoto Genji: *Kim Jong-il'ui yorisa* [Kim Dzsong Il szakácsa]. Wolgan Chosun'sa. 2003.

¹² A témáról bővebben: Csoma Mózes: „Jön a harmadik generáció.” *Népszabadság*. 2008. szeptember 13.

¹³ Forrás: Csoma Mózes: „Trónöröklés a remetekirályságban”. *Népszabadság*. 2009. január 17.

Kim De Dzsung (Kim Dae-jung) elnök az ország első balközép irányultságú államfőjeként 2000 júniusában Phenjanba utazva találkozott Kim Dzsung Illel. A baloldali szöuli kormányzat az üzlet és a politika szétválasztásának jelszavával arra ösztönözte a déli cégeket, hogy hajtsanak végre működő tőkebefektetéseket a KNDK-ban. A beruházások éllovasa a Hyundai vállalatcsoport lett. Előbb megszervezték a déli turistacsoportok rendszeres beutazását az északi Gyémánt-hegységbe, majd 2004-ben beindították a keszongi ipari parkot. A helyi munkaerő olcsóságát 103 különféle déli cég használja ki, az általuk jelenleg foglalkoztatott kb. 38.000 északi munkásnak havi hetven dolláros alapbért fizetve. Kim De Dzsung hivatali utódja, a korábban emberjogi ügyvédként tevékenykedett Ro Mu Hjon (Ro Moo-hyun) elnök 2003-ban vette át KNDK felé irányuló mosolydiplomáciát.¹⁴ 2007 októberében Ro elnök a demilitarizált övezeten áthaladva ellátogatott Phenjanba, bár a déli lakosság nagy része már egyre inkább fenntartásokkal kezelte a megbékélési politikát. A szöuli kormányzat és a nagyvállalatok által északra juttatott dollármilliók ellenére ugyanis a phenjani rezsim tovább folytatta katonai célú atomprogramját, és többször hajtott végre a térség biztonságát veszélyeztető ballisztikus rakétakísérleteket.

Tíz év baloldali kormányzást követően 2008 tavaszán konzervatív politikus költözött a szöuli elnöki rezidenciára. A korábban szöuli főpolgármesterként tevékenykedett Li Mjong Bak (Lee Myung-bak) elnök keményvonalas politikát hirdetett a phenjani rezsim irányába, amelynek részeként a gazdasági együttműködés további bővítését feltételekhez kötötte. A feszült légkörben előbb a keszongi ipari parkba irányuló vasúti forgalom állt le, majd 2008 nyarán a Gyémánt-hegységbe irányuló turizmust függesztették fel. Az elmúlt másfél évben a KNDK több ballisztikus rakétakísérletet hajtott végre, továbbá 2009 májusában sor került az ország második kísérleti nukleáris robbantására is. Szakértők szerint Észak-Korea harciassága elsősorban a központi hatalom erejének demonstrálását és az ország belső problémáinak elkendőzését szolgálja. A kudarcba fulladt megbékélési politika végére a közös ipari park bezárása tehet pontot, amelynek első számú kárvallottjai az észak-déli gazdasági kapcsolatoknak bizalmat szavazó déli cégek lesznek.

¹⁴ Ro Mu Hjon a Koreai Köztársaság második balközép irányultságú államfője volt. Ro 1946-ban született a félsziget délkeleti részén lévő Kimhe város közelében. A katonai diktatúra időszakában védőügyvédként dolgozott, részt vett az államellenes szervezkedés vádjával letartóztatott diákok védelmében, majd 1987 tavaszán a demokráciát és közvetlen elnökválasztást követelő megmozdulások egyik vezetője lett. Már elnökké választását megelőzően folyamatos támadások érték a katonai diktatúra politikai örökösének tekinthető konzervatív oldal részéről. 2004 márciusában a dél-koreai belpolitika első bizalmatlansági indítványát kezdeményezték ellene, amellyel fel is függesztették jogai gyakorlásában. Az alkotmánybíróság döntése értelmében végül is hivatalában maradhatott, de a konzervatív oldal soha nem akarta elfogadni az ország elsőszámú vezetőjének.

A Koreai-félsziget belső viszonyai a Cshonan korvett elsüllyedését követően

2010. március 26-án a Sárga-tengeren elsüllyedt a dél-koreai haditengerészet kötelékébe tartozó Cshonan (Cheonan, jelentése Mennyei Béke) korvett. A hadihajó fedélzetén 104 tengerész tartózkodott, közülük csak 58-at sikerült kimenteni. Az első jelentések még arról szóltak, hogy a Cshonan korvetten ismeretlen eredetű robbanás történt, majd a szöuli katonai hírszerzés közölte, hogy a hadihajót valószínűsíthetően egy észak-koreai tengeralattjáróról indított torpedó találta el. A KCNA hivatalos phenjani hírügynökség ugyanakkor kategorikusan cáfolta, hogy az országnak bármi köze lenne a hadihajó katasztrófájához.

Május 20-án egy dél-koreai vezetésű nemzetközi vizsgálóbizottság bejelentette, hogy a Cshonan elsüllyedését kétségtelenül egy észak-koreai eredetű torpedó okozta. A fejlemények nyomán a két Korea viszonya évtizedes mélypontra zuhant, az ezredforduló idején megkezdődött enyhülési folyamat eredményei megsemmisültni látszanak.

Az incidens a megosztott félsziget nyugati partvidékén húzódó úgynevezett északi korlátozó vonal (NLL) közelében zajlott le. A vonalat még az Egyesült Államok jelölte ki a két országot hermetikusan elválasztó demilitarizált övezet nyugati meghosszabbításaként. A phenjani rezsim nem ismeri el a vonal létjogosultságát. A vitatott hovatartozású térségben az elmúlt évek során már számos alkalommal került sor fegyveres összecsapásokra, rendszerint amikor a phenjani vezetés magára akarta irányítani a nemzetközi közvélemény figyelmét. 2002 júniusában a KNCK rendkívül féltékenyen szemlélte a Dél-Koreában és Japánban rendezett labdarúgó-világbajnokság sikerét, majd a tengeri határvonalat átszelve északi naszádok tüzet nyitottak a déli járőrhajókra. Az összecsapás következtében egy déli hajó elsüllyedt, négy katona meghalt és többen megsérültek. Legutóbb pedig 2009 novemberében zajlott le hasonló esemény, amikor a déli Incshon kikötővárostól 220 kilométerre lévő Tecsong sziget közelében egy északi hadihajó megsértette a két ország közti határvonalat. A szöuli haditengerészet közleménye szerint a behatolót kétszer figyelmeztették, mielőtt célzott lövéseket adtak volna le. Az északiak viszonozták a tüzet, a két percig tartó tűzpárbaj során a déli őrnaszád összesen 15 találatot kapott. Az incidensnek déli oldalról nem voltak áldozatai.

2010. március 26-án éjszaka a Pegnyong- (Baeknyong-, jelentése Fehér Szárny) sziget közelében bekövetkezett a Cshonan korvett katasztrófája. A sziget meglehetősen távol helyezkedik el a dél-koreai szárazföldtől, ugyanakkor csak egy keskeny csatorna választja el az észak-koreai partoktól. A Pegnyong-sziget az amerikai – dél-koreai haderők egyik legfontosabb

hírszerzési bázisa, amelynek közelében rendszeresen zajlanak hadgyakorlatok. A Cshonan korvett tragédiájának idején is négy amerikai hadihajó tartózkodott a sziget közelében a Foal Eagle gyakorlat keretében.¹⁵

A korvett elsüllyedését követő fejlemények

A Cshonan elsüllyedése a dél-koreai haditengerészet legsúlyosabb katasztrófája volt 1974 óta, amikor egy felboruló csapatszállító-hajó 159 tengerész halálát okozta. A Cshonan elsüllyedését követő napokban a dél-koreai kormányzat igyekezett mindent megtenni az esetleges túlélők megtalálása és kimentése érdekében. A katasztrófa okai azonban nem voltak egyértelműek.

2010. március 29-én az Egyesült Államok külügyminiszter-helyettese Washingtonban újságírói kérdésre válaszolva közölte, hogy az amerikai kormányzat egyelőre nem látja úgy, hogy a KNDK érintett lenne a hadihajó elsüllyedésében.¹⁶ Egy nappal később Li Mjong Bak dél-koreai elnök a katasztrófa helyszínére látogatva „gyors és tudományos” vizsgálatot kért a hadseregtől. A szöuli médiában eközben felvetődött annak a lehetősége, hogy a korvett elsüllyedését esetleg egy tengeri akna okozhatta, ami az északról sodródhatott át a déli vizekre. Erre reagálva Kim Te Jong (Kim Tae-young) nemzetvédelmi miniszter közölte, hogy a hadsereg minden felmerülő lehetőséget kivizsgál, beleértve a KNDK esetleges érintettségét is.¹⁷ Ezzel egyidejűleg az ország haditengerészete kizártnak minősítette, hogy a hadihajó pusztulását valamiféle belső robbanás okozta volna.

Nem sokkal a hadihajó elsüllyedését követően Li Mjong Bak elnök telefonos beszélgetést folytatott Barack Obama amerikai elnökkel. A szöuli elnöki hivatal sajtónyilatkozata szerint az amerikai elnök részvétét nyilvánította az áldozatok hozzátartozóinak, valamint teljes körű segítséget ajánlott koreai kollégájának az eltűnt matrózok kereséséhez, valamint a katasztrófa okainak kivizsgálásához. A sajtónyilatkozat szerint Li elnök a felajánlást megköszönve közölte, hogy a korvett elsüllyedésének okai még nem tisztázottak, a vizsgálat végeredményéhez időre és fejlett technikára van szükség.¹⁸

2010. április 1-jén a szöuli nemzetvédelmi minisztérium közölte, hogy a Cshonan elsüllyedésének idején nem érzékelték egyetlen észak-koreai tengeralattjárót sem a vitatott határvonal körzetében. Az incidens idején ugyanakkor a haditengerészet egy másik hajója

¹⁵ Wayne Madsen: *Beijing Suspects False Flag Attack on South Korean Corvette*. Global Research. 2010. május 31.

¹⁶ „U.S. sees no evidence to prove N. Korea's involvement: State Dept.” *Yonhap News*, 2010. március 30.

¹⁷ „President Lee visits island near border with N. Korea.” *Yonhap News*, 2010. március 30.

lövészeket adott le egy azonosítatlan célpontra, amelyről utóbb kiderült, hogy valószínűleg egy madárraj volt.¹⁹ Egy nappal később Kim Te Jong nemzetvédelmi miniszter közölte, hogy jóval nagyobb az esélye annak, hogy nem tengeri akna, hanem egy torpedó okozta a korvett elsüllyedését. Április 6-án ugyanakkor Walter Sharp tábornok, az Egyesült Államok Dél-Koreában állomásozó erőinek (USFK) főparancsnoka kijelentette, hogy országa nem lát semmiféle kapcsolatot a hadihajó tragédiája és a phenjani rezsim között.²⁰ Pár nappal később Li Mjong Bak elnök az Egyesült Államokba utazott, hogy részt vegyen a negyven ország vezetőjének részvételével megrendezett Nukleáris Biztonsági Világkonferencián, ahol megbeszéléseket folytatott Obama elnökkel is. A dél-koreai diplomácia egyértelmű sikerét jelzi, hogy döntés született arról, hogy az ország adhat helyet a következő Nukleáris Biztonsági Világkonferencia megrendezéséhez, amely korántsem burkolt nyomásgyakorlásként értelmezhető a phenjani rezsimmel szemben.²¹

A katasztrófa okainak kiderítése

A szöuli kormányzat nemzetközi szakértők bevonását is kezdeményezte a történetek kivizsgálásába: már kezdetben amerikai, brit, ausztrál, valamint svéd részvételről lehetett hallani. A szöuli nemzetvédelmi minisztérium a vizsgálóbizottság két vezetőjének egy neves koreai tudóst, valamint a fegyveres erők egy tábornokát jelölte ki. Jun Dok Jong (Yoon Duk-yong) professzor április közepén már egy külső robbanásban jelölte meg a hadihajó elsüllyedésének okát.²² Április 17-én a phenjani rezsim elsőként nyilatkozott a Cshonan korvett elsüllyedéséről, amelyet tragikus balesetként eseményként említettek, visszautasítva bármiféle érintettségüket a történetekkel kapcsolatban.

A hadihajó kiemelt darabjait közben a Szöultól délnyugatra lévő Pjongtek (Pyongtaek) kikötővárosba szállították, ahol részletesen megkezdődött a maradványok elemzése. Az első vizsgálatok már megerősítették a külső robbanásról szóló feltételezéseket. A dél-koreai diplomácia vezetője több fórumon is felvetette, hogy amennyiben bebizonyosodna a KNDK érintettsége a Cshonan tragédiájában, az ügyet az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé fogják vinni. Április 19-én az Egyesült Államok is támogatásáról biztosította a javaslatot.²³ A phenjani

¹⁸ „Lee says probe into sunken ship to affect Seoul's international credibility.” *Yonhap News*, 2010. április 1.

¹⁹ „No N. Korean submarine detected on night navy ship sank: officials.” *Yonhap News*, 2010. április 1.

²⁰ „S. sees no link between N. Korea and sinking of S. Korean ship: USFK chief.” *Yonhap News*, 2010. április 6.

²¹ „S. Korea to host nuclear security summit in 2012.” *Yonhap News*, 2010. április 13.

²² „Chief investigator cites 'external explosion' as likely cause of naval ship sinking.” *Yonhap News*, 2010. április 16.

²³ „U.S. supports U.N. action on ship sinking if N. Korea's involvement is confirmed: State Dept.” *Yonhap News*, 2010. április 20.

rezsím folyamatosan tagadta, hogy köze lenne a hajó elsüllyedéséhez, majd felajánlotta, hogy képviselői részt vennének a történetek kivizsgálásában.

A világ nagy hírügynökségei április 22-én számoltak be arról, hogy a dél-koreai katonai hírszerzés álláspontja szerint a hadihajót egy észak-koreai tengeralattjáróról kilőtt 200 kilogrammos robbanótöltetű nehéztorpedó találta el. A *Csoszon Ilbo* című konzervatív szöuli napilap egyidejűleg arról is beszámolt, hogy a KNDK emberi irányítású torpedóegységeket állomásoztat a térségben, amelyek képesek öngyilkos támadásokat végrehajtani.²⁴ Az emberi torpedók létezése nem teljesen légből kapott: a második világháború utolsó hónapjaiban a japán haditengerészet valóban bevetett hasonló támadóegységeket az amerikai hadihajók ellen. A *Kaiten* néven ismert öngyilkos egységek számára a Koreai-félszigeten is építettek támaszpontokat.

Április 25-én a szöuli Yonhap hírügynökség szakértői véleményekre hivatkozva közölte, hogy a közvetlen torpedótalálatnál nagyobb az esélye annak, hogy a hajótest közelében történt nagyerejű robbanás küldte hullámsírba a korvetet.²⁵ A hónap végén Kim Te Jong nemzetvédelmi miniszter már egyértelműen egy torpedótámadásról tett említést. Az Egyesült Államok óvatosan reagált a kijelentésre, a folyamatban lévő vizsgálat eredményének kivárását hangsúlyozva. A dél-koreai diplomácia eközben lépéseket tett, hogy megszerezze Kína és Oroszország támogatását az ügy ENSZ BT előtti tárgyalásához.

Április 30-án Li Mjong Bak elnök részt vett a sanghaji világkiállítás megnyitóján, ahol támogatást kért Hu Csin-tao (Hu Jin-tao) kínai államfőtől a KNDK felelősségre vonásához. A találkozón Hu elnök részvétét nyilvánította az áldozatok hozzátartozóinak. Az expo megnyitóján egyébként részt vett a phenjani rezsím második embere, a jelenleg 82 éves Kim Jong Nam (Kim Young-nam) is. A szöuli sajtó által közzétett felvételek tanúsága szerint a dél-koreai elnök és az aggastyán phenjani politikus egy légtérben tartózkodott ugyan, de nem váltottak szót egymással. Pár nappal később Kim Dzsong Il észak-koreai vezető is Kínába utazott, hogy tárgyalásokat folytasson Hu elnökkel.²⁶ A látogatás miatt váltakozó intenzitású feszültség vette kezdetét Dél-Korea és Kína között. A szöuli döntéshozók azt kifogásolták, hogy a Cshonan-ügy megoldatlansága ellenére a pekingi vezetés hozzájárult Kim beutazásához. A kínai külügyi szóvivő azonban a külföldi országok vezetőinek fogadását kínai belügynek minősítette. A hivatalos megfogalmazás szerint a KNDK „megfelelő környezetet” kíván teremteni a pekingi székhelyű hatoldalú tárgyalásokhoz való visszatérésre.

²⁴ „'Human Torpedoes' Are the North's Secret Naval Weapon.” *The Chosun Ilbo*. 2010. április 22.

²⁵ „Warship sinking caused by close-range external explosion: officials.” *Yonhap News*. 2010. április 25.

²⁶ A témáról bővebben: Csoma Mózes: „Kim Dzsong Il titokzatos útja Kínába.” *Népszabadság*, 2010. május 7.

Kim Dzsong Il kínai tárgyalásainak kapcsán az Egyesült Államok ismételten sürgette a KNDK-t, hogy térjen vissza a pekingi székhelyű hatoldalú tárgyalásokhoz.²⁷ A dél-koreai kormányzat ugyanakkor közölte, hogy addig nem látja értelmét a tárgyalás-sorozat felújításának, amíg a Cshonan katasztrófája nem tisztázódik. Eközben a hadihajó kiemelt maradványainak vizsgálata során egy idegen támadófegyver nyomaira bukkantak. A fellelt alumínium-magnézium ötvözet és az RDX robbanóanyag jelenléte kezdetben a német Atlas Elektronik cég által gyártott közepes torpedóra utalt, amit a világ kilenc országának haditengerészete rendszeresített. Dél-Korea is használja a típust, ellenben a KNDK hivatalosan nem rendelkezik ilyen torpedóval. Később a szakértői vizsgálatokra hivatkozva olyan értesülések is napvilágot láttak, hogy a hadihajó tragédiáját egy kínai gyártmányú torpedó okozta, amelynek maradványain kínai és orosz nyelvű felirat is szerepel.²⁸

A nemzetközi vizsgálóbizottság megállapításai

Végül is május 20-án a dél-koreai vezetésű – amerikai, angol, kanadai, ausztrál, valamint svéd szakértőkből álló – vizsgálóbizottság egyértelműen Észak-Koreát jelölte meg a hadihajó tragédiájának felelőseként.²⁹ A közzétett dokumentum szerint egyértelműen kizárható, hogy a Cshonan elsüllyedését belső robbanás okozta volna, mivel az üzemanyagtartály és dízelmotorok környékén semmiféle erre utaló nyomot nem találtak. Ugyanígy kizárható, hogy a hajó vesztét egy tengeri akna okozta volna: a lebegő akna esetében a hajó oldalán látszania kéne a robbanás ütötte lyuknak, a rögzített akna esetében pedig nyoma lenne a tengerfenéken lévő rögzítő elemnek. A Cshonan katasztrófáját így csak egy torpedótámadás okozhatta. Mivel a kettétört hajótesten nincs nyoma a támadóeszköz behatolásának, az látszik a legvalószínűbbnek, hogy a nagy erejű robbanás közvetlenül a hajó alatt következett be. Ezt támasztja alá a túlélők által említett feltörő vízoszlop is.

A vizsgálóbizottság egy speciális hálóval kutatta át a tengerfeneket, hogy a támadófegyver maradványaira bukkanhassanak. A közzétett jelentés szerint megtalálták egy CHT-02D típusjelű torpedó maradványait, amelynek észak-koreai eredete egyértelműen bizonyítható. A dokumentum szerint a fenti támadóeszközt csak a KNDK gyártja, sőt a típus szerepel a phenjani exporttermékeket bemutató katalógusban is. A jelentés továbbá bemutat egy koreai betűkkel írt jelzést, amit a maradványok belsejében találtak meg. A dokumentum

²⁷ „U.S. hopes China persuades Kim Jong-il to return to 6-way talks: State Dept.” *Yonhap News*, 2010. május 5.

²⁸ „N. Korea used Chinese-made torpedo in attack on S. Korean ship: source.” In: *Yonhap News*, 2010. május 19.

hírszerzési értesülésekre és műholdas megfigyelésekre hivatkozva megállapítja azt is, hogy a Cshonan katasztrófájának idején több észak-koreai minitengeralattjáró is elhagyta támaszpontját az ország nyugati partvidékén. A jelentés konklúziója tehát az, hogy a dél-koreai korvett egy észak-koreai minitengeralattjáróról kilőtt torpedó pusztította el.

Az idén nyáron hatvan éve kitört koreai háború óta a Cshonan korvett elsüllyesztése volt az egyik legsúlyosabb incidens a két koreai állam viszonyában. Li Mjong Bak dél-koreai elnök május 24-ei beszédében a történeteket katonai támadásnak minősítette, valamint közölte, hogy országa gyakorlatilag megszakít minden kapcsolatot Észak-Koreával. Az elnök kijelentette, hogy a jövőben Dél-Korea bárminemű ellenséges provokáció esetén élni fog az önvédelemhez való jogával. A szöuli nemzetvédelmi minisztérium közölte, hogy több éves kihagyás után a hadsereg újra megkezdte az északra irányuló propaganda-tevékenységet: a demilitarizált övezetnél üzembe helyezik a propaganda-adásokat továbbító megafonokat, megindítják a *Szabadság hangja* nevű rádióadást, valamint röplapok szórása is felvetődött. A phenjani rezsim mindezt háborús oknak minősítette, és kilátásba helyezte a megafonok szétlövését is.³⁰ Mindezzel párhuzamosan a dél-koreai diplomácia kezdeményezte, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa foglalkozzon a KNDK felelősségre vonásával.

A vizsgálóbizottság jelentésének közzétételét követően az Egyesült Államok a hadihajó elsüllyesztését a koreai háborút lezáró fegyverszünet megsértéseként értékelte. A Fehér Ház továbbá közölte, hogy a jelentésben tükröződik a bizonyítékok tárgyilagos és tudományos feldolgozottsága. Nagy Britannia szintén elítélte a történeteket, és a brit diplomácia vezetője a nemzetközi közösséggel karöltve adandó megfelelő választ helyezett kilátásba. Hatojama Jukio (Hatoyama Yukio) pár nappal később lemondott japán miniszterelnök kijelentette, hogy országa teljes mértékben osztja a dél-koreai kormányzat álláspontját a korvett tragédiájával kapcsolatosan. A szigetország külügyminisztere a kemény válasz szükségességét hangsúlyozta. Az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjének nyilatkozatával egyetemben május 25-én a magyar külügyminisztérium is elítélte a hadihajó elsüllyesztését.³¹

A KNDK külügyminisztériuma ugyanakkor ismételten tagadta, hogy az országnak bármi köze lenne a hadihajó tragédiájához. A KCNA hivatalos phenjani hírügynökség által közzétett nyilatkozatban a vizsgálóbizottság megállapításait koholmánynak minősítették,

²⁹ A vizsgálóbizottság jelentése elérhető: *Investigation Result on the Sinking of Republic of Korea Ship (ROKS) "Cheonan"*. In: Ministry of National Defense. Republic of Korea. www.mnd.go.kr (2010. május 20.).

³⁰ A témáról bővebben: Csoma Mózes: „Harckészültség, propagandaadás”. *Népszabadság*, 2010. május 26.

³¹ Várkonyi László szakállamtitkár május 25-én – saját kérésére – fogadta a Koreai Köztársaság budapesti nagykövétét, aki tájékoztatást nyújtott a dél-koreai vezetésű nemzetközi vizsgálóbizottság jelentéséről. Forrás: *Szóvivői nyilatkozatok*. In: A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma. www.kulugyminiszterium.hu (2010. május 25.).

valamint a történekekért az Egyesült Államokra és Dél-Koreára hárították a felelősséget. A phenjani álláspont szerint a hadihajó elsüllyesztése jó ürügyet szolgáltat az Egyesült Államok számára, hogy ne kelljen áthelyeznie az Okinava szigeten lévő Futenma légibázist.³² Mint ismeretes, a tavaly augusztusban megválasztott Hatojama Jukio japán miniszterelnök egyik fő választási ígérete az volt, hogy a helyiek évtizedes követelésének megfelelően elköltözteti a létesítményt. A miniszterelnök május elején ismerte el, hogy nem fogja tudni teljesíteni vállalását, majd a hónap végén a sziget kormányzójától és a helyi lakosságtól bocsánatot kérve közölte, hogy az észak-koreai fenyegetés miatt nem lehet megszüntetni az amerikai katonai jelenlétet. A választási ígéret megszegése június elején Hatojama Jukio miniszterelnök lemondásához vezetett.

A Cshonan katasztrófájával kapcsolatosan más felvetések is megfogalmazódtak. Még a nemzetközi vizsgálóbizottság jelentésének közzététele előtt a *Japan Focus* című folyóiratban megjelent egy tanulmány, amelynek szerzője úgy véli, hogy a legjobb minőségű radarral és szonárral felszerelt dél-koreai hadihajó aligha eshetett áldozatul az elavult technológiájú észak-koreai haditengerészetnek.³³ Tanaka Szakai (Tanaka Sakai) a japán értesüléseket és a dél-koreai médiában bemutatott felvételeket alapul véve arra a megállapításra jutott, hogy a Cshonan tragédiájával egy időben egy másik vízijármű – vélhetően amerikai tengeralattjáró – is elsüllyedt a Peknyong-sziget közelében. Tanaka szerint tehát a Cshonan korvett vesztét a térségben zajló Foal Eagle hadgyakorlat közbeni baráti tűz okozta.³⁴

A nemzetközi vizsgálóbizottság által közzétett jelentés ellenére Dmitrij Medvegyev orosz elnök május végén további kutatások céljából négytagú küldöttséget menesztett Szöulba. A tengeralattjáró- és torpedó-szakértőkből álló csoport egy hétig vizsgálódott az országban. A szöuli sajtóban megjelent értesülés szerint az orosz küldöttség egyik tagja azt mondta, hogy a Cshonan katasztrófájának okait ugyanolyan nehéz megtalálni, mint az egy évtizeddel ezelőtt elsüllyedt Kurszk tengeralattjárót.

2010 nyarán a dél-koreai kormányzat az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé vitte az elsüllyedt hadihajó ügyét, amely elítélte a korvett megsemmisítését, ugyanakkor nem jelölt meg konkrét felelősöket. Szeptember végén a KNDK javaslatára újraindultak a panmindzsoni székhelyű katonai tárgyalások, ugyanakkor a Cshonan-ügy tisztázatlansága miatt különösebb eredmény nélkül értek véget. Az északi fél a Sárga-tengeren húzódó vitatott tengeri határvonalnál

³² „Who Got Benefit from "Cheonan Case". *Korean Central News Agency*. www.kcna.co.jp (2010. május 26.).

³³ Forrás: Tanaka Sakai: „Who Sank the South Korean Warship Cheonan? A New Stage in the US-Korean War and US-China Relations.” *Japan Focus*. www.japanfocus.org (2010. május 7.).

előforduló fegyveres összecsapások ügyére akart megoldást találni, valamint el akarta érni a déli antikommunista szervezetek által északra küldött propaganda-ballonok kérdésének rendezését. Az utóbbi ügy rendkívül érzékenyen érinti a phenjani vezetést, mivel a ballonokról leszórt röpcédulák a Kim-klán diktatórikus uralma ellen hangolják a lakosságot. A déli fél ugyanakkor nyilvánvalóvá tette, hogy további együttműködésre mindaddig nem nyílik lehetőség, ameddig a rezsim nem ad magyarázatot a hadihajó katasztrófájára.

Az „Ifjú Tábournok” színre lépése

2010 júniusában a feszültség fokozódásával párhuzamosan a félsziget mindkét részén fontos belpolitikai fejleményekre került sor. Dél-Koreában helyhatósági választásokra került sor, amelyen a kormányzó konzervatív oldal vereséget szenvedett. A kormányoldal ugyanakkor sikeresen megszerezte a szöuli főpolgármesteri posztot. Ennek jelentősége azért nagy, mert a poszt viselője általában jó eséllyel indulhat a soron következő elnökválasztáson is.³⁵ A KNDK-ban Kim Dzsong Il kezdeményezésére új miniszterelnököt neveztek ki, valamint lecserélték a gazdaságpolitikai vezetők nagy részét. A Kim-klán harmadik generációjának hatalomra juttatásával kapcsolatba hozott személyi változások ugyanakkor érintetlenül hagyták a fegyveres erőket és a külügyi apparátust irányító döntéshozókat. Az egyetlen kivétel az, hogy Kim Dzsong Il az ország legfelsőbb döntéshozó szervének, a már említett Államvédelmi (Nemzetvédelmi) Bizottság elnökhelyettesi posztjára saját sógorát nevezte ki. A jelenleg 64 éves Csang Szong Thek (Chang Seong-thaek) tavaly április óta tagja a testületnek, és a szöuli elemzők szerint nagyon fontos szerepet tölt be a Kim-klán következő generációjának hatalomra juttatásában.

A szöuli elemzők már több ízben jelezték, hogy a Kim-klán harmadik generációjának első lépéseit várhatóan az „uralkodóház” egyik idősebb tagja fogja a háttérből pártfogolni. A gyakorlatilag régensi szerepkört betöltő családtag segítséget nyújthat a még tapasztalatlan Kim Dzsong Ün regnálásának első időszakában. Az elemzők már évek óta a fent említett Csang Szong Thek személyét emelik ki, aki sok szállal kötődik a Kim-klánhoz. A Moszkvában tanult, majd pedig a helyi KISZ vezetőjeként tevékenykedett férfi felesége ugyanis nem más, mint Kim

³⁴ A fenti elméletet látszik alátámasztani az is, hogy a másik vízijármű elsüllyedésének feltételezett helyszínén talált holttestet – a szöuli KBS tv-csatorna felvételének tanúsága szerint – az amerikai haditengerészet helikoptere szállította el. Sakai: i. m.

³⁵ Li Mjong Bak jelenlegi államfő korábban szintén a szöuli főpolgármesteri posztot töltötte be. Városvezetőként drasztikus reformjairól vált hírhedt: ellentmondást nem tűrő habitusa miatt ekkor ragasztották rá a bulldózer nevet. A témáról bővebben: Csoma Mózes: „Bulldózer” lett az elnök Dél-Koreában.” *Népszabadság*. 2007. december 25.

Dzsong Il húga. A jelenleg 64 éves Kim Kjong Hi (Kim Kyung-hui) korábban könnyűipari miniszterként tevékenykedett, majd állítólagos alkoholproblémái miatt teljesen eltűnt a közéletből. Kim Dzsong Il húga csak az elmúlt években tért vissza a hatalomba, amelynek jeleként bátyját több ízben is elkísérte „helyszíni útmutatásaira”.

A phenjani agitáció burkoltan bár, de folyamatosan készíti fel a lakosságot a küszöbönálló hatalomátadásra. Egyre gyakrabban használják a „Pektu-vérvonal” és a „Mangjongde-vérvonal” kifejezést. Az előbbi a Pektuszan nevű koreai szent hegyre utal, ahol a helyi legendák szerint Kim Dzsong Il meglátta a napvilágot, az utóbbi pedig az észak-koreai Betlehemként számon tartott Mangjongde településre, ahol a KNDK-t megalapító Kim Ir Szen született. Mindez egyértelműen a Kim-klánon belül apáról fiúra szálló hatalomátadásra utal. A szülői elemzők szerint a harmadik generáció fellépésének legitimációját elsősorban a forradalmi hagyományok ébren tartásával igyekeznek biztosítani. Kim Dzsong Il így augusztus végén lezajlott nem hivatalos kínai útja során számos olyan mandzsúriai helyszínt meglátogatott, amelyek kapcsolatba hozhatóak Kim Ir Szen Japán-ellenes partizánharcaival. A helyi propaganda által győzelmek sorozataként lefestett dicső múlt pedig jó lehetőséget kínál a rezsimen belül „Ifjú Tábornok”-ként emlegetett Kim Dzsong Ün kultuszának megindításához is.

2010 szeptemberének végén Kim Dzsong Il ún. 0051-es számú rendeletével négycsillagos tábornokká nevezte ki hűgát, valamint az örökösnek kijelölt Kim Dzsong Ün-t. Ezt követően kezdetét vette a Koreai Munkapárt konferenciája, amely megerősítette Kim Dzsong Ilt a párt főtitkári tisztségében. Mindezzel a KNDK hivatalossá tette az országban zajló hatalomátadási folyamatot, valamint a Kim-klán harmadik generációjának színrelépését.

Összegzés

A szöuli székhelyű Egyesítési Kutatóintézet (KINU) a közelmúltban egy tanulmányt készített arra vonatkozóan, hogy a phenjani rezsimben megkezdődött hatalomátadási folyamat során milyen eshetőségek merülhetnek fel. A szöuli kutatók úgy vélik, hogy 2012-ig a jelenlegi vezető halálával vagy döntésképtelenné válásával három lehetséges alternatívára kell felkészülni. Először is elképzelhető, hogy sikerül végrehajtani a hatalom átadását a Kim-klán harmadik generációjának. Ez megkezdődött ugyan, de az utódlási hadművelet kisiklásával a Kim-klán véglegesen eltűnhet a hatalom központjából. Másodszor fel kell készülni a katonai hatalomátvételre is, különösen akkor, ha felkelés vagy humanitárius katasztrófa törne ki az

országban. És végezetül az is előfordulhat, hogy a katonai hatalomátvétel a hatvanas évekbeli Dél-Koreához hasonlóan egy magas rangú katonatiszt vállalja az ország egyszemélyes irányításának és modernizálásának feladatát.

A Koreai-félsziget politikai viszonyait kutató elemzők jelenleg sokkal kevésbé látják optimistán a régió viszonyait, mint tíz évvel ezelőtt. 2000 őszén – az első Korea-közi csúcstalálkozót követően – komoly esély mutatkozott arra, hogy a KNDK megindul a nemzetközi beilleszkedés útján. Mint láthattuk, az elmúlt két évben a két Korea viszonya nagyon sokat romlott, így a KNDK gyakorlatilag egyetlen külgazdasági partnere a Kínai Népköztársaság maradt. A témával foglalkozó elemzők szerint mindez oda vezet, hogy Kína befolyása soha nem látott mértéket ölt a világtól elzárt országban. A Kim-klán harmadik generációja és a teljes helyi nomenklatura is a szomszédos nagyhatalomtól várja saját pozícióinak biztosítását, ami a Dél-Koreával történő egyesítés során pillanatok alatt semmivé foszlana. Az ezredforduló időszakához képest tehát nagyon messzire került annak a lehetősége, hogy a megosztott félsziget lakói egy politikailag egységes hazában élhessenek. A Kínai Népköztársaság befolyásának növekedése ugyanakkor megoldást jelenthet az ország nukleáris eszközeinek és ballisztikus rakéta-arszénáljának kérdéskörére, ami egybevágna az Egyesült Államok érdekeivel is.

Vasali Zoltán:

Kvótakereskedelem piaci sikerei és kudarcai – Kincs, ami van

Tavaly, az ENSZ emisszió csökkentésében és a széndioxid-kereskedelemben érdekelt felei nem tudták megismételni Koppenhágában a johannesburgi földcsúcs 2002-es sikerét. Nem született a nemzetközi kapcsolatokban olyan új szerződés, viszonyítási pont és protokoll, ami garantálná, hogy a 2012-ben lejáró kiotói egyezmény után 2050-re az 1990-es széndioxid-kibocsátás 50 százalékára csökkentenénk a kibocsátásunkat.

A tanulmány elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, hogy a nemzetközi emisszió kereskedelem piaci keretei mennyire szilárdultak meg az elmúlt öt évben ahhoz, hogy a gazdasági válság után források után kutató tagországok ne lehetetlenítsék el piacszavaró magatartásukkal, illetve a piacon keletkező haszon valóban környezetvédelmi minőséget generál-e? Az elemzés nem pusztán az egyes jelentős kibocsátó országok álláspontjának átalakulását és a klímavédelmi eszközrendszer változását értelmezi, hanem arra is választ próbál adni, hogy a kérdést leginkább meghatározó elvek, normák és eszközök szintjén miért nincs még megállapodás a részes felek között.

Tavaly, az ENSZ emisszió csökkentésében és a széndioxid-kereskedelemben érdekelt felei nem tudták megismételni Koppenhágában a Johannesburgi Földcsúcs 2002-es sikerét. Nem született a nemzetközi kapcsolatokban olyan új szerződés, viszonyítási pont és protokoll, ami garantálná, hogy a 2012-ben lejáró Kiotói Egyezmény után 2050-re az 1990-es széndioxid-kibocsátás 50 százalékára csökkentenénk a kibocsátásunkat.

A tanulmány elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, hogy a nemzetközi emisszió kereskedelem piaci keretei mennyire szilárdultak meg az elmúlt öt évben ahhoz, hogy a gazdasági válság után források után kutató tagországok ne lehetetlenítsék el piacszavaró magatartásukkal, illetve a piacon keletkező haszon valóban környezetvédelmi minőséget generál-e? Az elemzés nem pusztán az egyes jelentős kibocsátó országok álláspontjának

* Vasali Zoltán történész-politológusként végzett az ELTE Bölcsészettudományi karán, később tanított az ELTE TáTK Politikatudományi Tanszékén és jelenleg a Zsigmond Király Főiskola, Nemzetközi és Politikai Tanulmányok

átalakulását és a klímavédelmi eszközrendszer változását értelmezi, hanem arra is választ próbál adni, hogy a kérdést leginkább meghatározó elvek, normák és eszközök szintjén miért nincs még megállapodás a részes felek között.

A tanulmány szerzője elsősorban egy olyan rendszerként tekint a széndioxid-kvótákkal kereskedő piacra, amely a nemzetközi megegyezés, bizalom és politikai optimizmus alapján jött létre, és próbálja összekötni a gazdasági fejlettségükben és fogyasztói kultúrájukban alapvetően eltérő szinten álló, mégis ebben a kérdésben hasonló érdekeltséggel rendelkező partnereket. A cikk abból a hipotézisből indul ki, hogy a karbonpiacról szóló nemzetközi megegyezés alapja nem az, hogy a kvóták kereskedésre révén radikális mértékben és azonnal csökken a légkörbe bocsátott CO₂ mennyisége, hanem az, hogy a folyamatos csökkenés gazdaságilag és társadalmilag a lehető legkisebb költséggel és kockázatokkal megvalósítható. Másrészt a globális térben meghatározó politikai aktorok többsége egyre inkább érdekelt egy gyorsuló emisszió-csökkentést elősegítő megegyezés elfogadásában.

A környezetvédelemről szóló nemzetközi és hazai politikai diskurzus fogalomrendszere alapvetően keveset változott a kilencvenes évek óta.¹ A globális felmelegedés okairól, a kibocsátó országok felelősségi köreiről szóló vita, szóhasználatát tekintve differenciálódott, de az érvek szintjén minden jelentős kibocsátó ország megmaradt a gazdasági fejlettségét és rövidtávú érdekeit tükröző racionális logikánál.² A nyilvánosságban követhető politikai és szakmai vita tehát az elmúlt években pont az érvelés ok-okozati viszonyain tudott keveset változtatni. Nincsenek stabil szerepek a klímaváltozás politikai dramaturgiájában, hiszen az Egyesült Államok a fogyasztási szerkezetváltást tekintve sajátosan követi a *green new deal* hívószavát, és a korábban „fejlődőknek” tartott országcsoporthoz tagjai is egymástól alapjaiban eltérő emissziós stratégiát követnek a gazdasági növekedés fenntartásáért, vagy éppen a társadalmi ellentétek tompításáért. Ugyanis a klímavédelmi politika ma már nem csak integrálttá vált, hanem a munkahelyteremtés, a növekedés vagy éppen turizmus szakpolitikáiban támaszt számon kérhető elvárásokat.³

Intézetének adjunktusa. Doktori disszertációját az Európai Unió környezetpolitikájának hazai hatásai címmel az ELTE ÁJK Politikatudományi tanszékén írja.

¹ A tanulmány elkészítésekor, a nemzetközi környezetpolitikai rezsimok és intézmények működésének leírásához nagy haszonnal forgattam: Bella Györgyi - Boda Zsolt - Pató Zsuzsanna: *Magyarország a nemzetközi környezetpolitikában* (L'Harmattan, 2008.) kötetét valamint Bíró Dávid: *A globális felmelegedés politikatörténete* (Napvilág Kiadó, 2003.) című munkáját.

² „Geheimer Mitschnitt enthüllte Eklat bei Klimagipfel”. *Der Spiegel*, 2010. május 5. <http://www.spiegel.de/wissenschaft/natur/0,1518,692471,00.html>, internetről letöltve: 2010. május 1.

³ A Heinrich Böll Alapítvány és a WorldWatch Intitute közös kutatásában (<http://www.worldwatch.org/node/5925>) csak az épületek összenergia-hatékonyságára vonatkozó EU irányelvek átdolgozása révén 2020-ig félmillió új munkahely megszületésével számolnak.

Amennyiben a probléma tárgyalásakor folyamatosan joggal hiányolhatjuk a transzparencia emisszióra vagy az elszámolható kvótákra vonatkozó hiteles adatait és összefüggéseit, akkor azon sem csodálkozhatunk, hogy az egyes meghatározó kibocsátó országok egyre kevésbé megítélhetőek pusztán a károsanyag-kibocsátásuk alapján. A nemzetközi kapcsolatok terepén a leegyszerűsített szerepek csak az összeesküvés-elméleteket vagy az önkényesen deduktív magyarázatokat támaszthatják csak alá. Aki a munkahelyeket vagy a stabil gazdasági növekedést félti a fenntarthatóságtól, az ezzel az állásponttal többségében pont belpolitikai támogatottságát erősítheti. Azaz bármelyik szereplő viselkedése a széndioxid piacon, vagy a kiotói megállapodás új formájának kialakításában csak összetett szempontrendszer alapján értékelhető. Ebben a politikai folyamatban és/vagy fejlődésben a széndioxid-kibocsátással kapcsolatos adatok hitelessége vagy az emissziót modellező elképzelések valóságtartalma láthatóan gyengíti egy „markáns” új egyezmény létrejöttének lehetőségét. Ebben az évtizedek óta lassan fejlődő megegyezésben a legfrissebb politikai nyilatkozatok tanúsága szerint az Európai Unió (EU) 30, majd 50 százalékos kibocsátás csökkentést vár el tagjaitól, mégis a tavalyi koppenhágai klímacsúcs sikertelensége vagy a széndioxidkvóta kereskedelemben mutatkozó anomáliák, az emisszió csökkentését célzó protokoll reprezentativitása vagy lefedettsége mégis komoly hiányosságokat mutat.⁴ A koppenhágai ENSZ-találkozó pedig pont arra tett kísérletet, hogy a gazdasági világválság közben egy olyan növekedés alapját alapozhassa meg, ami garantálja a klímaváltozás emberei tevékenységéből fakadó negatív hatásainak jelentős visszafogását.⁵

Vitatott adatok

Az EU belső piaca tökéletes nemzetközi terep ahhoz, hogy egy környezetvédelmi problémakör jelentőségének változását szakpolitikailag követhessük, hiszen a közösség tagjai merőben más attitűdök alapján próbálnak megvalósítható és fenntartható kompromisszumot kötni egymással. Egy integrált, de mégis maximálisan önálló szakpolitika legnagyobb gyengesége, ha képtelen a célkitűzéseit alakító folyamatokról – esetünkben a valós kibocsátás

⁴ A tanulmány terjedelmi okoknál fogva nem foglalkozik részletesen a klímavédelem történetével, és csak részben érinti az érintett intézmények működését. Annyit érdemes megjegyezni, hogy az emisszió kereskedelem alapjait érintő legfontosabb, nemzetközi szerződésben garantált kezdeti célok az 1992-ben, Rio de Janeiróban elfogadott klímaváltozási keretegyezményben és az 1997-es kiotói egyezményben találhatók.

⁵ Nigel Lawson: „Copenhagen will fail – and quite right too”. *The Times*, 2009. november 23.

A konzervatív politikus áttételesen alátámasztja Kína érvelését azzal, hogy hangsúlyozza: a kiotói vállalásainkat is csak azzal tudtuk teljesíteni, hogy a fejlett világ széndioxid-kibocsátását keletebbre exportáltuk. A szerző racionális politikai érvei befolyásolhatták az Egyesült Államok Koppenhágában mutatott kihátráló magatartását.

vagy éppen annak csökkentése mértékéről – pontos képet alkotni. Az éghajlatvédelemmel és a karbonpiaccal foglalkozó szakirodalom talán ebben a kérdésben a legmegosztottabb. A globális felmelegedés napjainkban tapasztalható mértékének hiteles meghatározásában kiemelkedő szerepet játszik az ENSZ Éghajlat-változási Kormányközi Testülete (IPCC- Intergovernmental Panel on Climate Change), amely 2008-ban három százalékos szén-dioxid kibocsátás növekedést regisztrált. Amíg a fejlett európai ipari országok többségében sikerült visszaszorítani emisszió mértékét, addig az Egyesült Államokban két százalékos, Kínában pedig 7,5 százalékos emissziós növekedést mutattak ki. A legnagyobb szennyező országok kibocsátási értékeiről rendszeresen egymásnak ellentmondó híreket lehet olvasni, hiszen ma már nem csak az IPCC, hanem több neves kutatóintézet és NGO is publikál ilyen adatokat.

Idén januárban derült ki, hogy a neves testület olyan radikális következményekkel számolt 2007-ben kiadott jelentésükben, amelyeket valójában nem lehet bizonyítani a jelenleg zajló folyamatok értelmezésével. *„Az ügy akkor vett új fordulatot, amikor az ENSZ-testület beismerte, hogy tudományosan kevésbé megalapozott adatok kerültek be a jelentésbe, és a 2035-ös évszám valóban túlzás (a gleccserek teljes eltűnésének dátumaként – a szerk.)”*.⁶ A koppenhágai találkozó hangulatát az is meghatározta, hogy a Sunday Times megvádolta az IPCC-t azzal, hogy a jelentése nélkülözötte az igazán alapos tudományos háttérvizsgálatot, és *„enélkül valószínűsített kapcsolatot a klímaváltozás és a természeti katasztrófák gyakoribbá válása között”*.⁷ Ilyen körülmények között látható, hogy a nagy mérőföldkőnek szánt klímavédelmi csúcstalálkozók is ellehetetlenülhetnek pusztán csak a folyamatok megítélésének ellentétei alapján.

Az Egyesült Államok Energia Információs Hatósága által 2009-ben közzé tett adatok szerint például 2,8 százalékkal csökkent az energiaiparral kapcsolatos széndioxid-kibocsátás 2008-ban.⁸ A másik nagy kibocsátó, Kína esetében is találhatunk a növekedést differenciáló adatokat, hiszen tavaly pont a *Nature* című szaklapban megjelent tanulmány bizonyította, hogy az ország növényzete és talaja 1980 és 2000 között annyi széndioxidot nyelt el, amennyi megfelel a kínai kibocsátás 28-37 százalékának.⁹

⁶ Stöckert Gábor: „Megbízhatók az ENSZ klímaszakértői?”. *Index.hu*, 2010. január 31. http://index.hu/tudomany/klima/2010/01/31/megbizhatok_az_ensz_klimaszakertoi/, internetről letöltve: 2010. június 17.

⁷ Richard Black: „UN climate body admits 'mistake' on Himalayan glaciers”. *BBC*, 2010. január 10. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/8468358.stm>, internetről letöltve: 2010. június 20.

⁸ „Csökkent az USA CO2 kibocsátása”. *MTI*, 2009. május 23.

⁹ „Greenhouse gases: Hanging in the balance”. *Nature*, 2009. április 29. (A kedvező adatok mögött álló erdősisítést, és a mezőgazdaságból élő népesség vidékről városba áramlásának hatásait feltételezik a kritikusok, ami messze nem kompenzálhatja a 2030-ig valószínűleg megduplázódó széndioxid kibocsátást.

A tendenciákat pont azért nehéz meghatározni, mert az IPCC prognózisa szerint három százalékkal csökkent az esőerdők és óceánok, főlős széndioxidot megkötő képessége, ami a klímahőmérsékletet az idejében 2-6 százalékkal növelheti meg. A légkör felmelegedése ellen folytatott harcban Dánia érte el a legjobb eredményt, ahol nyolc százalékkal tudták visszaszorítani a szennyezés mértékét, míg Németországban és Nagy-Britanniában három, Franciaországban két százalékkal.¹⁰ Mivel az ezredforduló után évente átlagosan három százalékkal nőtt globálisan a szén-dioxid-kibocsátás, a Nemzetközi Energiaügynökséget is épp az lepte meg, hogy éppen ennyivel csökkent a klímaváltozás legfőbb kiváltójának számító széndioxid kibocsátása is. A kibocsátásban meghatározó országokra vonatkozó adatok nem egyértelműek. A csökkenést a kutatóintézetek és hiteles adatokat közlő nemzetközi szervezetek többsége elsősorban a gazdasági termelés, és a fogyasztás visszaesésével magyarázza, ami joggal emlékeztet a nyolcvanas évek végén megismert, térségünkben bekövetkezett gazdasági átalakulás következményeire.

A globális felmelegedés mérséklése érdekében meghozott erőfeszítések háttérében a hetvenes évek óta olyan alapkérdéseket találunk, amelyek megosztják a tudományos, politikai és gazdasági eliteket. Egy-egy témával kapcsolatos székszis évtizedenként végig fut az érintett „közösségeken”, és az eltérő fogalomhasználat és normarendszerek okán csak nagyon lassan születnek megvalósítható közmegegyezések, amelyek a későbbiekben ráadásul bármikor, bármilyen alapon megkérdőjeleződhetnek.

Korábban a nyilvánosságban tapasztalható vitákban a természettudományok részéről a meteorológia képviselői ragaszkodtak ahhoz az álláspontjukhoz, hogy elsősorban egy földtörténeti ciklus tüneteit érzékeljük globális felmelegedésként. A zöld mozgalmak nemzetközi „kórusa” a másik oldalról állította, hogy az ipari forradalom óta kibocsátott széndioxid mennyisége meghatározza a légkör gyorsuló felmelegedését. Az állóháborúból – csak manapság látszik igazán – a környezetvédők csak csatákat nyertek, de háborút nem. A koppenhágai klímacsúcs idején ismét az összes korábbi szakpolitikai konszenzus megkérdőjeleződött, és az előre borítékolható sikertelenség bizonyítja talán leginkább, hogy az érvrendszer az emissziós csökkentést támogatók és az abból kimaradók között alig változott valamit.¹¹

¹⁰ Seth Borenstein: „So viel Kohlendioxid wie nie in der Luft”. *Die Welt*, 2008. szeptember 26.

<http://www.welt.de/wissenschaft/article2495614/So-viel-Kohlendioxid-wie-nie-in-der-Luft.html>, internetről letöltve: 2010. május 1.

¹¹ Leslie H. Gelb: „We Just Saw the Future”. *The Daily Beast*, 2009. december 22., <http://www.thedailybeast.com/blogs-and-stories/2009-12-20/the-new-global-hierarchy/full/>, internetről letöltve: 2010. június 20.

Minden szereplő normaszinten hiteles érveléssel rendelkezik ahhoz, hogy magatartását alátámassza/bizonyítsa, hiszen például „aki eddig nem szennyezett”, azt az eddig szennyező nem kényszerítheti morálisan semmire. A széndioxid-csökkentésben érdekelték csak annyit tehetnek, hogy új eszközök létrehozásával motiválják a globális felmelegedés elleni együttműködésben való részvételt, másrészt morálisan megpróbálják ellehetetleníteni a kimaradók érvelését. Azonban a felmelegedést kiváltó okokról folytatott évtizedes vita jelenlegi ellehetetlenülése mutatja, hogy ilyen körülmények között a kvóta piac – hiányosságai ellenére is – a leghatékonyabb eszköz, amivel a legnagyobb emisszió-csökkentés az együttműködő felek között elérhető.

Barack Obamától nem várhatjuk el, hogy az amerikai társadalom attitűdjeit az egészségügyi reform elfogadtatása után más rendszerekhez való hozzáállás tekintetében is gyorsan meg tudja változtatni.¹² Sőt a jelenlegi helyzetben az is kérdéses, hogy az Obama-adminisztráció képes lesz-e egyáltalán orientációváltást megalapozni a republikánusok megrögzött „klíma-racionalitása” mellett is. Valószínűleg már ez is komoly eredmény lenne. Ahogy Kínától se várhatjuk, hogy a szennyezésre ne olyan lehetőségként tekintsen, ami a gazdasági növekedése alapja lehet mindaddig, amíg ez – ha nem is fenntartható – de tartós növekedést eredményezett.

Egy valóban érzékelhető, trendváltást eredményező nemzetközi klíma-megállapodás vontatottságának láttán első hallásra talán furcsa lehet, de az ökológiai szempontok az elmúlt 20-30 évben integrálódni tudtak nem csak az EU, hanem a nyugati világ szempontjából kereskedelmileg fontos területeken is. Ez a folyamat megalapozta az Unió vezető szerepét a széndioxid-csökkentésért folytatott harcban, és ha lassan is, de mindez átszabja a világkereskedelem karakterét és szabályrendszerét is. Így a széndioxidkvóta-kereskedelem egy olyan uniós piaccá válhat, amely tökéletesen illeszkedik ahhoz a trendhez, amelyben már a kilencvenes években több millió munkahely született a kontinensen a hulladékgazdálkodás vagy akár a megújuló energiaforrások fejlesztésének támogatásával.¹³ Mint látni fogjuk a piac kereteit úgy határozták meg, hogy a kibocsátási szintek, és az eladó illetve vevő országok érdekelték legyenek az együttműködésben, illetve a disztribúció „igazságossága” a felek

¹² James C. Caprenta: „The New Middle Class Contract”. *National Affairs*, 2009. november <http://www.nationalaffairs.com/publications/detail/the-new-middle-class-contract>, internetről letöltve: 2010. június 13.

¹³ Michael Renner: „Worldwatch Report: Green Jobs: Working for People and the Environment”. Worldwatch Report, 2010. http://sustainability.wfu.edu/wp-content/uploads/2010/02/Worldwatch_Green-Jobs-Working-for-People-and-Environment-Report-2009.pdf, internetről letöltve: 2010. június 27.

számára egyaránt haszonnal kecsegtessen.¹⁴ Az elmúlt 4-5 év széndioxid-kereskedelmi hullámzásait tapasztalva nem lepődhetünk meg azon sem, hogy ezen a piacon is meghatározó szempont a bizalom és a tisztességes piaci magatartás kérdése.¹⁵ Erre a piacra is rányomta kritikái bélyegét az NGO szektor azzal a jogos felvetéssel, hogy a károsanyag-kibocsátásunkat olyan „termékké” tettük, amivel áttételesen gerjesztjük annak újraképződését, azonban talán ami igaz volt a hulladékgazdálkodásban, nem feltétlenül ismétlődik meg a karbonpiacon.¹⁶

Az ökológiai piac átalakuló normarendszere

A fenntarthatóság minimuma ökológiai normaként épült be a piac és az demokratikus kormányzás eszközrendszerébe, még akkor is, ha ennek gyakorlati érvényesülését csak ritkán tudjuk tetten érni a társadalmi normák átalakulásában is, vagy akár a széndioxid kibocsátási célok gyakorlati megvalósulásában. Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (EEA) beszédes adatai szerint az EU elsőként csatlakozott 15 tagországában az elmúlt évben 2007-hez képest 1,3, az 1989-90-es bázisévhez viszonyítva pedig 6,2 százalékos volt a csökkenés a globális felmelegedést okozó gázok kibocsátásában.¹⁷ Ez az eredmény már tükrözi, hogy az EU-nak piaci eszközökkel sikerült – ha nem is trendfordító – eredményeket elérnie, azaz a széndioxidkvótákkal való öt éves kereskedés nem azt eredményezte, hogy a profitérdek az eredeti célkitűzést ellehetetlenítette. A hetvenes évek óta az Unió rendszeresen azzal a technikával kezelte a környezetvédelmi problémák egy részét, hogy egyszerűen egy új piaci rendszert vagy szolgáltatási formát talált ki az adott kérdés megoldására. A kritikusok szerint azonban ezzel a módszerrel a Közösség csak időt nyert, mint például a hulladékgazdálkodásban, ahol napjainkig nem teljesült az az eredeti célkitűzés, miszerint kevesebb hulladék keletkezzen a fogyasztásunk következményeként.

A kvótakereskedelem hiányosságai és a visszaélések ellenére úgy tűnik az emisszió mérséklése egyre kevesebbe kerül a fenntartható növekedésre törekvő feleknek, azaz egyre olcsóbban képesek széndioxid-kibocsátásukból fakadó kötelezettségeiknek eleget tenni. Ezen

¹⁴ A széndioxid-kereskedelem kapcsán az elmúlt években a méltányosság és az igazságosság kereteit több területen is joggal kritizálták a környezetvédelemmel foglalkozó NGO-k, de látható egy olyan elmozdulás is, ami pont ezeknek a piacoknak az elfogadottságát és legitimitásának erősségét mutatja. Ez az átalakulás jellemző volt korábban a zöld mozgalmakra akkor is, amikor a hetvenes és nyolcvanas években „megtanulták elfogadni” a gazdasági alapú környezetpolitikát preferáló nemzetközi intézmények kompetenciáját és tekintélyét.

¹⁵ Lesi Mária - Pál Gabriella: *A széndioxid emisszó kereskedelem elméleti alapjai és európai uniós szabályozása*. PM Kutatási füzetek 11. szám, 2005.

¹⁶ Susanne Hempen: *Az Európai Unió és a hulladékgazdálkodási politika*. Magyar Természetvédők Szövetsége, 1998.

¹⁷ „A kiotói vállalás kétharmadánál tart az EU”. *Bruxinfo*, 2010. június 3. <http://bruxpublic.provision.k-systems.hu/cikk/20100603-a-kiotoi-vallalas-ketharmadanal-tart-az-eu.html>, internetről letöltve: 2010. június 20.

csak erősít az a hatás, hogy az Európai Bizottság legfrissebb, 2010-ben megjelent adatai szerint, a nemzetközi gazdasági válság okozta termelés-csökkenés miatt a két évvel ezelőtti becsléssel szemben, most már csak évi 48 milliárd euróval szemben, most már csak évi 48 milliárd euróba kerülne a kibocsátások húsz százalékos leszorítása.¹⁸

A friss uniós adatok nyilvánosságra hozatala mögött valószínűleg az a bizottsági kommunikációs stratégia húzódik meg, hogy a tagországok finanszírozhatónak ítélik meg az egységesen húsz százalékról, harminc százalékra növelt közösségi emissziós kibocsátás-csökkentés mértékét. Az EU ezzel akar példát mutatni annak elérése érdekében, hogy a koppenhágai klímatalálkozó sikertelensége után a 2012-ben lejáró kiotói megállapodást egy új és megvalósítható szerződés kövesse.¹⁹ A gazdasági válság egyik – talán – záró fázisával küszködő tagországokat megosztja a Bizottság ambiciózus tervezete, hiszen a szegényebb, elsősorban még eladásban érdekelt keleti tagok meg akarják őrizni eddigi előnyös pozícióikat.²⁰ A gazdasági szakértők a nagyobb uniós vállalások hatásait vitatják, és azt prognosztizálják, hogy a termelő kapacitások az unió határain kívülre telepítésével a munkanélküliség adatai romlanának tovább, ami különösen érdekes megállapítás a korábban vázolt munkahely-teremtési kapacitások megerősödésének céljához képest.

A környezetvédelemmel foglalkozó nemzetközi civil szervezetek, elsősorban a Greenpeace és a WWF (World Wide Fund for Nature, Természetvédelmi Világalap), a bátrabb kibocsátás-csökkentés háttérében a környezetbarát termelés felfutásának lehetőségét látják, amely ráadásul munkahelyteremtéssel is együtt jár.²¹

A gazdasági világválság idején napvilágot látott politikai programok, víziók szinte mindegyikében szerepelt a *Green New Deal* hívószava, furcsa mód olyan tekintélyes országok esetében is, akik nem csatlakoztak a gyakorlatban az ENSZ klímavédelmi programjához. A koppenhágai klímacsúcs végeredménye tükrében viszont láthatjuk, hogy ehhez még 2010-ben is alig társíthatók olyan gazdasági és technológiai programok, amelyek a minimális előrelépést ország-specifikusan garantálni tudnák. A környezetpolitikából 30-40 év után önállósuló

¹⁸ „Nem hívei a kormányok a becsvágyóbb klímavállalásnak”. *Bruxinfo*, 2010. június 14. http://www.bruxinfo.hu/index.php?lap=dokument/dokument&dok_id=27035, internetről letöltve: 2010. augusztus 13.

¹⁹ „Hedegaard visszavonulót fúj a klímacélokkal kapcsolatban”. *Euractiv*, 2010. május 28. <http://www.euractiv.hu/gazdasag/hirek/hedegaard-visszavonulot-fuj-a-klimacelokkal-kapcsolatban-002798>, internetről letöltve: 2010. június 20.

²⁰ „The Prince of Wales's EU Corporate Leaders Group on Climate Change”. *European Commission*, 2010. május 17. <http://www.cpsl.cam.ac.uk/pdf/Communication%20Reaction%20to%20Commissioner%20Hedegaard.pdf>, internetről letöltve: 2010. június 11.

²¹ „Industry myths blocking an EU 30% emissions cut”. *Greenpeace*, 2010. május 25. <http://www.greenpeace.org/eu-unit/press-centre/policy-papers-briefings/debunking-industry-climate-claims-25-05-10>, internetről letöltve: 2010. június 20.

globális felmelegedés elleni uniós harc szakpolitikai karakterén és eszközhasználatában is jól látszik az elmúlt évtizedek fejlődésének haszna. A széndioxid kvóta piacának kialakulása kifejezetten azt bizonyítja, hogy a minimálisan felismert közös érdekek között képes volt a leginkább piacilag elfogadható megoldást és keretrendszert megtalálnia ahhoz, hogy a legelzárkózóbb országok is alkalmazkodjanak a célkitűzésekhez, ha a megállapodás végrehajtásában nem is vesznek részt.

Annak ellenére, hogy az EU-t rendszeresen joggal vádolják a WTO és az ENSZ fórumain amiatt, hogy belső piacát még mindig túl sok állami és közösségi szubvenció torzítja, ezeknek a támogatásoknak egy jelentős mértéke környezetvédelmi igényekkel, piaci elvárások formájában megjelenő elvárásokkal ruházta fel az elosztórendszereket és a közös piacot egyaránt. Ilyen körülmények között különösen érdekes és meglepően tartós kísérletként értékelhető, hogy az *emisszió csökkentésében érdekelt felek*, olyan zárt piacokat hoztak létre, ahol olcsóbban, a gazdasági növekedésüket kevésbé veszélyeztetve képesek károsanyag-kibocsátásukat mérsékelni. Az EU által 2005-ben életre hívott Emission Trading Scheme (ETS, Kibocsátás-kereskedelmi Rendszer) több szintből áll, ahol a kereskedésben eladható kvóták több módon is realizálódhatnak. A kvóták országokra eső mértékének meghatározásában az Európai Bizottság dönt, elsősorban az egyes tagok kibocsátási potenciálja és környezetkímélő fejlesztéseik alapján. A kibocsátás-kereskedelmi rendszer szereplői elsősorban nagyvállalatok, amelyek a tagállami emissziós kvóták kiosztása során kapják meg egységeiket, és a többi kibocsátás-szükségleteikhez mérten kell beszerezniük a piacon, vagy ha feleslegük támad, értékesítésre is módjuk van.

A kiotói jegyzőkönyv terminológiája által használt kibocsátási egységeket (AAU – Assigned Amount Units) elsősorban a kormányok közötti elszámolások során használják. Az EU Bizottság legfrissebb, emissziós kvótákat emelő javaslatának háttéralkudozásaiban a nyugat-európai tagállamok az egységek teljes kivonását akarják elérni a következő, 2013-tól kezdődő csökkentési időszakban. A kvótakereskedelem negatív hatásai között szokták említeni, hogy az energiatermelő vállalatok fokozatosan beépítik áraikba a széndioxid-csökkentésre fordított költségeiket, így a kereskedelem negatívan befolyásolhatja az energiapiacot is. Az elmúlt évek karbonpiaci tapasztalatai és a nemzetközi klímavédelmi dialógus láthatóan azt eredményezte, hogy egyes tagállamok számára csábítóvá vált, hogy széntüzelésű vagy más magas emisszióval járó energiatermelési formák újbóli támogatásával egy liberalizált energiapiacon újra a „függetlenségre” törekedjenek. Közismert, hogy a kiotói protokoll által meghatározott 1990-es bázisév miatt Magyarország a karbon-kereskedelemben

még viszonylag sok eladható kvótával rendelkeznek, hiszen a rendszerváltás idején a szennyező ipari termelésünk jelentős része megszűnt. Így jogosnak tűnik az az érvelés, miszerint a hazánkhoz hasonlóan nagy AAU-felesleggel rendelkező tagállamok esetében más, az EU piacokon használt kvótatípusok hatékonyságának tükrében kellene megvizsgálni a háttérben teljesülő valódi emisszió-csökkentési eredményeket.

Az ERU (Emission Reduction Unit) egységek 2009-ben jelentek meg a nemzetközi kibocsátás-kereskedelmi piacokon, és olyan kibocsátás-csökkentő projektekből származnak, amelyek színtere eddig főként Közép- és Kelet-Európa volt. Tavaly már a kreditek „konvertibilitása”, azaz az egységek értékét igazoló projektek megvalósítása olyan szintre jutott, hogy az érintett országok kormányai kioszthatták azt a projektek tulajdonosainak. Így várható, hogy egyre több ERU egység fog megjelenni a kereskedelemben.²²

Az Európai Unióban leginkább használt kibocsátási egység az EUA (European Union Allowances) a vállalatok közti elszámolásban használatos, és csak olyan létesítmények részesülhetnek belőle, amelyek az EU kibocsátás-kereskedelmi rendszerében egy meghatározott határérték alatt tudták tartani üvegházgáz-kibocsátásukat. A rendszer kötelezettségként rója a vállalatokra, hogy a CO₂ kibocsátási egységeiket nyilvántartsák, és az éves elszámolási időszak végén az ellenőrzött széndioxid kibocsátásuk mértékének megfelelő egységgel elszámoljanak (1 EUA kibocsátási egység egy tonna CO₂ kibocsátására jogosít fel).²³ Az egyes kibocsátási egységfajták közötti különbséget akkor ismerhette meg igazán a hazai nyilvánosság, amikor a magyar kormány a világon először értékesített a piacon ERU egységeket.

Mindebből jól látható, hogy a több szinten zajló kereskedés csak nehezen válik igazán transzparensé. Eltérő tekintéllyel és eszközrendszerrel rendelkező nemzetközi szervezetek (intézmények) és a különböző szereplők (vállalatok és kormányok) között zajló mechanizmusok a kreditek nyomkövetése mellett is okoznak botrányos kilengéseket (csalásokat, visszaéléseket), de elismerésre méltó növekedési eredményeket is produkál. Ráadásul a szereplők előszeretettel veszik igénybe olyan közvetítő cégek segítségét az üzletkötések lebonyolításához, amelyek hitelessége megkérdőjelezhető és amelyek kihasználhatják a kormányok forráséhségét spekulációs tranzakciókra. A piacon eladó és vevő

²² Magyarország például 2009. szeptemberében közel egy millió ERU egységet osztott ki öt együttes végrehajtási projektnek a 2008-ban elért kibocsátás-csökkentések alapján. „Tőzsdén debütáltak az első kiotói ERU egységek”. *Bruxinfo*, 2009. október 8.

http://www.bruxinfo.hu/index.php?lap=dokument/dokument&dok_id=26198, internetről letöltve: 2010. június 20.

²³ Dr. Fogarassy Csaba (szerk.): *Karbon-gazdaságtan*, OBEKK ZRT. 2009. 85. o. <http://www.klimairoda.hu/karbonpiac/download/kiadvanyok/Karbongazdas%C3%A1gtan.pdf>, internetről letöltve: 2010. június 12.

szereplők magatartásán túl problémát jelenthet, hogy a kereskedést felügyelő nemzetközi intézmények is keresik a helyüket és a számukra megfelelő szerepeket a kialakult keretek között.

Változó alkuk a szennyezés jogáról

Az öt éve működő széndioxid-kvótakereskedelem működését alapjaiban meghatározó probléma, hogy a résztvevő országok, hogyan tudják kezelni az egzisztenciálisan érintett vállalatok szennyezési „igényeit”, hiszen az egyes tagállamoknak visszaosztott kvótamennyiség az ő lehetőségeiket befolyásolja a legjobban. Az Európai Bizottság egyre határozottabban pozicionálja magát az „igazságos elosztás” mértékének meghatározásakor, annak ellenére, hogy döntéshozatali útjai ebben az esetben a nehezen átlátható lobbizás terepének bizonyultak. Az elmúlt években a tagországok egyre komolyabb finanszírozási problémái miatt a széndioxidkvóták jelentősége nagymértékben nőtt, így nem véletlen, hogy az elégedetlenkedő tagországok az Európai Bíróság előtt támadták meg a kiosztott kvóták elosztását 2009-ben. A szeptemberi EU Elsőfokú Bíróság-i döntés tulajdonképpen megsemmisítette az összes témában hozott aktuális bizottsági határozatot, amelyekben Lengyelország és Észtország számára a széndioxid-kibocsátási elosztási tervekben szereplő össz mennyiség csökkentését írták volna elő.²⁴ A Bíróság érvelése szerint a brüsszeli hivatal túllépte a hatáskörét, amikor megpróbált beleszólni a maximálisan kiosztható nemzeti kibocsátási egységek felső határának meghatározásába. Annak ellenére, hogy az EU területén nincs precedens jog, a döntés mégis az elemzői méltatások tükrében precedensértékű, hiszen a döntés valószínűleg meghatározza majd a közeljövőben további hat uniós tagállam, köztük Magyarország hasonló tárgyú beadványának értékelését is.²⁵

Az ellentét háttérében az az egyeztetési folyamat áll, miszerint az EU minden egyes tagja számára előírja, hogy az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésének érdekében ötévenként nemzeti kiosztási tervet dolgozzon ki. Miután ezeket a terveket az érintettek nyilvánosságra hozták, a Bizottság azokat megvétózhatta 2009-ig. A szennyezési jogok elosztásában egyre nagyobb tekintéllyel bíró intézmény dönthetett úgy, hogy a terv nem áll összhangban az uniós irányelvben meghatározott követelményekkel, és ebben az esetben

²⁴ „Túllépett hatáskör - Az Európai Bíróság megsemmisítette a Bizottság Lengyelország és Észtország NKT-jére vonatkozó határozatait”. *Jogi Fórum*, 2009.szeptember 25. www.jogiforum.hu/hirek/21697#ixzz0wYlBkqg, internetről letöltve: 2010. június 20.

²⁵ „Uniós kibocsátás-korlátozási per”. *MTI*, 2009. szeptember 24. http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=22460, internetről letöltve: 2010. június 20.

szűkítette az érintettek emissziós lehetőségeit. Lengyelország és Észtország 2008-2012 közötti időszakra vonatkozó terveit az Európai Bizottság nem hogy nem fogadta el, hanem a két érintettet arra is kötelezte, hogy a kibocsátási egységek éves össz mennyiségének 26,7 illetve 47,8 százalékkal csökkentsék. Az Európai Bíróság fórumáig is eljutó konfliktusban a tekintélyes szervezet a tagországok álláspontját erősítette meg, és ezzel a szubszidiaritás protokollját is megerősítette. A Bíróság megállapította, hogy kizárólag a tagállamok rendelkeznek valódi hatáskörrel a kibocsátási egységek mértékének meghatározásakor, és ezzel állást foglalt abban a korábban érintett vitában is, hogy milyen adatokat fogadhatunk el hitelesnek egy-egy ország kibocsátási volumenének meghatározásakor.

Az Elsőfokú Bíróság szerint a Bizottság nem dönthet önkényesen a saját értékelési módszerének alkalmazása mellett, és nem lépheti át a szerződések adta mozgásteret az egyenlő bánásmód elvére hivatkozva, miszerint valamennyi tagállam esetében ugyanazt az értékelési módszert kell alkalmazni. Mint emlékeztet az Európai Bizottság a 2008-2012-es nemzeti tervek értékelésekor a 27 tagország többségét az össz mennyiség csökkentésére kényszerítette. Az ötlet támogatója Sztavrosz Dimasz, az előző Bizottság környezetvédelmi biztosa tavaly nem csak a brüsszeli hivatal tekintélyének csorbulása miatt aggódott, hanem azt is feltételezte, hogy a bíróság döntése bizonytalanságot szül majd kvótakereskedéssel foglalkozó piacokon.²⁶

Ilyen fejlemények után nem meglepő, hogy az Unió mellett az Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) is arra törekszik, hogy a kvótakereskedelem rendszerét úgy fejlesszék tovább, hogy az eddiginél is több résztvevő együttműködésével bővítsék az érintett országok körét.²⁷ Az OECD egészére kiterjedő széndioxid-piac létrehozását 2015-re tervezik. Sztavrosz Dimasz szerint a legfontosabb cél a hőmérséklet-növekedés két Celsius-fok alatt tartása, amihez a fejlődő országoknak lényegesen több finanszírozási forrásra lesz szükségük a fejlett világ részéről. Nem véletlen az sem, hogy az EU ilyen irányú szándékának bizonyítása érdekében 2009-ben több olyan európai tanácsi döntés is született, amely ennek célkitűzésnek pénzügyi hátterét akarja megalapozni.²⁸ Tavaly nyáron a pénzügyminiszterek elfogadták azokat az előzetes becsléseket, melyek szerint globálisan 2020-ra évente százmilliárd dollárt kell „kompenzáció” gyanánt a legszegényebb országok

²⁶ *Climate change*. European Commission, 2009. április. http://ec.europa.eu/environment/pubs/pdf/factsheets/climate_change.pdf, internetről letöltve: 2010. június 20.

²⁷ „To EU Environment Ministers: Time to increase efforts on climate change”. 2010.január 15. <http://www.eeb.org/index.cfm/news-events/news/to-eu-environment-ministers-time-to-increase-efforts-on-climate-change/>, internetről letöltve: 2010. június 20.

²⁸ „EU Working with developing countries to tackle climate change”. European Commission, 2007. http://ec.europa.eu/environment/climat/pdf/brochures/asia_en.pdf, internetről letöltve: 2010. június 20.

klímaküzdelmének támogatására összeadniuk a fejlett államoknak.²⁹ A nyilvánosság előtt ismert karbonpiaci és emissziós modellek szerint a kibocsátás csökkentéséhez világszinten évente szükséges többletberuházások nettó összege független becslések szerint 2020-ra körülbelül 175 milliárd euróra is emelkedhet.³⁰ A számítások szerint ennek több mint felére a fejlődő országokban lesz szükség, így lassan hazánk pozíciója is változik majd a tiszta technológiák által gyűjthető kvóták megszerzése területén. A gazdasági világválság végét jelző modellek szerint az országok egyre inkább egymáshoz hasonló válságkezelő intézkedései alkalmat teremtenek az alacsony széndioxid-kibocsátású beruházások előmozdítására, ami talán serkentheti a növekedést, az innovációs befektetések súlyát és a munkahelyteremtés mértékét.

A többszintű széndioxid-kereskedelmi rendszerben az egyes egységtípusok piaci ára nem kiszámíthatatlan, de mégis erősen ingadozó, hiszen a kereslet és kínálat viszonyai még nem rögzültek. 2009-ben a Deutsche Bank szektorral foglalkozó előrejelzéseiben azt találhatjuk, hogy az EUA átlagos tonnánkénti árát 12 euróra taksálta. A szakértők egyetértenek abban, hogy például az ipari termelés és az elektromos energia iránti kereslet csökkenése lefelé hajtja az árakat. Ehhez hasonló hatásokkal számolhatunk akkor is, amennyiben a piacon az ipari kibocsátók hirtelen és tömegesen próbálnak megszabadulni a megmaradt kvótáiktól, vagy éppen kibocsátási engedélyeiktől. Összességében azonban elmondható, hogy egy viszonylag friss és még nem kialakult piac pont a gazdasági világválság elhúzódó éveitől volt képes bizonyítani „életképességét”. Igaz az árak 2009-ben szinte a felére estek vissza, de a széndioxid kereskedelem nem omlott össze, és a rendszer alapvetően kiállta a próbát. A szakértők többségének véleménye szerint a kvótákon túl a kibocsátási engedélyek áruba bocsátása pörgeti a kereskedelmet, de mégis az egész rendszerre negatív hatással van. A jelentős emisszióval rendelkező vállalatok, amelyeknek többsége a válság idején automatikusan csökkentette termelését, úgy tekintett az eladható széndioxid kvótáira, mint amiből rövidtávon képes finanszírozni veszteségei többségét.

A kvótakereskedés rendszerében jelentkező konfliktusok ellenére kimondható, hogy a vállalatok, a tagországok és az Európai Bizottság is abban érdekelt, hogy a széndioxid-csökkentés piaci eszköze működőképes és stabil maradjon. Egy ilyen kereskedési forma fenntartásához pedig nélkülözhetetlen, hogy egy következetes és megfelelő ellenőrzési eszközökkel felruházott hatóság felügyelje a rendszer tisztaságát. Az európai politikai

²⁹ „Egyetértés a fejlődőknek nyújtandó klímátámogatásról”. *Bruxinfo.hu*, 2009. június 22. http://www.bruxinfo.hu/index.php?lap=dokument/dokument&dok_id=25878, internetről letöltve: 2010. június 20.

döntéshozók 2009-ben talán még szemet hunytak a veszteségeket mérséklő legális vagy spekulatív technikák alkalmazása felett, azonban 2010. minden szempontból más lehet, hiszen a rendszer fenntartásának célja elsősorban nem ez volt, hanem károsanyag-kibocsátás kiszámítható és tervezhető csökkentése.³¹

Hiteles eladók és vevők a piacon - egy bostrány hatása

A széndioxidkvóták piaci értékesítésének gyakorlata, és az mögötte meghúzódó nemzetközi kapcsolatrendszer az elmúlt években egyértelművé tette, hogy bizonyos ellenérdekeltségeket szinte lehetetlen felszámolni önmagában ezzel az eszközzel. Kérdéses például, hogy a fejlődő országokban tiszta technológiák által létrehozott termelési formák mennyire segítettek a drága széndioxid-csökkentési módszerektől elzárkózó szegényebb országok gazdasági és szociális helyzetének javításában. *„Erkölcsei szempontból is elfogadhatatlan lenne, ha olyan károsanyag-kibocsátási kvótáról születne megállapodás, amely ellehetetleníti a szegény országok növekedését, és vele a nyomor felszámolását”*.³² A kiotói megállapodás megújításáról szóló vita, és a koppenhágai ENSZ találkozó sikertelensége folyamatosan arra kényszeríti tehát a klímaváltozással foglalkozó nemzetközi rezsimeket, hogy az emisszió-csökkentés piaci és politikai rendszereit az igazságosság és a méltányosság elvei alapján fejlesszék tovább, és egyben a középtávú érdekelteket is képesek legyenek bekapcsolni a kereskedés rendszerébe.

Ugyanakkor a széndioxid-kereskedelem hatékonyságának további fontos mércéje, hogy valójában mihez képest, és milyen áron elvégzett emisszió-csökkentését tekintjük költséghatékonyak, és ökológiailag fenntarthatónak. Ezt a második mércét vagy szempontot eleve nehéz értékelni, hiszen nagyban függ attól, hogy milyen járulékos költségeknek tekintett károk származnak a globális felmelegedésből. A német biztosítók elmúlt években sokat idézett adatai például azt mutatják, hogy 2008-ban a természeti katasztrófák következtében több mint 220 ezer személy vesztette életét, aminek dollárban kifejezett értéke meghaladja a 200 milliárd dollárt.³³ Másrészt pedig érdemes odafigyelnünk arra is, hogy egyharmadával csökkentette a

³⁰ „Nemzetközi CO₂-piac létrehozását javasolja az Európai Bizottság”, *MTI*, 2009. január 29. http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=20657, internetről letöltve: 2010. június 20.

³¹ „Rekordmélységben a CO₂ ára”. *Kitekinto.hu*, 2009. február 11. http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=20778, internetről letöltve: 2010. június 20.

³² Nigel Lawson: „Copenhagen will fail – and quite right too”. *The Times*, 2009. november 23.

³³ „220 000 ember vesztette életét természeti katasztrófák miatt”. *Le Figaro*, 2008. december 30. <http://globusz.net/node/1152>, internetről letöltve: 2010. június 20.

gazdasági válság a szén-dioxid-kibocsátás harminc százalékos mérséklésének költségét az EU számára a válság előtti időszakhoz képest az EurActiv témával kapcsolatos felmérése szerint.³⁴

Ahogy korábban már érzékeltettük ezen a ponton is érdemes hangsúlyozni, hogy a csökkenésben szerepet játszott a gazdasági recesszió, ezen belül az ipari termelés visszaesése, és az energia iránti mérsékeltebb kereslet. Pozitív hatásnak tekinthető viszont, hogy a széndioxid-kereskedelemben a kibocsátási jogok feltűnően magas ára elősegítette az energiaszektort a sikeres kibocsátás-csökkenésben, még akkor is, ha mindez pusztán csak megerősítette az ipari kibocsátók számára, hogy a széndioxid kereskedelemben való részvétel rövidtávon biztosan kifizetődik.³⁵ A Point Carbon tanácsadó cég adatai szerint a kibocsátás elsősorban a cement-, mész- és üvegyiparban volt jelentős, kilenc százalékos, ezen ágazatokat a kibocsátás mérséklésében a papíripar követte, nem utolsósorban az itt jelentkező súlyos visszaesés miatt.³⁶

Hazánk „környezet-külpolitikai” viselkedése az elmúlt években bebizonyította, hogy EU-tagként sem feltétlenül tartozunk a kibocsátás-csökkentést finanszírozó országok közé, és ezen a kiotói megállapodás bázisávének meghatározásából eredő helyzeti előnyünk ismeretében nem is csodálkozhatunk. Magyarország elsősorban eladó országgént az első között belépve a széndioxid kvótakereskedelmi piacra láthatóan két szempont alapján alakította ki kvótagazdálkodási stratégiáját.

Egyrészt képviselte a hazai nagyvállalati szektor érdekeit a kvóta nagyságáról tartott brüsszeli alkudozásokon, másrészt az eladásokból származó bevételeket a gazdasági világválság és az egyre romló költségvetési egyensúly kezelésére, akár a transzparencia szabályait sértő módon is felhasználta. Térségünk hasonló gazdasági adottságokkal rendelkező EU-tagországai is a piacon még szokatlan ötletekkel próbálkoznak annak érdekében, hogy fiskális problémáikat a széndioxid-bevételekből kompenzálják. Románia például az idén egyoldalúan „pénzügyi eszközzé” nyilvánította széndioxid kvótaegységeit (EUA típus), ami a kereskedő és tanácsadó cégek egy részének értékelése szerint nem biztos, hogy összeegyeztethető az Európai Bizottság elképzeléseivel. A cél ebben az esetben is az, hogy legitim módon a lehető leggyorsabban jusson hozzá pénzügyi forrásokhoz az ország éppen

³⁴ „Olcsóbb lett az emisszió-csökkentés”. *Világgazdaság*, 2010. május 04. <http://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagpolitika/olcsobb-lett-az-emissziocsokkentés-314681>, internetről letöltve: 2010. június 20.

³⁵ „Hat százalékkal csökkent a CO₂-kibocsátás tavaly az Európai Unióban”. *MTI*, 2009. április 03. http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=21212, internetről letöltve: 2010. június 20.

³⁶ <http://www.pointcarbon.com/>

aktuális helyzeti előnyét kihasználva.³⁷ Még jobban emlékeztet hazánk széndioxid kereskedelmi ritmusára Csehország esete, ahol nagyjából ugyanakkor kezdődött meg a fel nem használt kibocsátási egységek eladása. Csehország tavaly 150 millió tonna többlet kibocsátási egységgel rendelkezett, ami iránt elsősorban Japán érdeklődött a hazánkkal kapcsolatos kvótaeladási botrány kirobbanása előtt.³⁸

2006-ban induló hazai kvótakereskedelemben a magyar állam az éghajlatvédelmi rendszerben részt vevő közel 330 magyarországi vállalat üzemeltetőinek hatvan millió széndioxid kibocsátási egységet utalt át egy különleges számlára. Ezzel az aktussal tulajdonképpen elkezdődött a napjainkig is működő kereskedelmi rendszer magyarországi pályafutása, amiben a kezdetekkor a cégek az összesen mintegy 435 milliárd forint értékű – egy éves késéssel bevezetett, azaz dupla akkora – kibocsátási egységekkel gazdálkodhattak. A cégek elsősorban nem „pénzt akartak csinálni” a megszerzett kibocsátási jogokból, hanem a saját szennyezésüket akarták fedezni ebből a lehetőségből. Ezért a kezdeti időszakban az érintett kereskedők és a vállalatok nem számoltak az összes kvóta mennyiségének öt százalékát meghaladó forgalommal.³⁹ 2007-ben már olyan terveket hozott nyilvánosságra a magyar pénzügyminisztérium, miszerint az arra az évre rendelkezésre álló összes kvótát értékesíteni akarja a piacon. A magyar állam a rendszer elindítása óta eltelt egy év alatt közel kétmillió kvótaegységet értékesített egy 2006-os aukción, amire 2007-ben még felkínált megvételre 1,2 millió darabot.⁴⁰

A kezdeti lépések annak tükrében különösen érdekesek, hogy a mindenkor magyar kormány hogyan tekintett a kvótaeladásokból származó forrásokra. A gazdasági világválság kirobbanása előtt a szaktárca egyértelműen olyan környezetvédelmi beruházások finanszírozására fordította – kommunikációs szándékai szerint – a befolyt pénzt, ami a fogyasztás környezetvédelmi feltételeit javítja, és ezzel együtt növekedési esélyeinket is erősíti. 2008 után viszont érzékelhető, hogy akár a transzparencia kárára is, de a költségvetési hiány egyes részeit is megpróbálták ezekből a forrásokból finanszírozni. A Bajnai-kormány idején kirobban kvótaeladási botrány abból alakult ki, hogy a már egyszer értékesített kvótákat, egy közvetítő cégen keresztül próbálták meg újra eladni uniós országoknak. Az ügyletre fény

³⁷ „Románia tőzsdére viszi széndioxid kvótáját”. *MTI*, 2010. február 25. http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=23679

³⁸ „Csehország is elad széndioxid-kvótájából Japánnak”. *MTI*, 2009. április 1. http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=21189, internetről letöltve: 2010. június 20.

³⁹ „A szén-dioxid-kvóták 5 százaléka kelhet el”. *MTI-Origo*, 2006. április 01. <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/20060401hetfon.html>, internetről letöltve: 2010. június 20.

⁴⁰ „Ismét szén-dioxid-kvótát értékesít az állam”. *MTI*, 2007. március 09. <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/20070309ismet.html>, internetről letöltve: 2010. június 20.

derült, és ez megrendítette az egész karbonpiac hitelét, hazánkat pedig diplomáciailag is nehéz helyzetbe hozta.

Jelenleg, a 2010-es politikai „kurzusváltás” után érzékelhető, hogy az új kormány a szűkös források és a nagy fiskális szigor ellenére még tesz próbálkozásokat arra, hogy a kvótabevételeket egyre értékesebb tartalékoknak tekintse, aminek azonnali felhasználása vagy beváltása nem feltétlenül helyes politikai stratégia lenne. Lengyelország sem lóg ki ebből a kelet-európai sorból, hiszen EU-tagként talán ők vívták a leghosszabb harcukat az Európai Bizottsággal, hogy széndioxidkvóta számítási módszerüket a brüsszeli hivatal elfogadja.

2008-ban Magyarország tehát a kvótakereskedés központi érdeklődési körébe került azzal, hogy a világon elsőként értékesített az ENSZ által a kiotói jegyzőkönyvben hitelesített, és a kormányok közötti ügyletekben használt AAU-egységeket. A transzparenciával kapcsolatos problémák már ekkor jelentkeztek, hiszen a Belgiumnak eladott kétmillió egység, majd később Spanyolország által megvásárolt több mint hatmilliót kvótakredit vételárának felhasználását a kormány nem akarta nyilvánosságra hozni.⁴¹

Az akkor harminc milliárd forintra becsült tranzakció magas kvótaáron történő értékesítést feltételez (tonnánként 13 euró), amit a magyar kormány úgy érthetett el, hogy előre garanciát vállalt arra, hogy a befolyó pénzt a kormány az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentését célzó beruházásokra fordítja.⁴² Az elmúlt három évben nem csoda, ha elsősorban abból származtak belpolitikai botrányok, hogy az ezekből a forrásokból felépített projektek – például lakóépületek szigetelése és energiatakarékos fűtési rendszerek bevezetése – működtek a leginkább forráshiányosan, és sokszor kiszámíthatatlanul. A legnagyobb felháborodást azonban belföldön és nemzetközi berkekben egyaránt az keltette, hogy a magyar kormány sokáig halogatta az úgynevezett *zöld beruházási rendszer* elindítását, hogy a kvótaeladásokból származó bevételt egy ideig bent tarthassa a központi költségvetésben a hiány csökkentése érdekében.⁴³ Annak ellenére, hogy a tanulmány kéziratának lezártáig nem fejeződött be az a vizsgálat, amely hazánk kvótapiaci fiaskóját maradéktalanul feltárta volna, elmondható, hogy talán nem követtünk el akkora vétséget, hogy ezzel kizárjuk magunkat a kereskedés rendszeréből.

⁴¹ „Milliárdokat bukott a kormány az eladatlan zöldkvótákon”. *Bruxinfo.hu*, 2009. május 25. http://www.bruxinfo.hu/index.php?lap=dokument/dokument&dok_id=25741, internetről letöltve: 2010. június 20.

⁴² Facsinay Kinga: „Kiverte a biztosítékot a kormány legújabb trükkje”. *Heti Válasz*, 2010. április 02. <http://hetivalasz.hu/uzlet/kiverte-a-biztositekot-a-kormany-legujabb-trukkje-28316/> Utolsó letöltés dátuma: 2010. július 05.

⁴³ „Elbukta a kormány a japán kvóta-bizniszt”. *Index.hu*, 2009. május 29. http://index.hu/belfold/paradicsom/2009/05/29/elbukta_a_kormany_a_japan_kvotabizniszt/, internetről letöltve: 2010. június 20.

Befejezés

A környezetvédelem elmúlt harminc éves uniós fejlődésében sok piaci technikát, és formát kénytelenek voltak kipróbálni, hogy hatékonyabbá tegyék a környezetpolitikai célkitűzéseik megvalósítását, és növeljék a témával foglalkozó főigazgatóság intézményi tekintélyét. A környezetvédelmi politika közösségi szintre emelése óta képes volt bebizonyítani, hogy olyan piaci formákat és szakpolitikai eszközöket használ, amelyek segítségével a gazdasági növekedés veszélyeztetése nélkül is csökkenteni tudja a globális felmelegedést okozó gázok kibocsátását. A versenyképesség fenntartása mellett azonban az Európai Bizottság egyre szigorúbb magatartásából következtetni lehet arra, hogy a kvótakereskedelem stabilitásának fenntartása érdekében a tagországokkal szembeni konfliktusok kiélezésétől sem riad vissza. A szakirodalom szerint az integrálttá váló környezetvédelmi és éghajlatvédelmi politika korábban még regulatív (szabályozó és büntető) módszerek nélkül próbálta elfogadtatni sokszor forrásigényes elvárásait a tagállamokkal. Az elmúlt évek kibocsátási jogokról szóló konfliktusai viszont változást mutatnak ebben a szakpolitikai karakterben és ezt az eddig a karbonpiacon nyereségre számító volt szocialista országoknak is el kell fogadnia.

A széndioxidkvótákkal való kereskedés ebbe a szakpolitikai fejlődési ívbe illeszthető, és az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy megfelelő keretnek bizonyult az egyre ambiciózusabb emisszió-csökkentési célok megvalósításhoz. Hiszen az EU stratégiája egyértelmű ezen a területen: kiemelkedni a nemzetközi versenytársak közül abban, hogy a gazdasági fejlődést lehetőségét nem veszélyeztető formákban csökkentik a felmelegedésért felelős gázok kibocsátását. Az Unió pont az ilyen és ehhez hasonló problémákat képes ma már piaci keretek között kezelni. A jövőben azonban kérdés, hogy milyen magatartásformák lesznek jellemzők a szereplőkre. A bizalom és a hitelesség ugyanis ezen a piacon felértékelődően van, hiszen a vásárlók nem csak árérzékenyek, hanem azt is megnézik, hogy kitől vesznek széndioxid egységeket. Ha nem így tennének, akkor belpolitikailag és nemzetközileg is kiszolgáltatottá válhatnának azoknak a jogos kritikáknak, miszerint egy olyan rendszer fenntartását finanszírozták vásárlásukkal, ami igazán nem járult hozzá a légkörbe jutó széndioxid mértékének csökkenéséhez.

Az óvatosság, az eladó országok és vállalatok transzparenciája megteremthet egy olyan normarendszert az EU-ban, amely akár még az üzleti titok fogalmát is átírja, hiszen a

kvótavásárló felek ezen a piacon az összes eladótól elvárják, hogy bizonyítani tudja tevékenysége fenntartható, és ökológiailag magasabb minőségű, mint korábban volt. Annak ellenére, hogy a környezetvédelmi politikában hagyományosan komoly szempont a bürokratikus rendszerek csökkentése, a karbonpiac fejlődése szempontjából egyre inkább nélkülözhetetlennek tűnik egy olyan hatóság felállítása, amely az összes érintett folyamatos átvilágítására és megfigyelésére alkalmas lehet. Még inkább így van ez akkor, ha figyelembe vesszük a kereskedelem több szinten, több fajta egység adásvételével működik és az új szereplők – elsősorban az Egyesült Államok – bevonása is azzal járhat, hogy a differenciáltság csak növekedni fog.

Marton Péter:

A Kínai Népköztársaság „Af/Pak”-politikája: kínos egyensúlykeresés szabályozhatatlan pakisztáni áttétellel

A tanulmány Kína „Af/Pak”-politikájának megértéséhez igyekszik fogódzókat kínálni. Kiindulópontja az, hogy ilyen fogódzókra elsősorban Kína Pakisztán-politikájának elemzésén keresztül lehet rálelni, mivel esetében a kínai–pakisztáni kapcsolatok egyfajta derivátumáról van szó. Kína próbál egyfajta optimális egyensúlyt előállítani a Nyugat részéről elvárt afganisztáni konstruktivitás tekintetében, eközben azonban nem feledkezik el geopolitikai prioritásairól.

Az itt közölt tanulmány ezzel az egyensúlykereséssel összefüggésben igyekszik Kína mozgásterének felmérésére. Cáfolja a burkolt feltételezést, miszerint egy érdekeit „megfelelően” felfogó, racionalizált politikát folytató Kína rá tudna kényszeríteni egy egységes szereplőként viselkedni képes Pakisztánt Afganisztán megváltására. Az utóbbi feltételezés több ponton téves, és ezt a tanulmány a 2001 és 2009 közötti időszakból vett érzékletes empirikus megfigyelésekkel igyekszik szemléltetni.

Bevezetés

Ez a cikk a Kínai Népköztársaság (KNK) „Af/Pak”-politikájának¹ megértéséhez igyekszik fogódzókat kínálni. Kiindulópontja az, hogy ilyenekre elsősorban a KNK Pakisztán-politikájának elemzésén keresztül lehet rálelni. A Népköztársaság afganisztáni politikája esetében a kínai–pakisztáni kapcsolatok egyfajta derivátumáról van szó, tekintettel Pakisztán alapvető jelentőségére a KNK biztonságpolitikájában és dél-ázsiai kapcsolatrendszerében. A Népköztársaság próbál egyfajta optimális egyensúlyt előállítani a Nyugat részéről elvárt afganisztáni konstruktivitás tekintetében, eközben azonban nem feledkezik el geostratégiai céljairól sem. Egy rangos szellemi műhely 2009-es tanulmánya is ennek alapján jutott arra a

* Marton Péter a Budapesti Corvinus Egyetem oktatója. Kutatási területei közé tartozik Afganisztán, illetve az államokon belüli fegyveres konfliktusok és a transznacionális konfliktusok általában.

¹ Az egyszerűség kedvéért ezt az Afganisztánra és Pakisztánra vonatkozó, az elemzők körében már korábban is használatos kifejezést az Obama-adminisztráció emelte be a fősodorbeli diskurzusba, 2009-ben.

következtetésre, hogy a Népköztársaságnak főként nem a nyugati álláspontok nyílt átvételével és multilaterális fórumokon történő hangoztatásával lehet konstruktív szerepe Afganisztán stabilizációjában, hanem nyugodt, bilaterális keretek között folytatott, csendes diplomáciai tevékenységen keresztül, mely gazdasági ösztönzők használatára is támaszkodhat, Pakisztán vonatkozásában.² Tanulmányom ezzel összefüggésben igyekszik a KNK mozgásterének felmérésére. Cáfolja a burkolt feltételezést, miszerint egy érdekeit „megfelelően” felfogó, „ésszerűbb” politikát folytató Kína rá tudná kényszeríteni Pakisztánt – az egységes szereplőként viselkedni képesnek gondolt Pakisztánt – Afganisztán „megváltására”. Az utóbbi feltételezés több ponton is téves, és ezt a tanulmány a 2001 és 2009 közötti időszakból vett érzékletes empirikus megfigyelésekkel igyekszik szemléltetni.³

A kirakós: a KNK, Pakisztán, Afganisztán és India

A KNK legfontosabb szövetségese a tőle délre fekvő térségben Pakisztán. A *modus vivendi* kettejük számára az jelenti, hogy Pakisztán támogatásával a KNK képes folyamatosan és kritikus mértékben aláásni India dél-ázsiai regionális hegemoniáját, illetve gátolni tudja India térségen kívüli ambícióit is; Pakisztánban a katonai vezetés erre hajlamos része pedig a kínai támogatásban bízva könnyebben elhitheti magával, hogy ellensúlyozni tudja az „indiai fenyegetést”, melyet még mindig egzisztenciális természetűnek érzékel. Jelentős a Pakisztánba irányuló kínai katonai export is, ráadásul ez az export a katonai természetű kereskedelemmel kapcsolatban általában jellemző politikai kondicionalitástól nagyrészt mentes. Ezen kívül a két fél szimbolikus–normatív értelemben is fontos támogatást nyújt egymásnak, például egymás területi integritásának és a belpolitikai kérdésekbe való be nem avatkozás elvének a támogatásával. Pakisztán a KNK számára egyfajta, az iszlám világ irányába kinyújtható karként is funkcionál. 2009 folyamán Hu Csin-tao⁴ kínai és Aszif Zardari pakisztáni elnök a két ország

² Andrew Small: *China's Af-Pak Moment*. German Marshall Fund, Asia Program, 2009. május 20. http://www.gmfus.org/doc/Small_Af-Pak_Brief_0509_final.pdf internetről letöltve: 2009. december 27. 4. o.

³ Tekintettel a téma sajátosságaira (a kínai és a pakisztáni biztonságpolitika rendkívül nehezen kifürkészhető voltára), a nyílt forrású elemzés, illetve egyfajta logikus narratívakonstrukció tűnik célra vezető módszernek. Az elemző így kénytelen spekulációkba bocsátkozni egyes esetekben, ám az empiriára közvetlenebbül és vélhetően több relevanciával következtethet. Ezzel együtt örömdetes lenne a továbbiakban egy, az elsődleges írott források áttekintésére alapuló elemzés is a tanulmány tárgyáról.

⁴ A szövegben érintett kínai személynevek átírásának minden olyan esetben a Wade-Giles-féle romanizációs rendszer alapján megadott magyar változatát közlöm, ahol az ismert volt számomra.

közötti kapcsolatokról mindeme stratégiai jelentőségű kötelékek erősségére utalva úgy nyilatkozott: azok „magasabbak a Himalájánál és mélyebbek az óceánnál”.⁵

1980 májusában–júniusában a RAND Corporation munkatársaként Francis Fukuyama Pakisztánban folytatott tereptanulmányt, hogy az amerikai–pakisztáni kapcsolatok hatékonyabb kezeléséhez praktikus megfigyeléseket tegyen. Jelentésében a kínai–pakisztáni kapcsolatokat mintaértékűnek és „utánzásra” (*sic!*) érdemesnek nevezte, a kapcsolat „all-weather” jellegére utalva: kiemelve, hogy az stabil, ha esik, ha fúj.⁶

Az elmúlt időszakban a KNK látszólag egy hasonló kapcsolat lehetőségét ajánlotta fel Afganisztán számára is. Hamed Karzai afgán elnök súlyos szabálytalanságok jellemezte választáson nyerte el „újraválasztását” 2009-ben, és miközben nyugati kapcsolatai megromlottak, a Kínai Népköztársaságban államfői látogatást tehetett 2010 márciusában úgy, hogy vendéglátói az afganisztáni belpolitikai kérdéseket egyáltalán nem érintették a nyilvánosság előtt.⁷ Aligha Afganisztán nagystratégiai átértékelését jelzi ez a pekingi vezetés részéről azonban. A KNK külpolitikájában alapvetően éppen ugyanezt, a be nem avatkozás elvének maximális tiszteletben tartását kínálja nem csupán Afganisztánnak vagy Pakisztánnak, hanem általában mások számára is, fentebb már említett okokból. A kínai–pakisztáni kapcsolatok a kínai–afgán kapcsolatokkal összevetve egyértelműen „magasabbak és mélyebbek”. Mivel pedig Pakisztán számára Afganisztán többrétű és sajátos jelentőséggel bír, a pakisztáni kalkulációktól nem lehet elvonatkoztatni a KNK Pakisztán-politikájának elemzésében sem – tekintettel arra, hogy a pekingi vezetés alapvetően tiszteletben tartja ezeket a számításokat.

Afganisztán eközben még a kínai támogatás mellett is aggasztja a pakisztáni vezetést, legelőször is absztrakt, geostratégiai értelemben. A kínai haditengerészetnek az egyelőre inkább a Tajvani-szorosra és a Dél-kínai-tengerre kalibrált fejlesztése⁸ aligha garantálhatja számára, hogy a Népköztársaság szükség esetén a Himaláján átívelő, nagyszabású, expedíciós szárazföldi offenzívával szállna szembe Indiával és Afganisztánnal, a két, potenciálisan ellene összeszövetkező állammal. Ezek elvben képesek lehetnek harapófogóba fogni Pakisztánt. Történelme során Afganisztán mindig is jóval kisebb erőt képviselt, mint India, ám egy indiai

⁵ Lásd például: „Asif Zardari: Pakistan: Sino-Pakistan relations higher than Himalayas”. *Xinhua*, 2009. február 23., : http://news.xinhuanet.com/english/2009-02/23/content_10872882.htm, letöltve: 2009. december 27.

⁶ Francis Fukuyama: *The Security of Pakistan: A Trip Report*. RAND, 1980. szeptember.

⁷ Richard Weitz: „Karzai’s State Visit Highlights Beijing’s Afghan Priorities”. *China Brief*, Vol. 10. No. 8. 2010. április 16. http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=36265, internetről letöltve: 2010. június 12.

⁸ Matura Tamás: „A kínai flotta fejlesztése”. Risk 911 biztonságpolitikai szakblog, 2009. május 3. <http://risk911.blogspot.com/2009/05/kinai-flotta-fejlesztese.html>, internetről letöltve: 2010. június 4.

támadással egy időben éppen elég jelentős erőket köthetne le ahhoz, hogy India közben könnyebb győzelmet arasson keleten. Többek között ezért akart Pakisztán – másoké mellett jelentős kínai segédlettel – nukleáris csapásmérő képességre szert tenni. Még akkor is, ha ez gyakorlatilag csak a „Vesszen hát a szomszéd tehene is!” megfontolással használható, kétes értékű elrettentőhöz juttatta Indiával szemben.

Pakisztán érez egyfajta kényszert, hogy folyamatosan beavatkozzon Afganisztán politikai viszonyaiba, mindemellett pedig meghatározó tényezőt jelent számára a pakisztáni pastun és beludzis elszakadási törekvésektől való félelem is, a „Pastunisztán-kérdés”, illetve a „Beludzsisztán-kérdés” – ezeket az akkori, kommunista afgán vezetés még az 1980-as évek során is igyekezett Pakisztán destabilizálására felhasználni.

A KNK megértő Pakisztán Afganisztán irányában jelentkező intervenciók hajlamával kapcsolatban. A pekingi vezetés is tart elszakadási törekvésektől, akárcsak Pakisztán, és eleinte Pakisztán törekvéseinek az eredményeként a KNK nem szenvedett ezen a téren hátrányt. Az 1980-as években, a pakisztáni táborokban kiképzett afgán és más nemzetiségű gerillák a Szovjetunióknak ártottak Afganisztánban, ezzel pedig Kína jól járt. Az ebben rejlő üzleti lehetőséget is kihasználva akkori árfolyamon mintegy 400 millió dollár értékben támogatták fegyverekkel az Afganisztánban zajló a küzdelmet, kínai gyártmányú AK-47-es gépkarabélyokkal, 60 mm-es aknavetőkkel, 107 mm-es rakétákkal és egyéb eszközökkel.⁹ Készséggel – stratégiai megfontolásból – működtek együtt az USA-val ezen a téren, és ekkorra ez már nem volt precedens nélküli kooperáció: gerilláknak az Egyesült Államokkal közös támogatásában szereztek eddigre tapasztalatot a Vietnami Népi Demokratikus Köztársaság ellen, Kambodzsában.¹⁰ Ráadásul éppen Pakisztán volt az 1970-es években bekövetkezett kínai-amerikai közeledés nyitó színtere is. Az afganisztáni szovjet kivonulást követően azzal kapcsolatban sem volt jelentős kifogása Kínának, hogy a dzsihádisták egy részét Pakisztán gyakorlatilag átszervezte Kasmírba. Ott ők Indiának ártottak, és ez a kínai nagystratégia szempontjából távolról sem volt kedvezőtlen.

1994-ben viszont megjelentek a színen a tálibok, és utóbb ez jelentősen bonyolította a stratégiai összképet, egyebek mellett a kínai Hszincsiangban radikalizálódó szeparatizmusnak, illetve az utóbb – különösen 2001-et követően – Pakisztán saját területén is terjedő talibanizációnak az eredményeként. Azóta is divatos megfogalmazással élve (melyet eredeti

⁹ Steve Coll: *Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001*. Penguin, 2004. 66. o.

¹⁰ Daniel Unger: Ain't Enough Blanket: International Humanitarian Assistance and Cambodian Political Presence. in: Stephen John Stedman – Fred Tanne (szerk.): *Refugee Manipulation: War, Politics and the Abuse of Human Suffering*. Brookings Institution. 2003, 17-56. o.

angol formájában érdemes közölni): „*China was rising/Pakistan was talibanising*” azaz: *Kína a felemelkedéssel volt elfoglalva, Pakisztán pedig a talibanizációban való alámerüléssel.*

Az afgán mudzsahedektől az al-Kaidán át az ujgur szeparatistákig

A tálibok Dél-Afganisztán egyik legnyomorultabb sorsú bugyrában, a mai Zsári-Pándzsváj járás területén bukkantak fel, javarészt a helybeni rendcsinálás szándékával; olyan vidéken, ahol az 1980-as években felemelkedett mudzsahed parancsnokok milíciái terrorizálták a falvak és nagyobb települések lakóit. Ezek a parancsnokok ellenőrzésük alatt tartották a regionális kereskedelem artériáját jelentő Herát–Kandahár–Csámán útvonalat, és bénítólag hatottak a kereskedelemre. Így a tálibok kezdeti sikerei láttán mögéjük álltak a pastun „bazáriak” (azaz kereskedők; más értelmezésben csempészek, „pastun teherautós maffia” stb.). Azután mögéjük álltak Kandahár urai is, sőt még az akkori mudzsahed (kabuli) kormányzat is, Ahmed Sah Maszúd és Burhanuddin Rabbani vezetésével. Ők is úgy gondolták, alapvetően jó az, ha a tálibok megerősödése stabilizálja Dél-Afganisztánt. A közkeletű téveszmékkel ellentétben ugyanis Afganisztán nagy részére nem a „káosz” volt jellemző ekkoriban, Dél-Afganisztánra viszont egyértelműen igen, és ez nem volt előnyös a tágabb regionális kereskedelem szempontjából. Sem a közép-ázsiai országok, sem az afgán kormány, sem Pakisztán számára nem volt kedvező e tekintetben a helyzet.

Azonban éppen ezért idővel Pakisztán is támogatni kezdte a tálibokat, sőt támogatóként hamarosan kiszorított maga mellől – jelentőségben és befolyásban egyaránt – mindenki mást. Előbb a Benázir Bhutto-féle vezetés, majd a pakisztáni katonai titkosszolgálat, az ISI (*Inter-Services Intelligence*) is a támogatók közé állt. Az ISI olyannyira magáévá tette ezt a politikát, hogy feladták addigi legfőbb kliensüket, az ennek ellenére ma ismét jelentős tényezőnek számító – egyes pakisztáni körökben újra megkedvelt – Gulbuddin Hekmatyart. A sokáig nagyrészt Pakisztánból érkező pénznek, fegyvernek, emberanyagnak és az őket támogató titkosszolgálati szervező- és felforgató tevékenységnek a segítségével – ha nem is egyetlen, megszakítás nélküli diadalmenet eredményeként – a tálibok 1994 vége és 1998 nyara között Afganisztán nagy része felett át tudták venni az ellenőrzést. Elfoglalták ennek a periódusnak a végére a jelentős északi várost, Mazar-i-Sarífort is, és terjeszkedésük ezzel még nem ért véget.

A harctéri sikerekhez nem volt elegendő Pakisztán támogatása. Kellett a sok ezer – főként – arab önkéntes is, akiknek egy része *visszatért* az afgán hadszíntérre, egy részük pedig

a szovjet kivonulás óta *el sem hagyta* azt; a harcosok egy része eközben újonnan érkezett oda. Az ő jelentős segítségük Oszama bin Ladennek és társainak a befolyása alá terelte a tálibokat. Ekkor csúsztak ki a következmények minden más külső szereplőnek az ellenőrzése alól. Beindult az új politikai realitásoknak egyfajta önfenntartó dinamikája, egy *perpetuum mobile*ként létező struktúra, a „terrorizmusgyár”, melyet már csak az amerikai B-52-esek tudtak felszámolni, amikor berepültek az afgán légtérbe 2001 októberében. Ezt megelőzően a tálibok ellenfeleinek, a kiszorulóban lévő Északi Szövetség frakcióinak érkező orosz, indiai, iráni és egyéb támogatás nem volt elég az ellensúly kialakításához sem, nemhogy a tálibok visszaszorításához.

A KNK részben a Pakisztánnal ápolt viszonya miatt, részben egyfajta „a jobb kéz nem tudja, mit csinál a bal” probléma tüneteiként a tálibok terjeszkedését segítő szereplők egyike volt ebben az időszakban, 1994-től 2001-ig. A *Human Rights Watch* a következőket írta egy 2001. júliusi – hónapokkal a New York-i terrortámadások előtti – jelentésében:¹¹

„A Bhutto-kormány több tucat ISI-tisztet rúgott ki vagy nyugdíjaztatott, köztük olyanokat, akiknek jól kiépült kapcsolatai voltak a tálibok felé, vagy éppenséggel a pakisztáni politika közvetlen végrehajtóiként hoztak létre és ápoltak ilyen kapcsolatokat a vallási alapon a nacionalizmusról lemondani kész pastun vezetőkkel, például Gulbuddin Hekmatyarral. Ezek közül a tiszték közül néhányan vagy elindították a saját export-import vállalkozásukat, vagy csatlakoztak már létező cégekhez, melyek némelyike kiterjedt privat biztonsági és export-import műveleteket folytatott. Kiaknázták az új üzleti kapcsolataikat és a tálib összeköttetéseiket, és jól profitáló közvetítésbe kezdtek. Vették, adták és szállították a fegyvereket és a lőszeret, amelyekre a táliboknak szükségük volt.

Ezeknek a pakisztáni cégeknek többnyire vannak felvásárló ügynöki hálózatai Hongkongban és Dubaiban. Hongkongban ezek a beszerzőcsapatok új technológiákat, fegyvereket, lőszerforrásokat és alkatrészeket keresnek, amelyekre a táliboknak szükségük lehet. Esetenként a kínai fegyver- és lőszergyártók maguk keresik meg őket, hogy megpróbálják felkelteni az érdeklődést portékájuk iránt.”¹² (kiemelés – M. P.)

Csakhogy a KNK számára ez a prosperáló kereskedelem áttételesen mégsem volt előnyös minden tekintetben. Miközben az Indokína felől, az Aranyháromszögből érkező ópiátok mennyisége ez idő tájt végre csökkenni kezdett, új forrás tűnt fel a horizonton,

¹¹ Figyelemre méltó, hogy a *Human Rights Watch* számára akkor még szóba jöhetett, hogy valaki viszonylag semleges módon az „afgán polgárháború szereplőinek érkező külső támogatásokról” írjon, elvben egyformán aggódva tehát a tálibok és az Északi Szövetség fegyverutánpótlásának a folytonossága miatt, kizárólag egy semleges, humanitárius szemszögből értékelve azt. Az előtt volt ez, hogy az amerikai külpolitika számára lehetőségként merült fel: B-52-es bombázó-repülőgépekkel is lehet támogatni az Északi Szövetséget.

¹² Saját fordítás. Human Rights Watch: *Afghanistan: Crisis of Impunity - The Role of Pakistan, Russia, and Iran in Fueling the Civil War*, Vol. 13. No. 3. (2001. július) 30-31. o.

Afganisztánban.¹³ Az 1990-es évek eleje óta a KNK már aggódott az Afganisztánból érkező dzsihádisták miatt is. A Népköztársaság is igen hamar, már az 1990-es évek elején elkezdte megérezni Afganisztán-politikájának visszacsapását: az ún. *blowback*, amelyet az Egyesült Államok 1993-tól tapasztalt meg, egyebek mellett a *World Trade Center* elleni első támadás formájában. Már 1990-ben is történtek jelentősebb incidensek a KNK nyugati területein. A rangos indiai elemző, B. Raman cikkében¹⁴ található egy többé-kevésbé átfogó lista arról, mi következett az 1990 utáni időszakban.

Hogy pontosan milyen mértékben érte el Kínát ez a visszacsapási hatás, azt nehéz nyílt források alapján megítélni. A Hszincsiangi Ujgur Autonóm Térség ugyanis csupán névlegesen autonóm terület.¹⁵ Meglehetősen szigorú politikai ellenőrzés alá esik, mely az ujugrok szemszögéből az élet minden területén érvényesülő kulturális elnyomásként is leírható, tulajdonképpen koloniális jelleget mutató kínai megközelítéssel társul. Kitermelik a Taklamakán-sivatag olaját, ebből felhőkarcolók is épülnek, közben pedig még az ujugur kultúrából is főleg az állami vállalatok és a Kínai Kommunista Párton belül jó összeköttetésekkel bíró vállalkozók csinálnak pénzt. Hírek – legfőképpen minden kétséget kizáróan megbízhatóan tált hírek – viszonylagos hiányában nagyon nehéz „idekintről” megítélni, hogy mi történik „odabent”. Különösen nehéz egyszerre több, egymástól is független hírforrásból információhoz jutni friss fejleményekkel kapcsolatban, ami pedig más körülmények között alapvető elvárás lenne egy elemzővel, megfigyelővel szemben.

Az 1990-es években fontos változás volt a hszincsiangi szeparatista színtéren, hogy feltűnt a főleg ujugur iszlamistákat tömörítő Kelet-Turkesztáni Iszlám Mozgalom (innenről a szövegben a szervezet angol rövidítését fogom használni: ETIM). Az ujugur nacionalizmus megnyilvánulásaiként előfordultak ezekben az években kiterjedtebb, súlyosabb zavargások is Hszincsiangban, melyek mögött ugyanakkor aligha állhatott kizárólag ez a szervezet. Ezzel párhuzamosan azonban időről időre bombák is robbantak a KNK nyugati országrészében, és ezek mögött a támadások mögött már annál inkább az ETIM volt sejthető. 2002-ben Biskekben, Kirgizisztán fővárosában valakik megöltek egy kínai diplomatát is (egy másik kínai állampolgárral együtt).¹⁶ 2008 augusztusában, a pekingi olimpiai játékok kezdete előtt négy

¹³ A közhiedelemmel ellentétben a tálibok nem tiltották az ópiummák termesztését egészen 2000-ig (leszámítva egy rövid időszakot, még 1995-ben, amikor – a háború akkori állásának megfelelően – ez a tilalom Helmánd tartomány területét érintette).

¹⁴ B. Raman: „Explosions in Xinjiang”. South Asia Analysis Group, Paper no. 1232., 2005. január 27. <http://www.southasiaanalysis.org/papers13/paper1232.html>, internetről letöltve: 2009. december 27.

¹⁵ Joshua Kucera: „Dispatches from China’s Wild West”. *Slate*, 2008. március 3. <http://www.slate.com/id/2185456/entry/2185457/> internetről letöltve: 2009. december 27.

¹⁶ „Chinese Shot in Krgyzstan”, *The New York Times*, 2002. július 1. <http://www.nytimes.com/2002/07/01/world/chinese-shot-in-kyrgyzstan.html>, internetről letöltve: 2009. december 27.

nappal pedig horrorisztikus történetet tált a globális média: állítólagos ujgur szeparatisták a Hszincsiangi Kásgárban egy csapat kocogó kínai határőr közé hajtottak a teherautójukkal, majd késsel ledöfközték a túlélőket, és ezt követően házi készítésű bombákat dobtak egy közeli laktanya területére.¹⁷

Valami zajlott tehát 2009 előtt is Hszincsiangban, alacsony (vagy inkább nehezen megítélhető) intenzitással, és ebben külső tényezők is szerepet játszottak. A kínai ujgur szeparatisták között állítólag a szovjetek elleni harcban edződött emberek bukkantak fel. 1996 után a tálib rezsim pedig egyes források szerint külön „kiképzőtábor” is a rendelkezésére bocsátott a Tora Bora-hegységben azoknak, akik Kínából mint elnyomott muszlimok kerestek náluk menedéket és támogatást. Ehhez társult a KNK részéről az aggodalom a frissen függetlenné vált közép-ázsiai országok sorsát illetően, a Szovjetunió 1991-es felbomlása után. Pekingben tartottak egy iszlamista fordulat lehetőségétől ezekben az országokban, és attól, hogy ez milyen hatással lehet a Kínában élő kirgiz és tádzsik kisebbségekre, illetve az ujgurokra.

A már említett, Afganisztánban működött, Tora Bora-i „kiképzőtábor” vagy „menekültfaló” környékén az amerikai erők utóbb elfogtak évek óta ott élt, és állítólag ott kiképzést kapott ujgurokat; összesen huszonkettőt. Tizenhetükről azonban már 2006 előtt megállapították, semmi nem szól az ellen, hogy befogadják őket Washingtonba is akár. Ez ellen viszont fellépett a kínai diplomácia. Így került ezeknek az embereknek egy része például Albániába.¹⁸ Egyikük, Abu Bakr Kászim például Korán-olvasásra és az AK-47-es használatára fókuszáló „képzést”, avagy „kiképzést” kapott Tora Borában,¹⁹ és így került fogságba esése után előbb Guantánamóba, majd utóbb Tiranába, ahol – ha hinni lehet a sajtóértesüléseknek – kitanulta a pizzakészítés mesterségét.

Ha az utóbbi példa mutat valamit általánosságban, az talán az, hogy leginkább a KNK szempontjából jelenthettek fenyegetést a Kászimhoz hasonló emberek. A tálibok országába nem „globális terroristaként” érkeztek annak idején, vagyis nem azzal a szándékkal, hogy utóbb akár Afganisztántól és Kínától egyaránt távol eső frontokon vessék magukat a „közösként” definiált harcba. Ehhez hiányzott belőlük egy sor szükséges készség is, többek

¹⁷ Andrew Jacobs: „16 Chinese border patrolmen killed in ambush”. *The New York Times*, 2008. augusztus 4. http://www.nytimes.com/2008/08/04/world/asia/04iht-police.3.14995067.html?_r=1 internetről letöltve: 2009. december 27.

¹⁸ „Albania takes Guantanamo Uighurs”, *BBC*, 2006. május 6. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4979466.stm>, Benet Koleka: „Restarting life in Albania after Guantanamo Bay”, *Reuters Global News Journal*, 2009. február 10. <http://blogs.reuters.com/global/2009/02/10/restarting-life-in-albania-after-guantanamo-bay/>, internetről letöltve: 2009. december 27.

¹⁹ *The New York Times* *Guantanamo Docket: Abu Bakr Qasim*, <http://projects.nytimes.com/guantanamo/detainees/283-abu-bakr-qasim>, internetről letöltve: 2009. december 27.

között az a fajta „nagyvilágiság”, amelynek a révén egy észak-afrikai vagy közel-keleti származású arab dzsihadista képes lehet élni és észrevétlen maradni nyugat-európai és észak-amerikai nagyvárosokban. Az al-Kaidához fűződő kapcsolataikat túldimenzionálni így talán nem érdemes. Még akkor sem, ha az ETIM legkülönbözőbb összeköttetéseknek nagyon is lehet vagy lehetett eközben praktikus jelentősége. Kemény valutában mérve 1999-ben ez a jelentőség elérhette a háromezer USA-dollárt: ekkora összeget bocsátott állítólag Oszama bin Laden személyesen az ETIM vezetőjének, Haszan Mahszumnak a rendelkezésére, B. Raman narratívája szerint.²⁰

A visszacsapás hatása a Népköztársaság külpolitikájára

A KNK-nak az uigur szeparatista erők iszlamista frakciójának megerősödését eleinte – az 1990-es évek elején – nem kellett *feltétlenül és kizárólag* egy Afganisztán felől érkező visszacsapásnak felfognia (vagyis kifejezetten az 1980-as években a szovjetek elleni gerillaháborúhoz nyújtott támogatás miatt jelentkező kontra-produktivitásnak). Az 1980-as években ugyanis volt némi engedékenység a Népköztársaságban a muszlim közösségek irányában, az afganisztáni eseményekkel párhuzamosan, és muszlimok a Pekingtől távoli nyugati országrészből elzarándokolhattak Mekkába és Medinába. Megtehették a *haddzsot*, és szinte elkerülhetetlen volt, hogy visszahozzanak magukkal legalább egy csipetnyi, a wahhábita hatásnak kitett iszlámot, azzal egybevágó gondolkodásmódot. Az afganisztáni iskola hatásától függetlenül is „importálhatott” tehát szélsőséges eszméket ekkoriban a KNK, és ezzel a pekingi vezetés tisztában lehetett.

A hszincsiangi fejlemények értelmezésére eközben – a sajtószabadság kínai korlátai miatt is, illetve a nem-demokratikus rezsimeknek egy többé-kevésbé általánosnak feltételezett, közkeletű természetrajzából kiindulva – mindig akadtak összeesküvés-elméletek is. Ezek általában úgy szólnak, hogy a Népköztársaság az orwelli Nagy Testvér receptjét használja egy jórészt – ha nem is teljesen – maga kreálta, a sötétben ólalkodó, felforgató ellenségre hivatkozva. A kínai vezetésre valamivel kevésbé rossz fényt vető verzióban pedig úgy hangzik ez, és ez többé-kevésbé dokumentálható is, hogy a kínai rendszer az uigur nacionalistákat befeketíteni igyekszik azzal, amikor a legradikálisabb iszlamistákkal mossa őket össze (egy

²⁰ B. Raman: „Explosions in Xinjiang”. *South Asia Analysis Group*, Paper No. 1232. 2005. január 27. <http://www.southasiaanalysis.org/papers13/paper1232.html>, internetről letöltve: 2009. december 27.

ezzel kapcsolatban idézhető tanulmánynak egész fejezete foglalkozik ezzel²¹). Eközben pedig még az ETIM-nek és a legradikálisabb, Kínán kívüli, transznacionális iszlamista csoportoknak a kapcsolódása sem állapítható meg egyértelműen, mivel nem dúskálunk az erről szóló információkban. Ezzel együtt a hszincsiangi instabilitással kapcsolatos aggodalmak nem tekinthetők kizárólag valamifajta állami fantázia termékének, és nem is függetleníthetők a korábbi afganisztáni eseményektől.

A kézenfekvően adódó utóbbi megállapításnak a dacára a Népköztársaság többnyire tartózkodott a Biztonsági Tanácsban a Talibán elleni szankciókról tartott szavazásokon, a mozgalom afganisztáni felemelkedését követően.²² Ez részben Pakisztán Afganisztán-politikájának a tiszteletben tartását tükrözte, részben pedig egyfajta, a tálibokkal szembeni *appeasement*-politika követése volt. Hivatalosan a kínai vezetés ehhez fűzött indoklása az ártatlan afgánokat is sújtó szankciók hatása miatti aggodalom hangoztatása volt. Végül is ez a politika nem járt sikerrel, hiszen ujugurok *legalábbis* politikai menedékre leltek a tálibok irántuk mutatott jóindulatából.

2001. szeptember 11-e után a KNK ezért hangnemet váltott, és az ujugurok ügyében a nemzetközi terrorizmussal, illetve az ETIM és az al-Kaida közötti együttműködéssel kapcsolatos aggodalmait kezdte hangsúlyozni. Ha pedig a Népköztársaság, a Biztonsági Tanács állandó tagja állít valamit, annak mindenképpen jelentősége van, és súlyánál fogva megteremtheti akár önnön realitását is. 2001 októberében az Ázsiai-Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés csúcsertekezletén George Bush és az Egyesült Államok felé a pekingi vezetés közeledést kezdeményezett, jelentősen enyhítve a két fél viszonyában 2001 eleje óta jelentkezett feszültségeken.²³ 2001. szeptember 11-ét követően pedig már a Bush-kormányzat is kész volt arra, hogy felvegye az ETIM-et az általuk számon tartott terrorszervezetek listájára. A nyitás ebben az értelemben tehát pozitív fogadtatásra talált.

2001 októberére ezzel párhuzamosan közvetlenül is jelentősen megváltozott az ETIM helyzete, akárcsak az Afganisztánban tartózkodó dzsihádistáké általában. Menniük kellett, és leginkább Pakisztán irányában kínálkozott lehetőség a menekülésükre. Aki a Tora Bora-hegységben volt éppen akkor (például az elfogott ujugurok egy része), azok számára a pakisztáni határ közelsége miatt mindenképpen ez volt a kézenfekvő megoldás. Miután átlépték a határt,

²¹Rémi Castets: „The Uyghurs in Xinjiang - The Malaise Grows”. *China Perspectives*, No. 49 (2003. szeptember-október), <http://chinaperspectives.revues.org/document648.html>, internetről letöltve: 2009. december 27.

²²A KNK BT-beli szavazási szokásainak leírását lásd: Shichor, Yitzhak: „China's Voting Behavior in the U.N. Security Council”. Association for Asian Research, 2006. október 31. <http://www.asianresearch.org/articles/2947.html>, internetről letöltve: 2009. december 27.).

²³„Terrorism war unites Bush and Jiang”, *BBC*, 2001. október 19. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/1606986.stm>, internetről letöltve: 2009. december 27.

az ujjur fegyvereseknek egy jelentős része az őket befogadni kész Dél-Vazirisztánba indult, és ott telepedett le. A KNK nem nézte jó szemmel, hogy az ujjurok egy része így biztonságba jutott. Mivel pedig Pakisztánnak a Népköztársaság fontos szövetségese, kínai részről megfogalmazódott a logikus elvárás, hogy ujjur szeparatisták ne lellessenek menedékre Pakisztán területén. A nyomásgyakorlás azonban még így is csak majdnem két évvel később, 2003. október 2-án hozott jelentősebb eredményt. A pakisztáni hadsereg rajtaütött Haszan Mahszum rejtékhelyén Dél-Vazirisztánban, és agyonlőtték az ujjur parancsnokot.²⁴

Mahszumon kívül azonban a kínai hatóságok másokat is szívesen kézre kerítettek (vagy holtan láttak) volna, és máig nem teljesült minden kívánságuk. Az is sokat nyom azonban a latban, hogy az ujjurokkal való leszámolás kínai gazdasági érdekeltségek és a Pakisztánban tartózkodó kínai állampolgárok elleni támadásokat provokálhat ki, méghozzá nem feltétlenül az ujjurok, hanem a pakisztáni szélsőségesek által. Ez visszatartja a KNK-t a határozottabb nyomásgyakorlástól az ügyben. Pakisztáni részről pedig igyekeznek manipulálni és puhítani a kínai kalkulációkat az egyébként ténylegesen jelentkező, és a tanulmány következő fejezetében áttekintett terrorfenyegetettségre történő hivatkozásokkal. Ezzel együtt 2009 májusában Pakisztán kilenc ujjur személyt kiadott Kínának; dacára egyben annak is, hogy ezért jelentős emberi jogi kritika is érte (tekintettel arra, hogy az érintettek Kínában halálbüntetés várhatott).²⁵

Kínai állampolgárok és érdekeltségek elleni támadások Pakisztánban és Afganisztánban 2001 után

A 2001 utáni időszakban az első jelentős pakisztáni incidens, amelyben kínaiak voltak az áldozatok, Gvadarban történt, 2004 májusában.²⁶ Autóba rejtett, távirányítással működésbe hozott pokolgép robbant fel egy mikrobusz mellett, amelyben a gvadari kikötői építkezésen dolgozó kínaiak és pakisztániak utaztak, mindannyian a *China Harbour Engineering Company* (CHEC) alkalmazottai. A robbanásban három kínai állampolgár halt meg, kilenc megsebesült. A merénylők kiléte máig bizonytalan, de jó néhány szóba jöhető jelöltre lehetett gondolni.

²⁴ DNS-mintájuk is volt, hogy ellenőrizhessék, sikeres volt-e az akció. Mahszum a kilencvenes években volt kínai őrizetben, ahonnan megszökött; talán akkoriból származott tőle a pakisztáni kézbe került DNS-minta. „Chinese militant shot dead”, *BBC*, 2003. december 23. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/3343241.stm>, internetről letöltve: 2009. december 27.

²⁵ „Nine Uyghur militants extradited to China.” *The Daily Mail*, 2009. április 28. <http://dailymailnews.com/200904/28/news/dmheadlinepage02.html>, internetről letöltve: 2010. június 30.

²⁶ Lásd: B. Raman: „The blast in Gwadar”. South Asia Analysis Group, Paper no. 993. 2004. május 8. <http://www.southasiaanalysis.org/papers10/paper993.html>, internetről letöltve: 2009. december 27.

A környék halászfalvai az Öböl-államok felől érkező arab dzsihádisták számára (leendő és már aktív al-Káida-tagok számára is) gyakran használt becsempészési pontot jelentenek.²⁷ Az al-Káida mellett automatikusan ráterelődött a gyanú a beludzs nacionalistákra is, akik ma többek között azért harcolnak a pakisztáni állam ellen, mert feltételezik, hogy az egy rúpiányi hasznot sem juttatna Beludzsisztánnak a gvardari kikötő működéséből, ha egyszer ez a kikötő valódi prosperitást hozna. Ezen felül pedig – pusztán a KNK iránti attitűdjeikből kiindulva – ujjgurok is lehettek a szervezők.

Az általános találgatást merész összeesküvés-elméletek fűszerezték, mivel Gvadar a kínai haditengerészet számára értékes támaszpont lehet a jövőben. A kínai hírszerzés befészkelheti magát ide, és információkat gyűjthet a Hormuzi-szorosban közlekedő amerikai haditengerészeti egységekről. Az India és az Egyesült Államok jelentette geostratégiai kihíváson túl Peking számára az olajellátás sarkalatos kérdése miatt is fontos a pakisztáni Gvadar kikötője. A Népköztársaságnak érkező olajszállítmányok nagy része jelenleg át kell, hogy haladjon a Malakka-szoroson, Délkelet-Ázsiában, és ez komoly sebezhetőséget jelent. A KNK-nak ezért kellene tudnia célba juttatni az általa importált olajnak legalább egy részét Ázsia déli partjai felől, a szárazföldön át. Az ilyen tervek kiszolgálására esélyes a pakisztáni Gvadar mélyvízi kikötője, ahol közös, kínai–pakisztáni beruházásként valósul meg az infrastruktúra kiépítése 2002 óta. A nagy akadályt ezzel kapcsolatban a környéken jellemző instabilitás jelenti. Túl az iszlamisták által elkövetett erőszakon, mely a térséget az elmúlt években elborította, a beludzsisztáni gerillaháború is újrakezdődött, a beludzs törzsi vezetők egy része és a pakisztáni állam között (ebben a harcban az iszlamisták a pakisztáni állam szövetségesei).²⁸

Pervez Musarraf pakisztáni elnök gyorsan, demonstratívan lecserélte a városban dolgozó mintegy négyszáz kínai állampolgár biztonságáért is felelős helyi rendfenntartó erőket. A beludzs rendőröket a főleg pastunokkal feltöltött, irreguláris *Frontier Corps* soraiból váltotta fel egy alakulattal. Talán ezzel is – a történetek tényleges háttérétől függetlenül – azt akarta üzeni a kínai szövetségeseik irányában, hogy beludzsok állhattak a merénylet háttérében.

A második jelentősebb incidens nem sokkal ez után, Afganisztánban történt. 2004 júniusában egy éjjel fegyveresek rohanták meg Dzsálaugír faluban, Kunduz közelében egy

²⁷ Az itteni lakosság egy része, illetve az ő elvándorolt rokonaik az Öböl-államokban keresik jellemzően a kenyerüket.

²⁸ A konfliktusról részletesen lásd: *Pakistan: The Forgotten Conflict in Balochistan*. International Crisis Group – Asia Briefing N°69 (2007. október 22.), <http://www.crisisgroup.org/en/regions/asia/south-asia/pakistan/B069-pakistan-the-forgotten-conflict-in-balochistan.aspx>, internetről letöltve: 2010. június 30.

világbanki projekt munkásainak a szállását.²⁹ A támadók válogatás nélkül gyilkoltak, és meghalt ebben a támadásban tizenkét kínai munkás, további négy pedig megsebesült. A KNK áttételesen „nem lehetett volna” ellenség az afgán iszlamisták számára, és ez zavarodottságot szült iszlamista körökben, az eredmények ismeretében. A tálibok tagadták, hogy ők lettek volna a felelősök a támadásért, miközben az Észak-Afganisztánban hagyományosan erős Gulbuddin Hekmatyar Hizb-i Iszlámi frakciója ugyanezt tette. Némi megvilágosodást az kínált a későbbiekben, hogy Hekmatyar egy „majdnem-beismerő” nyilatkozatot tett: szerinte az történhetett talán, hogy az ő szervezetén belül egy alacsonyabb szinten álló parancsnok esetleg hibát követett el, talán árulóként; azt is hozzátette, talán éppen az Egyesült Államok akarta őt egy ilyen ravasz machinációval befeketíteni.³⁰

„A sajnálatos tévedés (avagy ellenségeink üzelmei!)” verzióra hivatkozva ekkor még el lehetett számolni az ügyben Kínával, bár Hekmatyarnak az ISI-hez fűződő kapcsolatai miatt az eset Pakisztánra mindenképpen rossz fényt vethetett Pekingben. 2004 októberében azonban már Pakisztánban raboltak el iszlamista fegyveresek két kínai mérnököt, Wang Endét és Wang Penget, akik a Gomal Zam-gáton dolgoztak, egy jelentős fejlesztési projekt részeként. Az elkövetők Abdullah Mehszúd fegyveresei voltak.

Az elrabolt mérnökök utóbb kiszabadultak, ám az emberrablás miatt megindult a spekuláció, miszerint Abdullah Mehszúd talán amerikai ügynök lehet. Az ilyen spekulációnak tápot adott Pakisztánban az is, hogy Mehszúd korábban huszonöt hónapot töltött Guantánamón. Még 2001-ben az üzbégi Rasíd Dosztum parancsnok milíciája fogta el Észak-Afganisztánban, Kunduz közelében. Miután felhozható bizonyítékok hiányában az Egyesült Államok elengedte, Mehszúd visszatért Vazirisztánba. Rajta kívül és hozzá hasonlóan egyébként más, korábban Guantánamón fogvatartottak is az Egyesült Államok elleni harcban vetették magukat visszatértük után; Mehszúd története ebben a tekintetben egyáltalán nem mondható rendkívülinek.

Érdemes Abdullah Mehszúd ügyében kitérőt tenni a pakisztáni diskurzus sajátosságaira vonatkozóan, mert annak bizonyos következetlenségei a pakisztáni–kínai kapcsolatokra sajátos fényt vethetnek.

A pakisztáni iszlamista pártokat tömörítő Muttahida Madzslisz-e-Amal koalíció vezetői mind elítélték az emberrablást, és azt hangoztatták, hogy a pakisztáni–kínai jó kapcsolatok ismeretében ilyesmit csak áruló, ellenség, avagy a kettő kombinációja követhet el. Ennek a

²⁹ „12 Chinese workers killed in Afghanistan”, *Rediff News*, 2004. június 10. <http://in.rediff.com/news/2004/jun/10afghan.htm>, internetről letöltve: 2009. december 27.

pikantériáját egy Béjtullah Mehszúdra tett utalással világíthatjuk meg az olvasó számára. Béjtullah Mehszúd a „pakisztáni talibánnak” aposztrofált mozgalom (a Tehrik-e-Talibán Pakisztán) vezetője volt, egészen 2009 nyarán bekövetkezett haláláig. A logikusnak látszó feltételezéssel ellentétben Béjtullah nem biztos, hogy közeli rokona a néhai Abdullahnak. Meglehet, csak egy klánhoz tartoztak, a népes Mehszúd-klánhoz, és ezért a közös név.³¹ Sokatmondó lehet ezek után, hogy állítólag Béjtullah Mehszúd maga is „kettős ügynökként” utalt Abdullah Mehszúdra a múltban.³² Ennek a különös iróniája abból fakad, hogy magát Béjtullahot is gyakorta amerikai és/vagy indiai ügynökként emlegették Pakisztánban eközben.³³ Béjtullahot azért érték ilyen vádak, mert a fegyveresei szakítottak a pakisztáni iszlamisták hagyományos gyakorlatával, és késznek bizonyultak szembeszállni a pakisztáni fegyveres erővel is (ezt máig megteszik).

Van tehát a diskurzusnak egy érdekes vonása: amit valaki *látszólag* nem az állam – bárki által, bármilyen módon – definiált érdekeinek megfelelően tesz, abban az állam érdekeit azzal ellentmondónak nyilvánító szemlélő India, az USA, Nagy-Britannia és Izrael keze nyomát hajlamos sejteni. Márpedig, ha a KNK és Pakisztán viszonya romlik valamilyen okból, az biztosan nem lehet Pakisztán érdeke, vagyis akkor biztosan árulók és ellenségek üzelve, ami ebben közrejátszik – így hangzik a visszatekintő érvelés jellemző módon.³⁴ Eközben a KNK szerepét az imént említett spekulációk olykor – bár nem mindig – méltatlanul kevés figyelemben részesítik.

A Népköztársaság tényleges pakisztáni befolyásának jó illusztrációja lehet az, ami a Lal Maszdzsid mecset esetében történt, 2007 nyarán, a pakisztáni fővárosban, Iszlamabadban. A kínai szerep itt nem maradhatott teljesen észrevétlen. A tanulmány következő fejezete ezért kifejezetten ezt az esetet ismerteti.

³⁰ Lásd idézve itt: Peter Lee: „Taliban Force a China Switch”. *Asia Times*, 2009. március 6. <http://www.atimes.com/atimes/China/KC06Ad01.html>, internetről letöltve: 2010. június 30.

³¹ Így utal rá például a gyakorta bennfentes információkkal ellátott Long War Journal, lásd: Bill Roggio: „Pakistani Taliban commander Abdullah Mehsud killed during raid”, *Long War Journal*, 2007. július 24. http://www.longwarjournal.org/archives/2007/07/pakistani_taliban_co.php#ixzz0sjcN1z2W, internetről letöltve: 2010. június 30.

³² Aamir Latif: „Pakistan’s Most Wanted”. *Islam Online*, 2008. január 29. http://www.islamonline.net/servlet/Satellite?c=Article_C&cid=1199280012324&pagename=Zone-English-News/NWELayout, internetről letöltve: 2010. június 30.

³³ Lásd. pl. a Mehszúd törzshöz tartozó háddzsi Mannan Mehszúd ezzel kapcsolatban kifogást emelő megjegyzését itt: Syed Saleem Shahzad: „Baitullah: Dead or alive, his battle rages”, *Asia Times*, 2009. augusztus 8. http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/KH08Df04.html, internetről letöltve: 2010. június 30.

³⁴ A fentebb említett országokról szólt, elterjedt összeesküvés-elméletekről lásd: Katona Magda: *Belúdzsisztán a figyelem középpontjában*. MKI-tanulmányok, T-2008/16, (2008) 49-50. o.

A Lal Maszdzsid-incidens és a kínai–pakisztáni(–iszlamista) kapcsolatokban bekövetkezett eszkaláció

Az iszlámábádi Lal Maszdzsid mecset működését a legfontosabb pakisztáni állami szervek és a fegyveres erők soraiból mindig is sokan támogatták, de közben az Öböl-államokból is akadtak gazdag donorai. Egy egész, vallási célú komplexumról van szó, amely a mecseten kívül két medreszéből (vallási iskolából) áll; az egyik a nők, a másik férfiak számára szolgál. Az 1980-as évek óta lett a Lal Maszdzsid a radikális pakisztáni hálózatok szervezésében az egyik legfontosabb gócpont. Akkor a szovjetek elleni gerillaháborúra mozgósította a pakisztániakat Muhammad Abdullah, a mecset *maulánájának* (azaz vallástudós imavezetőjének) az irányítása alatt.

Utóbbi 1998-ban merénylet áldozata lett, a máig tartó pakisztáni síita–szunnita villongások részeként. Halála után két fia vitte tovább a komplexum irányítását, *maulána* Abdul Aziz és Abdul Rasid Ghazi. Előbbi 2004 novemberében nyílt kihívást intézett a pakisztáni állam ellen, amikor egy *fatwájában* (vallásjogi rendeletében) megtiltotta a pakisztáni hadseregnek, hogy az szembeszálljon a vazirisztáni szélsőségesekkel, és az esetlegesen ebben a küzdelemben életüket veszítő pakisztáni katonáktól elvitatta a muszlim temetés jogát. Figyelemre méltó módon még így is csak 2007 nyarára vált a pakisztáni állam felfogásában tarthatatlanná a helyzet: csupán fokozatosan. A Lal Maszdzsid mecset közösségéhez tartozók népes tüntetéseket kezdtek szervezni, a *saríá* törvénykezés gyakorlatának országos bevezetését követelve. Egy ilyen megmozdulásuk során felgyújtották a környezetvédelmi minisztérium épületét, és összezsaptak az épületet őrző pakisztáni *rangerekkel*. Elfoglalták Iszlámábád egyetlen ifjúsági könyvtárát is a mecsetük szomszédságában.

Az egyre radikalizálódó közösség megfékezését azonban mégsem emiatt, hanem egy másik, nagyon fontos okból nem lehetett tovább halogatni. A mecsetközösség radikálisai ujjat húztak a Kínai Népköztársasággal, és egy, a mecsetükhöz közeli kínai szórakoztatóegység alkalmazottait is zaklatták, hetet közülük pedig elraboltak. A hírekben jellemzően egészségügyi klinikának vagy masszázsközpontnak leírt intézményben iszlamista nézőpontból „kifogásolható” kezelésben részesültek az ügyfelek.³⁵ A kínai túsokat az ostromlott iszlamista idővel ennek ellenére elengedték, burkába öltöztették őket, és így távozhattak az ostrom alá vont mecsetből. A mindössze tizenöt órás túsdráma alatt azonban az iszlámabadi kínai nagykövet így is kétszer beszélt telefonon Hu Csin-tao kínai elnökkel. A KNK-nak többek

között azért számított olyan jelentős kihívásnak hét állampolgárának az elrablása, mert – ahogyan erre egy Kínával foglalkozó szakmai blognak a szerzője következtet az események kapcsán – ez a pekingi vezetés globális érdekeinek a tükrében tolerálhatatlan:

„Kína nem akarja, hogy állampolgárai alku tárgyává váljanak (...) Ez nem elhanyagolható szempont a kínaiak számára, akiknek nincsenek olyan katonai képességei, hogy messzi földön bamba jutott polgáraikat megvédjék azokon a veszélyes vidékeken, ahol belőlük különféle disszidens erők számára alkuszkozók lehetnek, például Pakisztánban, Nigériában, Szudánban...”³⁶

Az ostromot a túszok kiszabadulása nem oldotta fel. Ahhoz a Lal Maszdzsid védői túl sok határt átléptek ekkorra. Elengedésük előtt kínozták is például a túszokat, és ezért Musarraf elnök alig győzött szabadkozni, a felháborodott kínai fél engesztelésére. Kijelentette, hogy egyszerre Pakisztán és a saját, személyes szégyeneként tekint arra, ami történt.

Az eset fordulópontnak bizonyult a pakisztáni állam és az iszlamisták kapcsolatában. Absztrakt módon ennek a jelentőségét úgy ragadhatjuk meg: ha a Lal Maszdzsid elleni támadás előtt a pakisztáni fegyveres erőkkel nyíltan harcolni kész iszlamisták száma n volt, akkor az eset után $n + x$ lett (ahol x „jelentős” szám, és könnyen elképzelhető, hogy $n < x$). Ez Kínának nem jelenthetett jót. A KNK a pakisztáni államnak fontos szövetséges; a muszlim hívők univerzális közösségének, az *ummának* legfeljebb áttételesen lehet az, abban az esetben, ha a pakisztáni állam *valóban* az ummát szolgálja, a Népköztársaság pedig hű szövetségesként feltételek nélkül segíti a törekvéseiben ezen a téren. Azok a pakisztáni iszlamisták, akik a pakisztáni államot nyíltan ellenségüknek tekintik, az „ellenségem barátja az ellenségem” logika alapján a Népköztársaságra is veszélyesek lehetnek.

Minden bizonnyal voltak olyan, pragmatikus pakisztáni iszlamisták, akikből a Lal Maszdzsid ostroma alatt és után is egyfajta „pakisztániság”, a *pakisztáni* iszlám állam ügyéért folytatott küzdelem iránti elköteleződés szólt. Olyanok, akik levonták a következtetést, hogy azok a társaik, akik kínai szórakoztatóegységek megregulázásával próbálkoztak, elvetették a sulykot. Mások azonban mohón kínai célpontokat kerestek, hogy bosszút állhassanak. Ennek eredményeként pedig részben új helyzet állt elő. Egészen *addig iszlamisták még nem öltek meg kínaiakat Pakisztánban csak azért, mert kínaiak voltak*. A mecset ostroma még javában tartott,

³⁵ Lásd Tariq Ali beszámolóját erről az eseménysorozatról: Tariq Ali: *The Duel: Pakistan on the Flight Path of the American Power*. Pocket Books, London, 2008. 12-16. o.

³⁶ „China Hand”: *In the Shadow of Lal Masjid: The China Factor in Pakistani politics*, China Matters blog, 2007. november 7. <http://chinamatters.blogspot.com/2007/11/in-shadow-of-lal-masjid.html>, internetről letöltve: 2009. december 27.

amikor ezen a téren változás állt be. 2007. július 8-án, egy Khazana nevű kisvárosban, Pesavartól nyolc kilométerre, fegyveresek támadtak meg egy háromkerekű motoros riksákat gyártó kínai üzemet, és megöltek ott három kínai munkást. A kínai lapok reagáltak, cikkeikből felháborodás szólt, és Pakisztánra kínai részről egyszerre még nagyobb nyomás nehezedett.³⁷

Miközben a pakisztáni belpolitikai viszonyok ismeretében nem meglepő módon sokan az Egyesült Államokat okolták Musarrafnak a mecsetkomplexum lerohanásáról szóló döntésért, megfogalmazódott olyan sejtés is, hogy a támadást igazából a kínaiak sürgették a leginkább.³⁸ A kínai nagykövet, Luo Csao-huí személyesen cáfolta, hogy a támadás kínai utasításra vagy kérésre történt volna. Az, hogy a kínai diplomata még az amerikaiakat ezzel párhuzamosan érő gyanúsítások mellett is szükségesnek látta, hogy a kínai szerepet tagadó nyilatkozatot tegyen, a KNK befolyásának jelentőségére érzéketlenebb nyugati körökben is sokak figyelmét felkeltette.

Az appeasement-politika nem-kívánatos visszatérése 2008-ban

A következő év nyarán, 2008 augusztusában a szuát-völgyi tálibok elraboltak két kínai mérnököt, akik egy távközlési projekten dolgoztak Pakisztánban. Az emberrablás indítékairól sokatmondó módon ekképp nyilatkozott a tálib szóvivő, Hádzsi Muszlim Khán:

„Az a célunk, hogy kárt tegyünk a kormány érdekeiben minden tekintetben. Elrabolunk bárkit, legyen az pakisztáni vagy kínai, és addig folytatjuk ezt, amíg abba nem hagyják a mieink gyilkolását”.³⁹

Az utóbbi mondat a Bádzsaur-ügynökségben és a Szuát-völgyben a tálibok ellen zajló, a Pakisztáni Hadsereg által folytatott hadműveletekre utalt, melyek ez idő tájt már javában zajlottak.

A történet ezt követően jelentős fordulatot vett. Az egyik túsul ejtett mérnök meg tudott szökni idővel, másikukat pedig elengedték a tálibok, a szuát-völgyi békemegállapodásért cserébe, mely akkor a pakisztáni államnak az iszlamistákkal szembeni behódolásával volt

³⁷ „Ambassador Condemns Attack on Chinese in Pakistan”, *Xinhua*, 2007. július 9. http://www.china.org.cn/2007-07/09/content_1216384.htm internetről letöltve: 2010. június 30.

³⁸ „Pakistan: radical mosque under siege”, *The Economist*, 2007. július 5. http://www.economist.com/world/asia/displaystory.cfm?story_id=9444550, internetről letöltve: 2009. december 27.

³⁹ „Pak Taliban kidnap two Chinese engineers against attacks on them (ANI)”, *Thaindian News*, 2008. szeptember 3. http://www.thaindian.com/newsportal/india-news/pak-taliban-kidnap-two-chinese-engineers-against-attacks-on-them_10091902.html, internetről letöltve: 2009. december 27.

egyenlő (bár később a pakisztáni hadsereg nagyrészt felszámolta a tálib ellenállást a Szuát-völgyben).

Tanulságos módon a még őrzött fogoly kiváltására azért kerülhetett tehát sor, mert Zardari pakisztáni elnök minden áron menteni próbálta magát akkori – vagyis inkább *akkor is* – szorongatott belpolitikai helyzetében, és ehhez igyekezett kínai támogatást szerezni. A még fogságban maradt mérnök kiszabadítása nélkül aligha juthatott volna el Kínába, hogy ott államfői látogatáson vehessen részt, 2009 februárjában. Az eset kapcsán indokoltnak látszik felvetni a kérdést, hogy a KNK vezetése valóban minden tekintetben kielégítőnek érezte-e a történések alakulását, a tálibok akkori térnyerésével együtt. A válasz valószínűsíthetően nem, és ennek fényében a kínai politika nem tűnik egészen következetesnek és átgondoltnak.

A KNK válasza: aktívabb fellépés a pakisztáni belpolitikai színtéren

A szövegben már számos alkalommal említett „pakisztáni kormány” identitására vonatkozóan szükséges ezen a ponton egy lényeges megállapítás. A Pakisztáni Néppárt, amely a jelenlegi miniszterelnököt (Juszaf Raza Dzsilani) és elnököt (Aszif Ali Zardari) adja, az Egyesült Államokhoz a legközelebb állónak látott/láttatott pakisztáni politikai párt, és ez már önmagában is gyengítőleg hat a legitimitásukra a hadsereghez tartozó körökben. A gyakran a pakisztáni „jobboldal” – tehát a jelenlegi ellenzék – első számú képviselőjeként leírt Navaz Sarif, Zardari riválisa közelebb áll a katonai körökhöz, és egyben közelebb áll a politikai spektrumon a vallásos pártokhoz, a Muttahida Madzslisz-e-Amal koalíció tagjaihoz is. Ez többek között jelentős szaúdi támogatást is biztosít számára, nem hivatalos forrásokból is. A szaúdi attitűdök formálásában az is szerepet játszhat, hogy Sarif vetélytársa, Zardari síta. A szaúdi állam stratégiai céljai pedig ugyancsak alapvető jelentőséggel bírnak: az ő érdekeik szempontjából Afganisztánab végeredményként megfelelő lehet az, ha a Nyugat idővel megbékél egy „mérsékelt Talibánként” elfogadott erővel, akár a kabuli vezetés részeként. Éppen ezért szaúdi nézőpontból kedvezőbb lehetne egy, a szélsőségesekkel való differenciálatlan leszámolás gondolatáért kevésbé lelkesedő, tehát éppenséggel Navaz Sarifhoz hasonló politikus Pakisztán élén.

Ezért kap jelentőséget az, hogy a KNK 2009 februárjában fogadta a jelentős pakisztáni vallási-politikai párt, a történelmileg a Muszlim Testvériséghez kötődő Dzsamaat-e-Iszlámi

(angol rövidítése szerint JI) héttagú delegációját.⁴⁰ A JI vezetője, Qázi Huszájn Ahmad rendszeresen nyilatkozik barátian Kínáról, és pártja álláspontja Hszincsiang ügyében kifejezetten megnyugtató Peking számára. A februári látogatáson a JI-delegáció megállapodást írt alá a Kínai Kommunista Párttal (KKP) ebben a kérdésben.⁴¹ Li Hui kínai külügyminiszter-helyettes ezek után pedig ellátogatott Pakisztánba – még ugyanebben a hónapban –, és arra is szakított időt, hogy Qázi Huszájn Ahmaddal személyesen találkozzon Lahorban.

A pekingi vezetés egyelőre megelégszik ezzel a megállapodással, és talán ettől reméli valamelyest, hogy az iszlamisták haragja másfelé irányulhat, legalább egy darabig, miután a Népköztársaság tulajdonképpen gesztust tett a Zardari ellen szövethető erők felé. A JI valójában nem feltétlenül képes a mai pakisztáni szélsőséges tábor egy jelentős részének a megzabolázására. Azoknak a megregulázására, akik már nem feltétlenül követik sem a JI iránymutatását, sem például a pakisztáni titkosszolgálat instrukcióit. (Tulajdonképpen éppen ezért, az „irányíthatatlansága” okán emlegették egyesek Béjtullah Mehszúdót is indiai ügynökként.)

Azt ugyanakkor meg kell állapítani, hogy a Népköztársaság 2009 februárja óta a jelek szerint mégis mentesült a pakisztáni instabilitás közvetlen hatásai alól, és könnyen elképzelhető, hogy ez részben azért alakult így, mert kifizetődött az együttműködésük a JI-val. A Népköztársaság cserében egyértelműen kitartott pakisztáni szövetségesei mellett. Amikor – a 2008. novemberi mumbai terrortámadások után – indiai⁴² és amerikai⁴³ kezdeményezésre felmerült, hogy Hamid Gult, az ISI egykori vezetőjét fel kellene venni az ENSZ terroristalistájára, Gult a kínai vétó óvta meg ettől. A KNK általában is igyekezett minden hasonló szavazáson állást foglalni a Pakisztán ellen retorziókkal fenyegetőkkel szemben (és például így megelőzni egy indiai katonai válaszcsapást a pakisztáni Kasmír területén).

Az itt közölt áttekintés alapján azonban nehéz azt mondani, hogy a KNK ura a történéseknek. Pakisztán-politikájukat illetően, úgy tűnik, ugyanúgy sodródik a pekingi vezetés, akárcsak az Egyesült Államok és más érintettek is. Pakisztán egyszerűen túl nagy

⁴⁰ Farhan Bokhari: „Pakistani Islamists Sign Deal With China”, *CBS News*, 2009. február 18. <http://www.cbsnews.com/blogs/2009/02/18/world/worldwatch/entry4809534.shtml>, internetről letöltve: 2009. december 27.

⁴¹ A JI részéről Szajed Munavar Haszan főtitkár, kínai oldalról Lio Hong Szai, a Kínai Kommunista Párt külügyi főtitkára jegyezték a dokumentumot. „Jamaat-e-Islami, Chinese Communist Party ink MoU”, *The News*, 2009. február 17. http://www.thenews.com.pk/daily_detail.asp?id=163116, internetről letöltve: 2010. június 30.

⁴² Jonathan S. Landay: „UN adds Pakistani militants to terrorist watch list”. *Christian Science Monitor*, 2008. december 12. <http://www.csmonitor.com/World/Asia-South-Central/2008/1212/p25s03-wosc.html>, internetről letöltve: 2009. december 27.

⁴³ „US wants ex-ISI chief Hamid Gul on terror list”, *Gulf News*, 2008. december 8. http://www.gulf-times.com/site/topics/article.asp?cu_no=2&item_no=259462&version=1&template_id=41&parent_id=23, internetről letöltve: 2009. december 27.

kihívást jelent a stratégiai politikacsinálás számára. Egy atomfegyverekkel rendelkező, de egységes szereplőként fellépni képtelen országról van szó, ahol egyszerre nagyon sok külső szereplő keres stratégiai értékű befolyást. A *status quo* tehát nem feltétlenül dolgozik inkább Pekingnek, mint bárki másnak.

Összegzés: stratégiai kilátások a KNK pakisztáni és afganisztáni szerepét illetően

A kínai vezetésnek is volt és van min eltűnődnie Afganisztán ügyében, egyebek mellett a 2004-2009-es időszak pakisztáni eseményei kapcsán. Biankó csekket adni a szövetséges Pakisztánnak Afganisztán kérdésében szemlátomást vissza is üthet. Ha pedig akár csak részben a legradikálisabb szereplők diktálják a történéseket Pakisztánban, úgy aligha lehet bármi a merész tervekből a gvadari kikötővel és az onnét Kínába energiahordozókat szállító vezetékekkel kapcsolatban.

A jelenlegi helyzetben nehéz megmondani, milyenek lehetnének az alternatív kínai Afganisztán-politika, avagy egy ténylegesen Afganisztánt (és nem Pakisztánt) célzó politika körvonalai. Katonai szerepvállalás Peking részéről valószínűleg nem jöhet szóba – nem csak a hajlandóság, egyelőre a releváns katonai képességek is hiányoznak ehhez. Ennek helyében a segélyezésen és a befektetéseken keresztüli gazdasági szerepvállalás jelenthet lehetőséget. Amikor néhány éve a Népköztársaság komoly befektetést hajtott végre Afganisztánban, az ígéretesnek tűnő ajnaki rézbánya ügyében,⁴⁴ várni lehetett, hogy ez mélyülő kínai–nyugati együttműködés előzménye lehet Afganisztánban. Mára ehhez képest nem igazán pozitív a légkör. Az ajnaki befektetéssel kapcsolatban korrupciós nyomozás zajlik az afgán bányaugyi miniszter ellen, aki a kínai befektetőnek (*Metallurgical Corporation of China*) adta a többmilliárd dolláros beruházás lehetőségét. Ennek a háttérben szerepet játszik az is, hogy a KNK megjelenését Afganisztánban a nyugati diskurzus gyakorta a „sárkány” természeti erőforrások iránti „csillapíthatatlan” étvágyának jeleként kezeli.⁴⁵ Ebből következik a korrupciós vádak kritikátlan elfogadása is sokak által: egy csillapíthatatlan étvágyú szereplőről kézenfekvő feltételezni, hogy az bármit kész megtenni azért, amit akar.

Ezzel együtt az afganisztáni stratégiai helyzet sem arról győzi meg Kínát, hogy a Nyugattal feltétlenül érdemes kiegyeznie. A témával foglalkozó egyes kínai szakértők

⁴⁴ Christian Bleuer: „China’s entry into Central Asia’s Southern Tier”. *ANU Bulletin*, Vol. 15. No. 1. (2008) 5. o.

⁴⁵ Lásd Afrika vonatkozásában ugyanezt a reakciót például itt: John C. K. Daly: „Feeding the Dragon: China’s Quest for African Minerals”. *China Brief*, Jamestown Foundation, Volume 8: Issue 3, 2008. február 29. http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=4694, internetről letöltve: 2009. november 4.

némelyikének az a véleménye, hogy Afganisztánban több amerikai katona jelenléte csakis több problémához vezethet, mert fokozott ellenállást válthat ki a térségbeli iszlamisták részéről.⁴⁶

Az Afganisztánnal kapcsolatos nézeteket azonban (olykor a kutatók esetében is) befolyásolhatja a kínai–nyugati és a kínai–amerikai kapcsolatok általános helyzete, így tehát olyan kérdések is, mint például a tajvani fegyvereladások ügye. A KNK talán mégsem jár el valóban stratégiai módon ebben a kérdésben. Afganisztán stabilizációja *lehet* közös érdek a KNK és a Nyugat számára. Az ottani helyzet már nem hagy időt arra, hogy az azzal kapcsolatos kihívások szükségszerűen közös kezelését még sokáig különféle alkuk tárgyává tegyék. Eközben pedig az – egyebek mellett az interneten keresztül is jól figyelemmel követhető – iszlamista diskurzus Kínát jó ideje hajlamos egyszerűen a „hitetlen ellenségek” egyikeként számításba venni. A 2009-es „kelet-turkesztáni” eseményekre (a hszincsiangi zavargásokra és a Népköztársaság retorzióira) hivatkozva táborukban egyre többen vallják és terjesztik ezt a nézetet.⁴⁷ A nagy kivételt a tálibok jelentik, pontosabban az őket vezető *quettai súra*, mely kommunikációjában próbál a KNK felé barátságosabb arcot mutatni, így például 2009 októberében nyílt levélben fordult a Sanghaji Együttműködési Szervezethez.⁴⁸

Ha tehát Peking a szaúdi körök, a pakisztáni katonai körök (a hadsereg, azon belül pedig kiváltképpen az ISI) és a pakisztáni jobboldali és vallási pártok köreinek informális koalícióját támogatja, melynek célja Kabulban – amerikai kivonulás esetén – egy pakisztáni kliensként működő „neotálib” (vagy egy tálib elemeket is magában foglaló) vezetés hatalomra juttatása, azzal hibát követhet el. Ez a koalíció nem feltétlenül lesz képes a járulékos következményeket hatékonyabban kezelni, mint 2001-et megelőzően. Kínának nem érdeke passzív szereplőként figyelnie, hogy Obama amerikai elnök tizennyolc hónapon át érvényesülő csapaterősítésre épülő afganisztáni terve milyen eredményeket hoz.

A Nyugatnak a maga részéről viszont óvakodnia kell attól, hogy a Kínával kapcsolatos leegyszerűsítő, sokszor kizárólag a gazdasági riválist látó és láttató megfontolások alapján kizárja a kínai befektetőket az afganisztáni lehetőségekből. Ezek ösztönzőként és egyfajta jóakarati gesztusként szükségesek ahhoz, hogy a KNK egyáltalán megkíséreljen több vasat

⁴⁶ A Le Monde például Si Jinhongot, a Pekingi Népi Egyetem professzorát idézi, aki az Obama által a térségbe vezérelt újabb amerikai katonai egységek megjelenésében a helyzetet tovább destabilizáló tényezőt lát. „Pékin inquiet de la stratégie américaine en Afghanistan”. *Le Monde*, 2009. december 4. http://www.lemonde.fr/asi-pacifique/article/2009/12/04/pekin-inquiet-de-la-strategie-americaine-en-afghanistan_1276168_3216.html, internetről letöltve: 2009. december 27.

⁴⁷ Lásd például Qandeel Siddique elemzését egy idevágó írásról: *Hittin Magazine: China - Friend or Foe?* Jihadica blog, 2009. december 23. <http://www.jihadica.com/hittin-magazine-china-friend-or-foe/> internetről letöltve: 2009. december 27.

tartani a tűzben, és ne egyszerűen a fentebb már említett, informális szaúdi–pakisztáni koalíció stratégiájának megfelelően sodródjon.

Peking 2008 decemberében már megkísérelt szállítani eredményeket, melyek a Nyugatot a fenti tanács megfogadására sarkallhatnák: egyes megfigyelők értékelése szerint⁴⁹ Pakisztán kínai nyomásra lépett fel a Nyugat és India által régóta terrorszervezetnek bélyegezett Dzsamaat-ud-Dava szervezettel szemben, mely lényegében a mumbai terrortámadásokért felelős Laskar-e-Tajba legális fedőszervezete volt. Ha a Népköztársaság szerepét illető találgatások megalapozottak, ez az eset a bevezetőben már említett, a *German Marshall Fund* által közölt tanulmányban szükségesnek nyilvánított csendes, bilaterális kínai ráhatás jelentőségének illusztrációja is lehet. Ezen túlmenően azonban a nehézségek is, mivel a Dzsamaat-ud-Dava helyébe a földalatti Laskar-e-Tajba egyszerűen egy új fedőszervezetet hozott létre, egyik napról a másikra; ezt pedig a pakisztáni állam tisztviselői tolerálták.

Kínát érzékenyebb egyensúlykeresésre ösztönözni tehát feltétlenül szükséges, ám, tekintettel a pakisztáni áttételre – amelyen keresztül ennek a politikának Afganisztánban érvényesülnie kellene –, hirtelen nagy eredményekre számítani tőle az afgán fronton csalfa remény csupán.

⁴⁸ *Open letter of the Islamic Emirate of Afghanistan to the Shanghai Summit*. 2009. október 14. másodközlésben, a Jihadica szakmai blogon: <http://www.jihadica.com/wp-content/uploads/2009/10/10-21-09-taliban-letter-shanghai-summit.pdf> internetről letöltve: 2009. december 27.

⁴⁹ „China convinced Pak to crackdown on Jamaat-ud-Dawa: Editorial (ANI).” *Thaindian News*, 2008. december 13. http://www.thaindian.com/newsportal/south-asia/china-convinced-pak-to-crackdown-on-jamaat-ud-dawa-editorial_100130384.html, internetről letöltve: 2009. december 27.

Jordán Gyula:

Washingtoni konszenzus vs. pekingi konszenzus

A második világháború óta eltelt évtizedekben a „fejlődőnek” nevezett országok a fejlődés érdekében különböző stratégiákat, ideológiákat követtek az erőforrások mobilizálására és elosztására, a nemzetgazdaság és a társadalom átalakítására. Ennek során ciklusok figyelhetők meg a befelé vagy kifelé orientáltság, az állam és a piac szerepe, egymáshoz való viszonyuk felfogása alapján. Ennek a ciklikusságnak az utolsó két elemével foglalkozik a tanulmány. Az 1980-as és 1990-es években meghatározó washingtoni konszenzus a neolibéralisként jellemzett gazdaság politikát, a szabadpiacot abszolutizálta, miközben az állam szerepének a korlátozását hirdette.

Az ezredforduló után megjelenő pekingi konszenzus a Kína által befutott fejlődési út értelmezésére tett kísérletet a washingtoni konszenzushoz viszonyítva. Peking úgy képes évek óta jelentős gazdasági fejlődést felmutatni, hogy a washingtoni konszenzusban megfogalmazottaktól jelentősen eltér, s ez sokakat arra indított, hogy a fejlődési stratégiák egy sajátos kínai útját fogalmazzák meg.

Bevezetés

A második világháború óta eltelt évtizedekben a „fejlődőnek” nevezett országok a fejlődés érdekében különböző stratégiákat, ideológiákat követtek az erőforrások mobilizálására és elosztására, a nemzetgazdaság és a társadalom átalakítására. Ennek során ciklusok figyelhetők meg a befelé vagy kifelé orientáltság, az állam és a piac szerepe, egymáshoz való viszonyuk felfogása alapján. A II. világháború utáni negyedszázadban a fejlődő országokban a befelé orientált, az állam szerepét hangsúlyozó minta volt a domináns. A Szovjetunióknak az 1930-as évektől felmutatott iparosítási sikerén is felbuzdulva, zömmel importhelyettesítő stratégiát követve, nagy erőfeszítéseket tettek az állami iparba való befektetésre. A későbbiekben eltérően a fejlődési folyamatot főleg nemzeti kereteken belül mozogva képelték el a nemzeti erőforrások felhasználásával. Természetesen bizonyos külső tényezők is szükségesek voltak az indulási folyamathoz annak érdekében, hogy szűkítsék az őket a fejlettektől elválasztó

szakadékot. A befelé fordulásból eredően is egy többé-kevésbé erős politikai és gazdasági nacionalizmus jellemezte őket. A nagyobb fokú önellátás és az iparosítás mellett előnyben részesítették a gazdasági tervezést, az állami, társadalmi ellenőrzést, idegenkedéssel vagy inkább ellenségesen viszonyultak a külföldi befektetésekhez.

Az 1970-es években a gazdasági növekedésre való korábbi összpontosítás mellett a figyelem olyan szociális célok felé fordult, mint a jövedelem elosztás, a foglalkoztatás, a szegénység és az alapvető szükségletek kielégítése. A Világbank akkori elnöke, Robert McNamara 1973-ban arról beszélt, hogy a betegségekkel, írástudatlansággal, alultápláltsággal kísért abszolút szegénység a fejlődő országok mintegy 40%-át sújtja. Ezzel nemcsak a falusi, hanem a városi szegénységre is utalt. Az államközpontú és importhelyettesítő fejlesztési megközelítés azonban folytatódott Afrikában és Latin-Amerikában is. A fejlesztési sikerek hatására a „növekedés egyenlőséggel” került előtérbe, amelyre olyan délkelet-ázsiai államok szolgáltak tapasztalatokkal, mint Tajvan, Dél-Korea és Malajzia. Ezekben a gazdaságokban a szegénység, a jövedelem különbségek, igen magas növekedési ráták kíséretében, csökkentek. Tajvanon például a társadalom legfelső és legalsó 20%-a közötti jövedelem különbség az 1950-es években 15-szörös volt, ez az 1980-as évek elejére négyszeresére csökkent.¹ A közgazdászok, elemzők között egyetértés volt arra vonatkozóan, hogy a kelet-ázsiai országok gyors növekedése, a „gazdasági csoda”, elsősorban az exportra termelő könnyűiparban növekvő foglalkoztatás következménye, eredménye volt. Az már vitatott, hogy ez valójában hogyan is jött létre, és különösen az, hogy más országok ebből esetleg mit tudnak hasznosítani.

Az 1970-es évek válságaira adott (neo)liberális válasz

Az 1970-es éveket még zömmel a megelőző évtizedek fejlődési elgondolása, a kereskedelmi protekcionizmus makroszintű politikája, és az iparosításba történő erőteljes állami beavatkozás jellemezte. Az évtizedben azonban hatalmas megrázkódtatást okozott az 1973-as első, majd az ezt követő 1979-es második olajválság. Ezek súlyos fizetési egyensúlyi nehézségekhez vezettek az összes, nem olajtermelő országban a fejlődő világban. Az olajárak drasztikus megemelkedése, kiegészítve az infláció elleni harc jegyében végrehajtott amerikai

* Jordán Gyula ny. docens, történész. Kutatási területe Kína XX. századi története, különös tekintettel a reformidőszakra.

¹ A fentiekre ld. Ravi Kanbur: *The Co-Evolution of the Washington Consensus and the Economic Development Discourse*. Paper prepared for the 2008 Macalester International Round Table (Draft) 2008. augusztus 14. <http://www.arts.cornell.edu/poverty/kanbur/Co-EvolutionWashingtonConsensus.pdf>, internetről letöltve: 2010. szeptember 23. Charles Gore: „The Rise and Fall of the Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries”. *World Development*, Vol. 28. No. (2000) 789-804. o. A tanulmányban

kamatlábemeléssel, elviselhetetlen adósság- és gazdasági válságot okozott. Az adósságszolgálatot nehezítette a külföldi deviza hiánya, ami az importot is akadályozta. Megoldásként a kereskedelem liberalizálása merült fel, az exporton keresztül minél nagyobb valuta bevétel megszerzése. Tágabb összefüggésben pedig vitatottá vált a befelé forduló fejlesztési stratégia hatékonysága, felerősödött az a vélemény, hogy a világgazdaságba történő integráció a legjobb gazdasági növekedési stratégia.

Az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején, néhány kelet-ázsiai ország kivételével a fejlődő országok növekedési rátája megtorpant, erős érveket szolgáltatva azoknak a véleményeknek, hogy az addig túlnyomóan képviselt és követett fejlesztési gyakorlat csődbe jutott. Ebben a helyzetben megerősödött azok hangja, akik a fejlesztés szempontjából a szabad piacok pozitív szerepét hangsúlyozták. A protekcionizmust persze már korábban is érték bírálatok, de csak az 1980-as évek elejétől erősödött meg, vált túlnyomóvá az az új megközelítés a fejlődő országok számára, amelyet később washingtoni konszenzusnak neveztek el. Az új felfogás egy liberális nemzetközi gazdaság normáit képviselte, amelynek fő fogalmai a szabad piacok, a magántulajdon és az egyéni ösztönzés. Az 1980-as évek elején a laissez faire liberalizmust erőteljesen támogatták, mind a belső, mind a nemzetközi vonatkozásban.² Azt bizonygatták, hogy a megelőző gazdaságfejlesztési gyakorlat, mint például a születő iparok védelme, a kamatlábak irányítása, a szelektív hitel gyakorlata téves és irracionális. Ugyanakkor a kelet-ázsiai újonnan iparosodott országok gyors és kitartó növekedését most úgy írták le, elsősorban a Világbank egyes jelentéseiben, mint ami megfelel a liberális normák követelményeinek.

Érdemes röviden utalni az 1980-as éveket megelőző évtizedek fejlesztési felfogásának azon aspektusára, amely szerint a fejlődő országokban a fejlett, iparosodott országokban a múltban már végbement gazdasági, társadalmi változások valamilyen megismétlésére van szükség, ha helyes politikai beavatkozást akarnak végrehajtani. A fejlődést úgy fogták fel, mint egy társadalmi, gazdasági méretű átmenetet egy „tradicionális”, vagyis agrár, elmaradott társadalomból egy „modern”, városi, fejlett, ipari társadalomba. Vagyis feltételezték, hogy minden ország ilyen azonos fejlődési sémát mutat, illetve követhet. Ezt egy teljesítmény orientált megközelítés jellemezte, az általános gazdasági teljesítmény mellett az egyes szektorok (mezőgazdaság, ipar, pénzügy, szegénység felszámolása, kereskedelem stb.) teljesítményét értékelték, sorolták őket jól és kevésbé jól teljesítők csoportjába.

² Gore: i. m.

A kommunista rendszerek összeomlása Kelet-Európában és a Szovjetunióban, a „történelem végének” diadalérzete nagyon nyomatékos érveket szolgáltatott azoknak, akik bírálták a tervgazdálkodást, a központosított tervezést és bizonyítékát látták ebben a piac orientált fejlődés felsőbbrendűségének, megerősítésének. Ilyen előzmények után és körülmények közepette került sor a washingtoni konszenzus megfogalmazására.

Jelen írás a továbbiakban három részre tagolódik. Első részében a fejlődő országok, elsősorban a latin-amerikai országok számára a válság leküzdésére kidolgozott gazdaságpolitika kérdéseivel foglalkozik. A washingtoni konszenzusnak nevezett, (neo)liberálisnak jellemzett elképzelés abszolutizálta a szabad piacot, az állam szerepét a minimálisra kívánta korlátozni. A második rész az 1990-es évek végétől a világ különböző részein jelentkező válságok hatásaival foglalkozik, amelyek megkérdőjelezték a washingtoni konszenzus érvényességét. Egyik lehetséges alternatívaként vetették fel a kínai reformok során követett gazdaságpolitikát, amit Kína látványos eredményei látszanak hitelesíteni. Ezzel a pekingi konszenzusnak is nevezett felfogással foglalkozik az írás harmadik része.

A washingtoni konszenzus

A fejlődő országok (mindenekelőtt Latin-Amerika) megelőző évtizedeinek tapasztalatai alapján John Williamson amerikai közgazdász 1989-ben tíz pontban foglalta össze azt a gazdaságpolitikát, amelyet a válság sújtotta, eladósodott fejlődő országoknak követnie kellene. A washingtoni konszenzus fogalma azokra a gazdasági lépésekre és tanácsokra utalt, amikben a Bretton Woods-i szervezetek, az International Monetary Fund (IMF), a Világbank, valamint az U.S. Treasury Department közös állásponton voltak. A listát alkotó reformok a következők voltak.³

1. Fiskális fegyelem. Ez elsősorban a latin-amerikai régióra utalt, ahol majdnem valamennyi ország fizetési mérlege nagy deficittel küszködött, magas inflációval, amely elsősorban a szegényeket sújtotta, míg a gazdagok külföldre vihették pénzüket. Az elsődleges költségvetés többletét igényelte, és a deficitnek a GDP-hez mérten két százalékot meg nem haladó arányát.
2. A közkiadások prioritásainak átrendezése. A nagy alkuerővel rendelkező területek (védelem, nagyüzemek, államigazgatás) támogatásának rovására átcsoportosítani a

³ John Williamson: *Did the Washington Consensus Fail?* Outline of speech at the Center for Strategic and International Studies, 2002. november 6. <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?ResearchID=488> ,

közszektor kiadásait az oktatás, az egészségügy és az infrastruktúra javára. Később Williamson még hozzátette, hogy nem arra szólított fel, hogy a fiskális fegyelem összes terhét a kiadások csökkentésére helyezték, ellenkezőleg, a szándéka a szigorú semlegesség volt a közszektor kívánatos méretét illetően.

3. Adóreform. A cél egy olyan adórendszer, amely kombinálja a széles adóbázist a mérsékelt adórátákkal. Csökkenteni kell a magas adókulcsokat, a kedvezményeket, egyidejűleg szigorítani az adóbehajtást.
4. A kamatlábak liberalizálása, amelyet Williamson később szélesebben formulázott, mint pénzügyi liberalizációt. Nézetkülönbségek voltak abban, hogy ezt milyen gyorsan kell megvalósítani, illetve, hogy elvileg a teljesen szabad kamatmozgás lenne kívánatos, de átmeneti megoldások is szóba jöhetnek.
5. Kompetitív devizaárfolyam. Az erre vonatkozó konszenzus jórészt vágyálom volt, mert már akkor két doktrína állt szemben, amely szerint egy országnak vagy szilárdan rögzíteni, vagy „tisztán” lebegtetnie kell valutaárfolyamát, a lényeg, hogy az árfolyamnak egységesnek kell lennie.
6. A kereskedelem liberalizációja. A megvalósítás ütemét illetően voltak nézeteltérések, de abban mindenki egyetértett, hogy a mozgásnak errefelé kell történnie. Az összes mennyiségi korlátozást fel kell számolni a külkereskedelemben.
7. Liberalizálni a külföldi működőtőke (foreign direct investment – FDI) befektetést. A külföldi működőtőkét a hazával egyező elbánásban kell részesíteni, a piacra lépés valamennyi akadályát le kell bontani.
8. Privatizáció. Ez volt az a neoliberais idea, amelyet illetően teljes volt az egyetértés. Az igazi kérdés, hogyan hajtják végre a privatizációt: végbemehet egy erősen korrupt folyamatként, amikor a vagyont egy privilegizált elit kezére juttatják, valódi értéke töredékéért; de nyilvánvaló, hogy megfelelő végrehajtás esetén (amikor a vállalatokat vagy kompetitív piacon vagy megfelelően szabályozottan adják el) előnyökkel jár (különösen a javuló szolgáltatások értelmében). A különböző tulajdonformák közti egyenlő elbánás elve nem elegendő.
9. Dereguláció. Ez speciálisan a piacra lépést és a szabad versenyt nehezítő akadályok enyhítését, lebontását jelenti, nem vonatkoztatva azonban a biztonsági vagy környezeti szabályozások eltávolítására.

internetről letöltve: 2010. szeptember 26.; Ravi Kanbur: i. m.; Csaba László: „A nemzetközi pénzügyi szervezetek és a kelet-európai rendszerátalakító politika.” *Közgazdasági Szemle*, No. 2. (1995) 117-138. o.

10. Tulajdonjogok. A jogrendszernek biztosítania kell a tulajdonjogok olcsó és egyszerű kikényszeríthetőségét.

A három nagy gondolat, amit ezek képviseltek, a makrogazdasági fegyelem, a piacgazdaság és a világra való nyitottság volt (legalábbis a kereskedelmet és az FDI-t tekintve). Ugyanakkor magának a konszenzus tartalmának értelmezésében jelentős eltérések voltak.⁴ Nagyon sokak használatában a washingtoni konszenzus a „neoliberalizmus” vagy a „piaci fundamentalizmus” szinonimájává vált. Williamson szerint ezek, és a konszenzus eredeti megfogalmazása közé nehezen lehetne egyenlőségjelet tenni. Az 1980-as, és bizonyos mértékig az 1990-es években sokan érezték úgy, hogy a fő feladat az állami irányítás alatti fejlesztési stratégiák elleni támadás volt. Williamson szerint neki sohasem állt szándékában olyan politikák alkalmazása, mint a tőkeszámla liberalizáció⁵, a monetarizmus, a kínálatösztönző gazdaságpolitika, amelyek a neoliberais eszmék lényegét képezik. Ezek az eszmék ritkán dominálták a gondolkodást Washingtonban, és sohasem képezték ott a konszenzus alapját. Az viszont megfelelt az eredeti értelmezésnek, amikor a Bretton Woods-i intézmények politikájára való utalással használták, amit azok alkalmaztak kliens országaik esetében.

Az 1990-es években azonban néhány lényegi eltérés keletkezett ezekhez képest, mindenekelőtt a fentebb is jelzett kompetitív átváltási rátától való eltérés értelmében, vagyis hogy egy országnak vagy „tisztán” lebegtetnie kell átváltási rátáját, vagy rögzíteni azt. Az intézmények, mindenekelőtt az IMF, az 1990-es évek közepén sürgetni kezdték az országokat, hogy liberalizálják tőkeszámláikat. Az eredeti változatban csak korlátozott felhívás volt a tőkeáramlás liberalizálására az FDI beengedése érdekében. Ez utóbbi eltérés súlyos következményekkel járt, elsősorban ez viselte a felelősséget az 1997-es ázsiai válságért. A két intézmény esetében ugyanakkor pozitív irányú eltérésnek tekinthető, hogy az 1990-es évek végén, szakítva korábbi közömbösségükkel a jövedelem elosztás kérdéseit illetően, elismerték annak kiemelkedő jelentőségét, hogy ki nyer vagy veszít. Ennek az eredeti megfogalmazás nem szentelt elég figyelmet.

Nem volt egyetértés abban, hogy a kelet-ázsiai újonnan iparosodott országok a konszenzusban megfogalmazott politikát követték-e a felzárkózás során. Egyesek úgy vélték, hogy a makrogazdasági politikában igen, de a mikrogazdasági politikában aktív szerepe volt az

⁴ John Williamson: *A Short History of the Washington Consensus*. Paper commissioned by Fundación CIDOB 2004. szeptember 24-25. www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf, internetről letöltve: 2010. szeptember 26. Ravi Kanbur: i. m.

államnak, különböző variációkban. Williamson szerint el kell fogadni, hogy egyes kelet-ázsiai országokban, nevezetesen Dél-Koreában és Tajvanon a felzárkózási növekedés során távol álltak a *laissez faire* követésétől. Ugyanakkor ez nem bizonyítja, hogy ezen országok gyors növekedése a liberális politikától való eltávolodásnak volt tulajdonítható, mint ahogy a konszenzus bírálói állították.

Egy másik „országban”, nevezetesen Hongkongon a *laissez faire* modelljének alkalmazása, az állam minimális szerepvállalása mellett hasonlóan gyors növekedést értek el. Ezért Williamson szerint természetesebbnek, megalapozottabbnak tűnik a kelet-ázsiai újonnan iparosodott országok gyors növekedését azoknak a tényezőknek tulajdonítani, amiben közösek voltak: a fiskális körütekintés, a magas megtakarítási ráták, a munka etika, a versenyképes átváltási ráták, az összpontosítás az oktatásra. Amiben különböztek ezek az országok az az iparpolitika, és az import védelem volt. A legtöbb ország, amely gazdaságilag nem növekedett olyan gyorsan, még kevésbé volt liberális. Ezért ha hiba is lenne ezeket a kelet-ázsiai országokat a washingtoni konszenzus példáinak tekinteni, még félrevezetőbb volna annak bizonyítékaként kezelni ezeket, hogy elutasították a mikrogazdasági liberalizációt.

A washingtoni konszenzus fogalmát tehát igen eltérő módokon használták, és értelmezték. A leginkább elferdítő, kiforgató értelmezésnek Williamson a neoliberalizmussal, a piaci fundamentalizmussal való azonosítását tartotta. Ez inkább kísérlet volt az általa felsorakoztatott gazdasági reformok diszkreditálására. Ami valójában számít, az nem a címke, hanem a tartalom, amelyet illetően eredetileg kevés volt az egyet nem értés.

Az eredetileg a latin-amerikai országok reformálására megfogalmazott tíz pontot nagyon gyorsan szélesebb körben egyfajta modellnek tekintették a fejlődő világ számára. Egyfajta szükségletet elégített ki a gazdaságpolitikában azt követően, hogy egyaránt diszkreditálódott a központi tervezés és az importhelyettesítő stratégia. Az 1980-as évek adósság válsága és a hidegháború vége lehetetlenné tette a kormányok számára olyan gazdaságpolitika követését, amely nem nyugodott szilárd makrogazdasági politikán, vagy ellenséges volt a külföldi befektetéssel szemben.

A latin-amerikai országok magukévá tették az 1990-es évek elején a konszenzust és igyekeztek megvalósítani az egészségesebb költségvetéseket, az alacsonyabb inflációt, az alacsonyabb külső adósság rátát és a gazdasági növekedést. De szélesebb értelemben a világ túlnyomó része úgy tűnt határozott egyetértést alakított ki az évtized során arra vonatkozóan,

⁵ A tőkeszámla többjelentésű fogalma itt a fizetési mérleg értelmében szerepel, és a befolyó és kiáramló pénzekre vonatkozik. Liberalizációja többek között lehetővé teszi a szabad tőkemozgást, a spekulációs tőke, a „forró pénz” szabad beáramlását, ami egyik előidézője volt például az 1997-es kelet-ázsiai pénzügyi válságnak.

hogy mit kell tenniük a szegény országoknak, hogy jól boldoguljanak, és gyorsan fejlődjenek. Margaret Thatchernek, aki ennek a fejlődési modellnek harcos híve volt, híres/hírheft mondása szerint a washingtoni konszenzus alternatívája a TINA, vagyis „There Is No Alternative” (Nincs alternatíva). A cél ebben a szellemben olyan gazdasági stratégia volt, amely háttérbe szorítja a kormányok, az állam jelentősebb részvételét, és a gazdaság hajtóerejévé a szabadjára engedett piacot teszi.

A konszenzus elveit világszerte alkalmazták, de viszonylag függetlenül eredeti szándékától, tartalmától.⁶ A fejlődő országokon kívül a volt szocialista országok esetében (sőt elsősorban itt) éleződött ki az ellentét a reformok végrehajtásának ütemét és sorrendjét illetően. Nagy különbségek voltak az olyan stratégia szükségességét vagy kívánatosságát illetően, amit „sokkterápiának” (vagy *big bang*-nek) neveztek. Ez a lehető legtöbb reform minél gyorsabb végrehajtására utalt, míg mások a reformok lassúbb üteme, fokozatos egymás utánisága mellett érveltek, és gyakran idézték Strobe Talbott Oroszországra vonatkozó észrevételét, miszerint „amire Oroszországnak szüksége van, az kevesebb sokk és több terápia.”⁷ Hasonlóképpen számos eltérő vélemény fogalmazódott meg a piacokat, a magántőkét, a szabad kereskedelmet és a befektetéseket illetően, miközben osztoztak a szocialista eszmék, a központi tervezés és a kormányzati, állami beavatkozás iránti bizalmatlanságban.

A konszenzus népszerűségéhez hozzájárult, hogy pontokba szedve, viszonylag könnyen megérthető és hasznosítható volt a politikusok számára. Iránymutatást, tervet adott számukra, amely sok külföldi pénzt, befektetést is ígért. Ideiglenes helyettesítőjévé vált mindenfajta ideológiának, milliók életét befolyásolta. Ami pedig végképp ellenállhatatlanná tette, az az IMF és a Világbank részéről megnyilvánuló erős nyomás, amikor kölcsöneik folyósítását a konszenzus által igényelt reformok elfogadásától tették függővé. Egy sor tényező nem hagyott más választást a fejlődő országoknak, mint magukévá tenni a washingtoni konszenzust. Ez különösen igaz volt az erősen eladósodott országok esetében, amelyeknek égetően szükségük volt fizetési haladéokra, amit a reformokért cserébe kínáltak nekik.

Sok országban a figyelem sürgető jelleggel a fiskális deficitok vagy a folyó fizetési számla deficitok csökkentésének mikéntjére irányult, és nem annak megvitatására, hogy milyen új ipari szektor fejlesztése kapjon prioritást, szubvencionálást és védelmet. Az állami vállalatok fejlesztésének tervei helyett pedig a vita afelé fordult, hogy közülük melyeket kellene

⁶ John Williamson, 2002, 2004; Ravi Kanbur: i.m., Moises Naim: Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion? Foreign Policy, 1999. október 26.
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/naim.htm>

privatizálni. A washingtoni konszenzus fontos változást ösztönzött abban a felfogásban, ahogy egy ország gazdaságának sorsát és gazdaságpolitikáját körvonalzták.

Korábban a külső tényezők, a külföldi segély, fő export cikkek (gyapot, réz, kávé, olaj stb.) kívülről meghatározott ára, vagy a nehezen kiismerhető nemzetközi gazdaság voltak a fő mozgatói és meghatározói a fejlődő országok gazdasági teljesítményének. Ezzel szemben a washingtoni konszenzus azt sugallta számukra, hogy jó belső, hazai politikával változást érhetnek el, még abban az esetben is, ha a nemzetközi gazdasági feltételek nem kedvezőek. A fejlődő országok mellett Közép- és Kelet-Európának a kommunista rendszerektől éppen megszabadult országai is a washingtoni konszenzusban jó lehetőséget láttak a nyugati gazdasági gondolatok beemelésére saját gazdaságpolitikájukba. Világszerte nagyon eltérő gazdasági helyzetben levő, különböző politikai rendszerű ország kezdett bele a konszenzus által megkívánt reformlépések végrehajtásába.

Az 1990-es évtized azzal az elterjedt várakozással indult, hogy a piacorientált makrogazdasági alapok biztosításával a szegény országok megteremtik a prosperitás előfeltételeit. Ehhez nemcsak a politikai klíma volt kedvező, hanem egybeesett egy igen ígéretes nemzetközi pénzügyi környezettel is. Az adósságválságot elhárították, a magántőke példátlan mennyiségben állt a fejlődő és a volt kommunista országok rendelkezésére, befektetési céllal. A pénzügyi piacok deregulációja (Reagan és Thatcher alatt) hatalmas változásokat idézett elő a globális pénzügyi piacokon is. A kereskedelmi bankok kiegészültek a befektetési bankokkal, az európai és amerikai tehető családok hagyományos banki megtakarítási számláikról tőkéjüket befektetési alapokba helyezték át, amelyek sokkal nagyobb megtérüléssel kecsegtettek. Megszülettek a „feltörekvő piacok”, amelyek vonzó befektetési lehetőségeket teremtettek a protekcionizmussal való szakítás, gazdaságaik megnyitása és az állami tulajdonú cégek privatizálása révén.

A reformok végrehajtása során azonban hamar jelentkeztek figyelmeztető jelek, amelyek további változások igényét vetették fel. Az egyik ilyen jelzés Mexikóból jött, ahol 1994-ben fegyveres parasztfelkelés tört ki, pedig az ország a washingtoni konszenzus végrehajtásának egyik jó példajaként szerepelt. Ráadásul Mexikó is tagja volt az 1994 január elsején életbe lépett Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezménynek (North American Free Trade Agreement – NAFTA), amelynek rajta kívül az Egyesült Államok és Kanada volt a résztvevője. Ez az Amerikába irányuló mexikói export felfutását eredményezte. A felkelés azonban jelezte, hogy a reformok eredményeiből a széles tömegek kevésbé részesedtek. Két

⁷ Idézi: Moises Naim: i. m. 3. o.

évvel korábban Venezuela is hasonló tapasztalatokat jelzett, ahol Hugo Chavez ezredes indított katonai felkelést a kormány ellen. Venezuela pedig a reformoknak köszönhetően az egyik leggyorsabban növekvő gazdaság volt.

A gazdasági növekedés azonban nem sokat jelent az embereknek, ha a kórházakban nincs gyógyszer, a részvénytőke hiába virágzik, ha a tőkepiaci felügyelet hatástalan, a fiskális reformok nem sokat számítanak, ha az adókat nem tudják behajtani stb. Önmagában a külföldi befektetés előtti korlátok felszámolása távolról sem elegendő, hogy egy országot nemzetközileg versenyképesse tegyen a hosszú távú külföldi befektetésekért folyó versenyben. A jól képzett munkaerő, a hatékony telekommunikáció, egy hiteles igazságszolgáltatási rendszer stb. legalább annyira lényegesek, hogy egy országot vonzóvá tegyenek ebből a szempontból. Ezekből nyilvánvalóvá vált, hogy sokkal hatékonyabb intézményekre van szükség, kiegészítésként a konszenzusba foglalt makrogazdasági változásokhoz.⁸ Az intézményi reformok vagy az intézmények megerősítése igen komplex feladat, számos résztvevő kitartó munkáját követeli, és hatásai csak hosszabb távon jelentkeznek.

Az 1990-es évek második felében egyre több elégedetlenség fogalmazódott meg a washingtoni konszenzussal, vagy ahogy általában nevezték, a neoliberális gazdaságpolitikával szemben, mind többen kérdőjelezték meg a piac mindenhatóságába vetett hitet, a „piaci fundamentalizmust.” A végső csapást az 1997-es kelet-ázsiai válság jelentette, amely mindenekelőtt a tőkepiacok gyors liberalizálásának volt a következménye.

Túl a washingtoni konszenzuson

Az 1997-es válság Thaiföldön indult, aztán végigsöpört Indonézián, Malajzián és Dél-Koreán, a régió gazdasági csodáját összeomlássá változtatva. Az okot elsősorban az elszármított és megdöntött pénzügyi liberalizációban jelölték meg, amit jórészt nyomásra tettek magukévá, és ami lehetővé tette a „forró pénzek” akadálytalan be- és kiáramlását. A kudarc azonban átfogóbb, szélesebb értelmű volt, maga John Williamson is egy 2002-es beszédében arról szólt, hogy „az eredmények csalódást keltőek”, különösen, ami a növekedést, a foglalkoztatást és a szegénység csökkentését illeti.⁹ Volt, aki úgy ítélte, hogy a konszenzus „mérgező szagot” áraszt, „hibás márkajelzéssé” vált, amely a szegényt szegényebbé tette, a világot elfogadhatatlanul egyenlőtlené és veszélyesen instabillá.¹⁰

⁸ Naim: i. m.

⁹ Williamson: i.m.

¹⁰ Naim: i. m.

A kudarchoz a tények nagy tömegét szolgáltatták a kelet-európai átmeneti gazdaságok, amelyek az egyenlőséggel kísért növekedés helyett katasztrofális gazdasági hanyatlást éltek meg, nagymértékben megnövekvő egyenlőtlenséggel. Nemcsak a konszenzus olyan kiemelkedő közgazdász bírálói, mint Joseph Stiglitz, hanem ezen országok egyszerű lakosai is ezt az „eredményt” a túlságosan gyors és radikális váltásnak tulajdonították az állam centrikus berendezkedésből egy piacorientáltba, mégpedig szabályozási biztosítékok nélkül, a szociális háló széttzilálásával, gyors privatizációval.

Sok afrikai és latin-amerikai ország – amely követte a nagyobb nyitottság és a piacokra támaszkodás előírásait – sem mutatott fel kiemelkedő növekedést. Latin-Amerikában pedig az igen alacsony növekedési ráták miatt elveszett évtizedről beszéltek. Kína és India gyors növekedése, amelyek azonban nem követték a neoliberais előírásokat, jelentősen befolyásolta a konszenzusról folyó vitát. Időbeli eltéréssel, de mindkét ország a világ felé nyitás stratégiáját követte, de megtartották ellenőrzésüket a tőkék áramlása felett, így elkerülték a kelet-ázsiai válságot, sőt Kína nagymértékben hozzájárult a válság kezeléséhez. Végül a tények sorához tartozik a gyorsan növekvő országokban, Kínától Dél-Afrikán át Mexikóig az egyenlőtlenség gyors növekedése. A különbségek növekedése egyébként világjelenség, amit mutat az is, hogy Adam Smith 1776-ban írt művében, „A nemzetek gazdagságában” a jövedelem különbségek 4:1-es arányát mutatta ki, ami időközben 70:1 fölé emelkedett, a tennivalók sorának megismerése, meg a kiterjedt segélyezés ellenére.¹¹

A nagy reményeket és várakozásokat megcáfoló eredményt John Williamson egyrészt azzal magyarázta, hogy az úgynevezett „első generációs reformokat” figyelmen kívül hagyták (talán leginkább a munkaerő piacokra vonatkozókat) vagy hiányosak voltak (például a fiskális reformoknál, ahol a súlyos költségvetési deficiteket felszámolták, de a kedvező idők adta lehetőséget nem használták fel többlet felhalmozásra a rossz időkre). Az úgynevezett „második generációs reformok” egész generációjára van szükség, beleértve az intézmények megerősítését, hogy az első generációs reformok előnyei teljesen kibontakozhassanak.

Másrészt Williamson azt hozta fel a csalódást keltő teljesítmény másik okaként, hogy a washingtoni konszenzus alapját képező célokat túlságosan szűkre szabták, amely lényegében a növekedés meggyorsítását célozta, vagyis nem fordított kellő gondot a jövedelem elosztás problémáira. Ugyanakkor elégedettséggel állapította meg, hogy a bírálók nem kívánták elhagyni a washingtoni konszenzust, nem kívántak visszatérni az azt megelőző állapotokhoz.¹²

¹¹ Stuart Kauffman: *Beyond The „Washington Consensus: Economic Webs An Growth*. National Public Radio, 2010. http://www.npr.org/blogs/13.7/2010/01/beyond_the_washington_consensus.

¹² Williamson: i. m.

Mások azonban kevésbé voltak elnézőek és megértők, és a washingtoni konszenzus temetéséről beszéltek, míg Joseph Stiglitz szerint „poszt-washingtoni konszenzusra” van szükség, amely mindenekelőtt az emberek életszínvonalára koncentrál, az egyenlőség elősegítésére, a fenntartható és demokratikus fejlődésre. Az eszközök szélesebb skáláját kell felhasználni a piacépítésre, valamint a piaci hibák korrigálására, szabályozási formákat kell elfogadni, beleértve a „forró pénz” nemzetközi áramlásának ellenőrzését. Charles Gore szerint a jövőbeli „működésképes” alternatívák a kelet-ázsiai modellek lehetnek, politikailag megerősítve a latin-amerikai neo-strukturalizmussal, és kiterjesztve Afrikára és a kevésbé fejlett országokra. De azzal is tisztában kell lenni, hogy ez sem kínálna ideális alternatívát.¹³

Az 1990-es évtized a nemzetközi gazdasági környezet veszélyeinek tudatosításával végződött, amely periodikusan pénzügyi válságokat indít el, és pillanatok alatt megsemmisíti sok év reformjainak eredményeit. Ennek elhárítása, vagy legalábbis enyhítése érdekében az egyes országoknak megfelelő intézményeket kell kialakítani, és megfelelő politikát folytatni. Például egy erős és jól ellenőrzött bankrendszert létrehozni, a nemzetközi hitelek megfelelő hálózatát kialakítani és számos egyéb intézkedéssel megakadályozni váratlan nemzetközi hitelválságok jelentkezését. (A legutóbbi, 2008-as válság kitörése jelezte, hogy ezeket nem sikerült megfelelő hatékonysággal megvalósítani.)

A továbbra is fő célként szereplő gazdasági növekedéshez és a szegénység felszámolásához elengedhetetlen a beruházás, amelynek két fontos tényezője a belső megtakarítás és a külföldi befektetés. A magasabb megtakarítási ráták jelentik a jobb megközelítést, bár a hagyományosan magas megtakarítású ázsiai országokban kitört válság jelezte, hogy önmagában ez nem véd meg a válságtól. Azonban ez is egy erős pénzügyi rendszer fejlesztésének fontosságát húzza alá. Bizonyos értelemben itt is az intézmények fontosságának hangsúlyozásához jutottunk. Az intézmények rossz funkcionálása nem új jelenség, a történelem során állandó problémát jelentett. A legtöbb fejlődő szegény országban az intézmények nem működnek megfelelően, gyakran a szükséges berendezésekkel, felszerelésekkel és személyzettel sem rendelkeznek. Sok egyéb működési probléma mellett még igen gyakran korruptak is. Az átmeneti gazdaságokban az 1990-es évek privatizációja, a kormányzati ellenőrzés fellazulása, sok gazdasági tevékenység deregulációja, a korrupció elburjánzásán túl is erősen károsította az intézményrendszert.

A washingtoni konszenzussal kapcsolatos problémák átgondolásának kiemelkedő példája a Növekedési és Fejlesztési Bizottság jelentése 2008-ban. A 19 tagú bizottság vezetője a

¹³ Gore: i.m.

Nobel-díjas közgazdász, Michael Spence volt, tagja pedig többek között egy mási Nobel-díjas, Robert Solow, a gazdasági növekedés modern elméletének atyja, a többi tag zöme azonban egykori politikus és gazdasági döntéshozó. A jelentés¹⁴ megállapítja:

„A növekedés önmagában nem befejezés. De lehetővé teszi, hogy az egyének és a társadalmak megvalósítsák más fontos céljaikat... a növekedés szükséges, ha nem is elégséges feltétel a szélesebb fejlődés számára, megnöveli a teret az egyéneknek, hogy produktívak és kreatívak legyenek.”

A washingtoni konszenzus kimondott kimondatlan, általánosan kötelezőnek vélt előírásaival szemben hangsúlyozta:

„[A jelentés] nem nyújt alkalmazási formulát a politikai döntéshozók számára – nem létezik általános formula. Minden ország speciális jellegzetességekkel és történelmi tapasztalatokkal rendelkezik, amelyeknek tükröződnie kell növekedési stratégiájukban. A jelentés azonban kínál egy keretet, aminek segítenie kell a politikai döntéshozókat saját növekedési stratégiájuk megteremtésében.”¹⁵

A Spence-jelentés fontos megállapításokat tartalmazott a kormányok szerepére, feladatára vonatkozóan:

„Az utóbbi évtizedekben a kormányoknak azt tanácsolták, hogy „stabilizálni, privatizálni és liberalizálni”. Van érdeme ezeknek a parancsoknak: a kormányoknak nem kellene túlzottan igyekezniük, hogy a piacokat helyettesítsék és elzárják a világ többi részétől. Azonban úgy véljük, ez az előírás túl szűken határozza meg a kormány szerepét. Csak azért, mert a kormányok néha ügyetlenek, és néha tévednek, nem jelenti azt, hogy ki kell iktatni őket a forgatókönyvből. Ellenkezőleg, amint a gazdaság növekszik és fejlődik, az aktív, pragmatikus kormányoknak döntő szerepet kell játszaniuk.”¹⁶

Figyelmeztetett arra is, hogy a növekedési stratégiák nem lehetnek sikeresek, ha nem biztosítanak mindenkinek egyenlő esélyt, és bár a növekedés kezdeti szakaszában természetes tendencia a jövedelem szakadékok szélesedése, a kormányoknak ezen egyenlőtlenség féken tartására kell törekednie.

A jelentés tükrözte a konszenzus körüli vitákat, világossá tette, hogy a piaci orientációnak központi szerepet kell játszania, és hogy kitartó növekedés nem képzelhető el a világ felé nyitás nélkül. Számos vonatkozásban képviselt eltávolodást a washingtoni

¹⁴ Kanbur: i.m. 14-15. o.

¹⁵ Uo. 15. o.

¹⁶ Uo.

konszenzustól, a fejlődést széles értelemben fogta fel, belefoglalta az oktatást, a környezetet, az egészségügyet.

Végül érdemes egy pillantást vetni arra a hosszú listára, amelyet a bizottság a fejlesztési politika és a beavatkozás szempontjából „rossz eszméknek” nevezett. A teljességre törekvés igénye nélkül néhány példa:

- Szubvencionálni az energiát (kivéve a népesség egy szűk, legsebezhetőbb részét);
- A fiskális deficitet az infrastrukturális beruházások (vagy más, nagy társadalmi, de hosszú megtérülési kiadások) megnyirbálásával csökkenteni;
- Védelmet nyújtani speciális szektoroknak, iparoknak, cégeknek és munkahelyeknek a versennyel szemben (ahol támogatás szükséges, az korlátozott idejű legyen, világos stratégiával);
- Figyelmel kívül hagyni a környezeti témákat a növekedés első szakaszaiban, azon az alapon, hogy „megengedhetetlen luxus”;
- Árellenőrzést alkalmazni az infláció megfékezésére, amelyet sokkal jobb más, makrogazdasági politikával kezelni;
- Az oktatás fejlődését egyedül az iskolai infrastruktúra építése által mérni, vagy a nagyobb arányú beiratkozással, ahelyett, hogy az oktatás minőségére vagy az ismeretek terjedelmére összpontosítanának;
- Alulfizetni a közalkalmazottakat (beleértve a tanárokat), összevetve azzal, amit a piac biztosítana hasonló szakértelem esetén;
- A bankrendszer rossz szabályozása, kombinálva a túlzó közvetlen ellenőrzéssel és beavatkozással. Ezek a megjegyzések egyébként mind Magyarország, mind Kína esetében figyelmeztetőek lehetnek.

A bizottság jelentése is beleillett abba a sorba, amelynek résztvevői azt a kérdést tették fel, hogy van-e új washingtoni konszenzus. A válasz általában igenlő volt, kiegészítve azzal, hogy hiba lenne ezt monolit egységként kezelni.¹⁷ Ennek a poszt-washingtoni konszenzusnak talán a legdöntőbb eleme az állam fontos szerepének elismerése a fejlődési folyamatban. Amellett, hogy az állam és a piac inkább kiegészítik egymást, semmint helyettesítik, az államnak számos területen kell aktív szerepet játszania. E területek közé tartoznak például a pénzügyi rendszer szabályozása, különös hangsúllyal azon a felismerésen, hogy az alultőkésített bankok a válság jelentős okai lehetnek; az oktatás állami támogatása, ami

rendkívül fontosságú a jó minőségű munkaerővel való ellátáshoz; biztosítani az infrastruktúrát és a szállítást, ésszerű árakon; elősegíteni az egyenlőséget és a szegénység csökkentését.

A piac hibáit tehát aktív állami beavatkozással kell korrigálni, miközben az állam hatékonyságát javítani lehet a piaci mechanizmusok felhasználásával. Azonban nemcsak az állam szerepe fontos a piacok hatékony működéséhez, hanem a piacok is fontosak az állam teljesítményének javításához. Ösztönzési, jutalmazási rendszeren keresztül hozzájárul az állami bürokrácia javításához, a verseny javítja a kormányzati hatékonyságot, a magáncégeknek a közintézményekkel folytatott versenye is ugyanezt eredményezi.

Az ún. második generációs, a washingtoni konszenzusban nem szereplő reformok elsősorban a már említett intézményrendszert érintik.¹⁸ Részben már a fentiekben is erről volt szó, hiszen idetartozik a jól működő állam, akárcsak a jól működő igazságszolgáltatás, de hatékony intézmények nélkül nem oldható meg az igazságos jövedelemelosztás, az egyenlőtlenség csökkentése sem. A jövedelmek újraelosztásának klasszikus eszközei a progresszív adók. Ahol adóreformok voltak, például Latin-Amerikában, azok hasznosak voltak az adóbázis szélesítése értelmében, ugyanakkor váltásra van szükség a közvetlentől az indirekt adók felé. Az adóráták növelése helyett a bevétel növelésére fel lehet használni a vagyonadót, az adórések felszámolását, a jobb adóbegyűjtést, különösen a külföldre menekített tőke esetében. Az így megnövelt adóbevételt fel kell használni az alapvető szociális szolgáltatások, a társadalombiztosítási háló, az oktatás és az egészségügy jobb finanszírozására.

Végül a reformok sorában kiemelt helyen kell hangsúlyozni a foglalkoztatást, ami nemcsak gazdasági okokból alapvető jelentőségű, hanem a társadalmi összetartás és stabilitás miatt is. A neoliberais modell gyenge teljesítményt nyújtott a munkahelyek teremtésében, egyebek mellett a pénzügyi liberalizációra összpontosított figyelme, és a közvetlen termelői szektorokba, például az iparba történő beruházások iránti nagyon visszafogott lelkesedése miatt. A munkahely teremtés, a termelő szektor fejlesztése nélkül a poszt-washingtoni konszenzusnak az oktatásra irányuló erőfeszítése is csak a magasan képzett munkanélküliek táborát szaporíthatja. Már a fenti, nagyon vázlatos áttekintés alapján is joggal valószínűsíthető, hogy a poszt-washingtoni konszenzus távolról sem tekinthető egységesnek, nincs olyan szinte kizárólagos pozícióban, mint a washingtoni konszenzus volt a megelőző periódusban. Ráadásul megjelent egy olyan növekedési stratégia, amely meggyőző gyakorlati eredményeivel

¹⁷ Ziya Önis - Fikret Senses: *Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus: A Critical Appraisal*. ERC Working Paper in Economic 03/09. 2003. november. www.erc.metu.edu.tr/menu/series03/0309.pdf

¹⁸ Szokolczai György: A washingtoni konszenzus, és ami utána következik. *Külgazdaság*, No. 10. (2005) 26-46. o.

rendkívüli vonzó hatást gyakorol a washingtoni konszenzusban csalódott fejlődő országok jelentős részére, a pekingi konszenzus.

A pekingi konszenzus

Ugyanúgy, ahogy a washingtoni konszenzus egy ember, John Williamson nevéhez kötődik, a pekingi konszenzus is egy, akkor a Kína szakértők számára ismeretlen személy, a Time egykori vezető szerkesztője, Joshua Cooper Ramo nevéhez kapcsolódik. 2004-ben közzétett terjedelmes tanulmányában abból indult ki, hogy Kína növekedése a fejlődésnek és hatalomnak „új fizikáját” vezette be a nemzetközi rendbe, gigantikus hatással van a Kínán kívüli világra, utat mutatva más országoknak.¹⁹ Már a bevezetőben felhívja azonban a figyelmet arra, hogy Kína fejlődési útja megismételhetetlen, de növekedésének számos elemét a fejlődő országok fel tudják használni.

A pekingi konszenzus lényegét három tétellel, tényezővel próbálta meg leírni, megmagyarázni a szerző. Az első szerint Kína gyors modernizációja az innováció és technológia ugrásszerű fejlődésében gyökerezik. Ennek első jeleit még az 1980-as évek elején a mezőgazdaságban véli feltalálni, amely szektor akkor valóban gyorsabban nőtt, mint a gazdaság bármely más része. Elismeri, hogy kapcsolat volt a termelékenység ugrásszerű növekedése és a paraszti „szabadság”, a közvetlen érdekeltség között, utal a mezőgazdaságon kívüli vállalkozói tevékenységek szerepére, de a hangsúlyt az új technológiák, például a korszerű vetőmagvak alkalmazására helyezi. Az innováció vezérelte növekedés a mezőgazdaságon kívüli összes többi szektort is jellemezte.²⁰

Ramo második tétele szerint Kína fenntartható fejlődésre és igazságos elosztásra törekszik, szándéka szerint nem egyszerűen a tortát akarja növelni, hanem azt is el akarja érni hogy az eredményekből lehetőségek szerint mindenki részesedjen. Most, hogy a piacgazdaság már megszilárdultnak tekinthető Kínában, a növekedési modell jellege vált sürgető problémává, a környezetrombolás rettenetes költségei, vagy pozitív oldalról közelítve, a „zöld GDP növekedés”. Utalva Teng Hsziao-pingnek a macska színére vonatkozó megállapítására (mindegy, hogy a macska fehér vagy fekete, ha megfogja az egeret, jó macska), az újságíró szerint a kínai kormánynak a macska színe nagyon is számít: a cél most egy olyan „macskát”

¹⁹ Joshua Cooper Ramo: *The Beijing Consensus: Notes on the New Physics of Chinese Power*. The Foreign Policy Centre, 2004. <http://fpc.org.uk/fsblob/244.pdf>

²⁰ Az innováció, az új technológiák alkalmazása, több száz millió ember szükségessé váló átképzése, mind kiemelte az oktatás fontosságát. Az innováció hangsúlyozása másrésztől olyan légkört teremt, amelyben az alapvető pragmatizmus mellett a kísérletezés és esetenként a kudarc is elfogadható.

találni, ami zöld és átlátható, transzparens. Kína piacgazdasági fejlődése a problémák sokaságát hozta magával. Makroszinten ezek a környezet szennyezést, a társadalmi instabilitást, a korrupciót, munkanélküliséget stb. jelentették.²¹

Ramo harmadik elemként az önmeghatározást emelte ki, Kínának az ennek során elért eredményeit, amelyek révén kihívást intézhetett az Egyesült Államokhoz, és modellé vált mások számára. Ezzel összefüggésben Ramo külön foglalkozik Kínának a globalizációhoz való viszonyával, ahogy ő nevezi, a globalizáció kínai jellegzetességeivel. Kína az 1990-es években kereskedelem-alapú stratégiát követett, ami egész vállalkozását globálissá tette („go global” nyitási stratégia) Kína fejlődési útját, a washingtoni konszenzustól való eltéréseit a világ és az intellektuális viták középpontjába állította. Kína saját utat követ, ami nemcsak nagyon különbözik a washingtoni konszenzustól, de egy önálló sajátos víziót is kínál arra, ahogy a technológiai globalizáció megváltoztatja a dolgokat. Ramo szerint Kína, amely egykor a „kommunizmus kínai jellegzetességeivel” szándékát képviselte, most a „globalizációt kínai jellegzetességeivel” gyakorolja. Mindeközben, Kína megőrzi ellenőrzését saját sorsa felett, és a pekingi konszenzus más országoknak szintén azt a reményt kínálja, hogy hatalmuk lehet az önmeghatározásra.

A pekingi konszenzus körül is gyorsan bővülő irodalom és számos kérdést felvető vita bontakozott ki, kezdve azzal, hogy van-e létjogosultsága a fogalom használatának. Míg Williamson többé-kevésbé megalapozottan hivatkozott arra, hogy a washingtoni konszenzus azokat a tételeket és követelményeket foglalja össze, amelyeket illetően Washingtonban egyetértés tapasztalható, Ramo pekingi konszenzusáról ezt távolról sem lehet kijelenteni. A kínai kommentátorok többsége kritikus a pekingi konszenzust illetően, számosan kételkednek a létezésében, a kínai vezetők pedig tartózkodnak a fogalom és a hozzá kapcsolódó „kínai modell” használatától.²² Egyes kínai kommentátorok hasznosnak tartják a fogalom használatát, mindenekelőtt a washingtoni konszenzus bírálata során, annak hangoztatásával, hogy minden ország egyéni körülményeihez alkalmazott utat kell kövessen. Kína fejlődési útját is alapvetően befolyásolták, meghatározták a kínai múltból és jelenből eredő sajátosságok, reformjai során – konkrét hivatkozások nélkül – maga is felhasználta a „négy kis sárkány” (Tajvan, Dél-Korea,

²¹ Az egyén szintjén sokan, de elsősorban a fiatalok dezorientálttá váltak az életük gyors változásai miatt, a remény, a jövőbe vetett bizakodás mellett állandó kísérőjelenséggé vált az aggodalom, a növekvő egyenlőtlenség miatti elégedetlenség.

²² Scott Kennedy: *The Myth of the Beijing Consensus*. Prepared for the conference „Washington Consensus Versus Beijing Consensus”, National Taiwan University Center for China Studies and University of Denver Center for China, 2008. május 30-31. <http://www.cenet.org.cn/userfiles/2010-3-7/20100307132536423.pdf>. „The China Modell: The Beijing consensus is to keep quiet.” *The Economist*, 2010 május 6. www.economist.com/node/16059990, internetről letöltve 2010. október 2.

Hongkong, Szingapúr) és mások megoldási módjait, stratégiai tapasztalatait, ezeket azonban alkotó módon adaptálta saját körülményeihez, semmiképpen sem másolta azokat. A kínai kommentátorok többsége – már akik egyáltalán a létezését nem vonják kétségbe – erősen kritikusak a pekingi konszenzus fogalmával szemben, úgy vélik, számos vonatkozásban nem pontos, téved vagy túlzó.

Ramo felvetéseiben valóban jócskán találunk megkérdőjelezhető állításokat, amelyeket Scott Kennedy egyenesen mítoszoknak nevez. Mindjárt az első tétele, az innováció kiemelt szerepe a kínai növekedésben csak erős megszorításokkal és magyarázatokkal fogadható el. Természetesen egyes területeken, különösen a feldolgozásban sor került innovációra, ezek zöme azonban külföldről, a működőtőke befektetések révén került alkalmazásra. A kínai vezetők csak az utóbbi években kezdték erőteljesen hangsúlyozni – és a ráfordítások növelésével is elősegíteni – a hazai innovációt. A munkaintenzív iparok elhagyása nélkül a tudás-intenzív iparok fejlesztésének stratégiáját követik, ennek során olyan mértékben és ütemmel bővítik az oktatást, hogy az még Kelet-Ázsiában is példa nélküli.

2001 és 2005 között megháromszorozták az évente a főiskolát végzettek számát, ezzel három millió fölé emelve azt. Bár a számbeli növekedés (ott is) kétségtelenül a minőség romlását idézte elő, ezzel együtt ez rendkívüli teljesítmény. Ehhez hozzátehetjük, hogy Kína rendelkezik a külföldi diákok legnagyobb kontingensével az Egyesült Államokban, de gyorsan növekszik a kínai diákok száma Európában, Ausztráliában, Japánban és másutt is.²³

Ramo második tétele szerint Kína fenntartható fejlődésre és egyenlő elosztásra törekszik, szintén csak erősen korlátozott módon érvényesül. A környezetvédelemre már viszonylag korán elfogadtak szabályozásokat, kiépítettek bizonyos infrastruktúrát, de a reform évtizedei során egészen a legutóbbi időkig, ha a növekedés és a környezetvédelem érdekei szembekerültek egymással, a konfliktusból rendre az előbbi került ki győztesen. A következmény a környezet elborzasztó állapota, bármelyik közeget (föld, víz, levegő) nézzük is. Kína tehát nem tudta a saját javára fordítani azt a gazdasági alapigazságot, hogy olcsóbb a növekedés során gondot fordítani és költeni a környezetvédelemre, mint utólag a károkat elhárítani, kezelni.

Ami az egyenlőséget, a növekedés eredményeiből való azonos részesedést illeti, a kép szintén nagyon ellentmondásos. Óriási eredmény, hogy százmilliókat emeltek ki az abszolút szegénységből, és máig a pártot, a rendszert legitimáló fő tényező a gazdaság teljesítménye, és

²³ Míg korábban a külföldön tanulmányaikat befejezett kínai hallgatóknak csak egy töredéke tért haza, ma a kínai kormány által tudatosan kínált kedvezmények és a gyorsan fejlődő gazdaság által teremtett lehetőségek hatására a tendencia kedvezőre fordult.

ezzel összefüggésben az emberek reménye és bizalma, hogy az életszínvonal fokozatosan javulni fog. Ugyanakkor közismert, hogy nem az egyenlőség, hanem az egyenlőtlenség drámai növekedése az, amit a kínai út tapasztalataként fel tud mutatni. Az egyenlőtlenség nőtt az egyének, a szektorok, a régiók (a tengerpart és a belső területek), a városiak és a falusiak között. Az egyenlőtlenség jelzésére használt Gini koefficiens, amely 0 és 1 közötti mutatót használ, az 1983-as nagyon alacsony 0,28-as szintről a meglehetősen magas, 0,45 szintre ugrott 2001-re, 2007-ben pedig 0,47-re.²⁴

Másrészt viszont legalább ennyire fontos, hogy a növekvő egyenlőtlenséget egy szintén növekvő generációk közötti (szülők foglalkozása – a gyerekek foglalkozása) és a generáción belüli (első foglalkozás – jelenlegi foglalkozás) mobilitás kísérte. Az alacsonyabb jövedelmű foglalkozásokba tartozó egyéneknek így nagyobb esélyük volt, hogy a jövedelmi szakadékot egyénileg áthidalva magasabb jövedelem felé mozduljanak.

Ramo tézisének egy további problematikus eleme az a feltevése, hogy a kínai állam különböző elemei egymással összehangoltan, egy jól meghatározott tervet követve cselekedtek, és a reform eredményei ennek a tervnek köszönhetők. Ez több vonatkozásban kétségbe vonható. Egyrészt a Teng Hsziao-ping által használt metafora a kínai reformfolyamat jellemzésére – átkelni a folyón, kitapogatva a köveket – is a gyakorlatban alkalmazott kísérletezés, majd szélesebb körben való elterjesztés pragmatikus gyakorlatára utal. A metafora túlfeszítése nélkül arra is utalhatunk, hogy a „köveken lépegetve” a túlsó part körvonalait, az elérendő célt sem látták világosan. Elegendő ebből a szempontból elolvasni az azóta is történelmi fordulópontnak nevezett 1978. decemberi központi bizottsági ülésről kiadott kommunikét, de akár az 1980-as évek sok egyéb pártdokumentumait, vagy arra utalni, hogy a piacgazdaság megteremtését, mint célmegjelölést csak 1992-ben fogadták el.²⁵

Ramo pekingi konszenzus koncepciójával szemben tehát számos kritikai észrevétel, megjegyzés tehető, ami nem azt jelenti, hogy Kína reform útja, stratégiája ne mutatna fel valami egyedülállót, különöset, elsősorban egy autoritárius piaci modell értelmében, ahol a párt, az állam keménykezű irányítása mellett felhasználják a piaci mechanizmust a növekedés érdekében.

A pekingi vezetők általában tartózkodnak a fogalom használatától. Nem így az elemzők és a média, amely utóbbi a sanghaji világkiállítással összefüggésben is előszeretettel használja

²⁴ Yang Yao: „The End of the Beijing Consensus. Can China’s Model of Authoritarian Growth Survive?” *Foreign Affairs Snapshot*, 2010. február 3. <http://www.foreignaffairs.com/print/65914>, internetről letöltve: 2010. október 5.

²⁵ Azonkívül a reformidőszak első másfél évtizedében a vezetésen belül komoly konfliktusok zajlottak a reformokat támogatók és a konzervatív erők között. Végül a kidolgozott terv követésével kapcsolatban arra is érdemes

ezt a fogalmat. 2009 novemberében egy 630 oldalas kötet jelent meg egy prominens kínai pártkiadónál *Kína modell: egy új fejlesztési modell a Népköztársaság hatvan évéből* címmel. 2010 januárjában egy visszafogottabb című kötet jelent meg: *Kína modell: tapasztalatok és nehézségek*; áprilisban pedig egy újabb Kína modell könyvet adtak ki és vitattak meg egy expo vonatkozású fórumon Sanghajban.²⁶

A vitának ösztönzést adott a 2008-ban kirobbant globális pénzügyi válság, amelynek kínai kezelése, az ennek során mutatott teljesítménye is tovább növelte a fejlődési útja iránti érdeklődést, mindenekelőtt olyan vonatkozásban, hogy mi az, ami átvihető más országokba. Különös élénkséggel fordulnak a kínai modell felé az autoritárius vezetésű országok, amelyek hasonló növekedési eredményekkel kívánják megszilárdítani hatalmukat. A kínai modell emlegetésénél azonban nem árt szem előtt tartani, hogy nincs egymástól átvehető formulája a gazdasági sikernek. Ami tehát jól, eredményesen működik Kínában, az közvetlenül nem vihető át más körülmények közé. Ellenkező esetben ugyanolyan helyzetben találják magukat, mint a washingtoni konszenzust kritikátlanul magukévá tevő országok.

Konklúzió

Egyet lehet érteni David Shambaugh, a neves Kína szakértő véleményével, aki szerint Kína fejlődési tapasztalatát alkotó részeire kell bontani, és ezek elemzése alapján mondható meg, hogy ezek egyediek, vagy van bennük közös más országokkal.²⁷ Ami Kína politikai rendszerét illeti, egyedülálló, még mindig sok elemet tartalmaz a szovjet leninizmusból, miközben sokkal nagyobb párton belüli demokráciát és a helyi szintek nagyobb részvételét teszi lehetővé, nagy hangsúlyt helyezve a kompetens kormányzásra. Ebből a kínai politikai gyakorlatból csak a leninista stílusú pártállamok (Észak-Korea, Laosz, Vietnam, Kuba) tanulhatnak. Kína gazdasági rendszere is hibrid, még szintén sok elemet megőrzött a szovjet központi tervezési és beruházási rendszerből. Az állami szektor ugyan jelentősen zsugorodott (a nemzetgazdaság kb. 30%-ára), de az állam különböző eszközeivel (bankok, manipulált árak, állami káderek stb.) domináló marad, és beavatkozik a különböző gazdasági szektorokba. A kollektív szektor viszonylag jelentős maradt (kb. 30%), míg a magánszektor felfutott, a GDP növekedés mintegy 40%-át adva.

emlékeztetni, hogy sok sikeres reformlépést először helyileg, nem központilag jóváhagyott kísérletként alkalmaztak, sőt lényegében annak megsértéseként, és csak ezt követően terjesztették el országosan.

²⁶ „China modell: The Beijing consensus is to keep quiet.”

²⁷ David Shambaugh: „Is there a Chinese model?” *China Daily*, 2010. március 1.

A kínai gazdasági siker sokat köszönhet a szabadpiaci mechanizmusok átvételének. A gazdaságnak ezek az elemei együttesen – éppen a kínai egyediségek miatt – valószínűleg nem átruházhatók. Ami a szociális gondoskodást, mint a fejlődés összetevőjét illeti, a reform három évtizede alatt korábbi rendszerét lerombolta, százmilliókat hagyva bármilyen egészségügyi gondoskodás, munkanélküli biztosítás, oktatás díjának nyújtása nélkül. Ez aligha lehet vonzó más társadalmaknak, és Kína számára is nagy kihívást jelent társadalombiztosítási rendszerének újjáépítése.

Egyetértve Shambaugh-val úgy összegezhethetünk, hogy ugyan vannak Kína fejlődési útjának, tapasztalatainak egyedülálló, unikális elemei, ezek azonban nem alkotnak egy átfogó és koherens „modellt”, és nem egykönnyen vihetők át más országokra. Kína inkább a külföldtől átvett elemek, módszerek rugalmas adaptálásában, a hazai körülményekben gyökerező elemekkel való egyeztetésben, egy sajátos hibrid megteremtésében alkot modellt. Ezek a figyelmeztetések és szempontok azonban nem csökkentik a fejlődő világ számos országának lelkesedését a kínai tapasztalat, a kínai modell átvételét illetően.

Csányi Benedek:

Oroszország és a változó Arktisz

A klímaváltozás hatására az Északi-sark térségében olyan folyamatok zajlanak, amelyek a környező államok és a média figyelmét is felkeltették. A hidegháború végével a területtel kapcsolatos kérdések és viták megoldására lehetőség nyílt és a régióban előtérbe került a multipolaritás is. A jég olvadása és az éghajlat jelentős mértékű változása mellett így a politikai környezetben is egyértelmű enyhülés következett be.

A tanulmány alapvető célja Oroszország és a fent említett okok következtében állandó változáson áteső Arktisz kapcsolatának vizsgálata, az elérhető, valós – tehát nem a média által gyakran hangzatos címekkel felvezetett – gazdasági, katonai, geopolitikai lehetőségek felfedése, ezzel párhuzamosan az ún. „mézescsupor konfliktusos” nézet tévességének bizonyítása és az északi-sarki orosz tevékenység háttérben meghúzódó indokainak bemutatása.

Bevezető

A klímaváltozás hatására az Északi-sark térségében olyan folyamatok zajlanak, amelyek a környező államok és a média figyelmét is felkeltették. A hidegháború végével a területtel kapcsolatos kérdések és viták megoldására lehetőség nyílt és a régióban előtérbe került a multipolaritás is. A jég olvadása és az éghajlat jelentős mértékű változása mellett így a politikai környezetben is egyértelmű enyhülés következett be.

A tanulmány alapvető célja Oroszország és a fent említett okok következtében állandó változáson áteső Arktisz kapcsolatának vizsgálata, a gazdasági, katonai, geopolitikai lehetőségek felfedése, ezzel párhuzamosan az ún. „mézescsupor konfliktusos” nézet tévességének bizonyítása, és az északi-sarki orosz tevékenység háttérben meghúzódó indokainak bemutatása.

A Jeges-tenger térségében a klímaváltozás hatásait a legszembetűnőbbben a hőmérséklet növekedése, ennek következtében a jéggel borított területek csökkenése, és a permafroszt¹

* Csányi Benedek a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok mesterszakos hallgatója, a Corvinus Külügyi és Kulturális Egyesület tagja, a Biztonságpolitikai Szemle egyik szerkesztője.

¹ Talaj, amelynek fagypon alatti a hőmérséklete két egymást követő nyáron is.

visszahúzódása mutatja. Ennek a három indikátornak az alakulása a tengeri és szárazföldi területeken folyó gazdasági, katonai tevékenység és az ott élők szempontjából is kiemelkedően fontos.

Elsősorban a jégtakaró változásait, illetve változásainak előrejelzését tekintem át hajózási, energetikai és katonai szempontokból. A jég kiterjedése az 1985 és 2010 közötti időszakban folyamatosan csökkent. A jég területe éves szinten általában február végén, március elején maximális kiterjedésű, és szeptember közepén a legkisebb. A hosszútávú csökkenő trend ellenére előfordulnak olyan évek is, amikor a jég az előző évhez képest nagyobb területet hódít meg a tél folyamán.² Az északi-sarki jéggel kapcsolatban lényeges az is, hogy a jégtakaró hány éves, ugyanis a többéves jégtakaró jóval vastagabb, és nehezebben olvad. Az éghajlatváltozás hozadékaként a többéves jégtakaró kiterjedése nagyon lecsökkent.

A területen élő emberek és állatok számára is jelentős fordulat az éghajlat melegedése. Oroszországban a tundra és a fák határát jelző vonal évente 3-10 métert vonul északi irányba, míg Kanadában és Skandináviában a már fával borított területeken folyamatosan sűrűsödnek az erdők. Jelentős összetevője a régióban végbemenő változásoknak a gleccserek olvadása is, amely hozzájárul a tenger szintjének növekedéséhez.³ Egy, az *Arctic Monitoring and Assessment Programme* által kiadott dokumentum adatai szerint 1993 és 2005 között közel egy mm-t növekedett a vízszint évente, és a tanulmány becslései alapján 2100-re a tengerek szintje 10-25 cm-t emelkedhet.⁴ Problémát jelent továbbá a légszennyezésből eredő korom, amely a jéggel és hóval borított területeken lecsapódva elszínezi azok felületét, és ezzel felgyorsítja az olvadást.

A jégmentes Arktiszban rejlő lehetőségek

Az arktiszi jég olvadása kapcsán egyre gyakrabban jelennek meg hírek a térségben található nyersanyagokról, és azok kitermeléséhez kapcsolódó gazdasági lehetőségekről. A nyersanyagok megszerzéséért folyó versennyel kapcsolatban – legyen szó akár vízkonfliktusokról, vagy a jeges-tengeri szénhidrogénekről – megjelent a szakirodalomban a „mézecsupor konfliktus” (honey pot) kifejezés.⁵ A fogalom lényege, hogy az erőforrások olyan értéket jelentenek a szembenálló felek számára, hogy az konfliktus kialakulásához az vezet,

² Bővebb információért érdemes meglátogatni a National Snow and Ice Data Center (NSIDC) honlapját az <http://nsidc.org/arcticseaicenews/> címen, ahol gyakran frissülő információkat kaphatunk a jég állapotáról.

³ Csak a szárazföldi területeken elhelyezkedő jég és hó jelent vízszintnövekedést, a vizet borító jég nem számít.

⁴ Arctic Monitoring and Assessment Programme: Update on Selected Climate Issues of Concern, Arctic Monitoring and Assessment Programme, 2007.

⁵ Jean-Benoit Fournier: „In the Wilderness with a Honey Pot and a Shrinking Pie: An Overview of the Ecoviolence Debate.” *Undercurrent Journal*, Vol. 5. Issue 1. (2008) 14. o.

amelyben minden szereplő – jelen esetben állam – megpróbálja a lehető legnagyobb részre rátenni a kezét, a többieket elzárva az erőforrásoktól. A feltételezés szerint az arktiszi nyersanyagok feletti ellenőrzésért egy olyan konfliktus alakulhat ki, amelyben a szereplők a bevételeik maximalizálása érdekében megpróbálják a többieket kizárni a térségből.

Tanulmányomban megvizsgálom, hogy az északi átjárók, a halászfolyók, az olaj- és gázmezők felosztásának kérdése miért nem olyan egyértelmű vagy éppen konfliktussal fenyegető, mint amilyennek látszik. Nem állítom, hogy a térségben a nyersanyagokért folytatott versengés komolytalan lenne, mindössze rávilágítok, hogy a térségről megjelent tanulmányok és hírek többsége egyoldalúan csak a felmerülő lehetőségeket emeli ki, és nem foglalkozik azzal, hogy az államok közötti együttműködés mennyire elengedhetetlen a terület hosszú távú hasznosítása érdekében.

Az északi átjárók

A jég – hosszú távon folyamatos – visszahúzódásának hatására az északi hajózási útvonalak egyre nagyobb figyelmet kapnak a területtel foglalkozó kutatók körében. Az Északkeleti átjárón a Bering-szorost a nyugat-oroszországi Murmanszk jégmentes kikötőjével összekötő, Oroszország északi partjai mentén haladó tengeri útvonalat, míg az Északnyugati átjárón a Bering-szorostól induló, Beaufort-tengeren áthaladó, majd az Észak-kanadai szigetek között a Baffin-öblön keresztül végighúzó, a Davis-szorosban végződő hajózási útvonalat értjük. A két északi átjáró⁶ hajózhatóvá válása csábítóan hangzik: a hajózási útvonalak lerövidülése, a két szűk keresztmetszetű csatorna (a Panama- és a Szezei-csatorna) elkerülése, az, hogy az átjárók stabil és kevés állam felségterülete mellett helyezkednek el – mind előnyösen tüntetik fel az „új” hajózási útvonalakat. Ezzel szemben hajlamosak vagyunk elfelejteni az átjárók hátrányait. Fontosnak tartom, hogy tisztában legyünk ezekkel a tényezőkkel is, így megérthetjük, hogy az Északkeleti és az Északnyugati-átjáró miért nem lehet domináns szállítási útvonal a közeljövőben.

Elsőként – a többi ok figyelembe vétele nélkül – lényeges, hogy egyértelműek legyenek az átjárók hosszából adódó előnyök és hátrányok. Az északi átjárók elsősorban az Északkelet-Ázsia és Nyugat-Európa, valamint az Északnyugat-Amerika és Nyugat-Európa közötti transzportot rövidíthetik le. Ha feltesszük, hogy más körülmény nem, csak az átjárók hossza

⁶ A két északi átjáró térképes ábrázolását lásd: http://www.lecerclepolaire.com/images/news/ouverture_politique/Routes_du_Nord_ecran.jpg (zölddel az Északkeleti, pirossal az Északnyugati átjárót jelölve) letöltve: 2010. augusztus 19.

számít, az északi hajózás számára fontos kikötők közötti utat a különböző szállítási útvonalak alapján összehasonlító táblázatból⁷ kiderül, hogy az északi átjárók a „klasszikus” lehetőségekhez (Panama- illetve Szezei-csatorna) képest mindössze hasonló fontosságú, de semmiképpen sem domináns megoldások lehetnek a jövőbeni tengeri szállítás szempontjából.

Egy másik fontos tényező a hajózhatóság szempontjából, hogy: milyen hosszú időn keresztül maradnak jégmentesek az átjárók? Kevés olyan előrejelzés van, amely még ezen az évszázadon belül teljesen jégmentes Jeges-tengerről beszél, az előrejelzések többsége pedig leghamarabb a 2050-es évekre teszi azt a lehetőséget, hogy a rövid nyári időszakra eltűnhet a jég.⁸ A megnövekedő katonai aktivitás (például a jégtörőflották korszerűsítése, és a hajók gyakoribb járőrözése) segíthet a jégmentes időszak meghosszabbításában, azonban nem szabad megfeledkeznünk a jégmentesítés többletköltségeiről sem.

Az amerikai *National Snow and Ice Data Center* honlapján található információk szerint, a szeptemberi adatok alapján az Északnyugati-átjáró idén majdnem teljesen jégmentessé vált, tehát ideiglenesen megnyílhatnak az átjárók. A probléma azonban továbbra is az, hogy a hajózási útvonalak nem maradnak sokáig jégmentesek, ezért szállítási szempontból a közeljövőben biztosan nem jelentenek majd valós alternatívát.

Az Északnyugati-átjáró nemzetközi hajózási útvonallá nyilvánítása körül kialakult vitában, amelyben az Európai Unió és az Egyesült Államok áll szemben Kanadával, az ENSZ állásfoglalása tökéletesen rávilágít az átjárók körüli felhajtás túlzottságára. Abban az esetben, ha az átjáró nemzetközi hajózási útvonallá válna, a kanadai szuverenitás átválna az IMO (Nemzetközi Hajózási Szervezet) által gyakorolt felügyeletté. A hágai Nemzetközi Bíróság (ICJ) szerint az Északnyugati-átjáró nem felel meg a nemzetközi hajózási útvonalak azon kritériumának, amely szerint meghatározott mennyiségű hajózási forgalomra van szükség az átjáró nemzetközi hajózási útvonallá nyilvánításához. A kijelentés értelmezhető úgy is, hogy nem elég, ha egy hajózási útvonal potenciálisan hasznos, a valóságban is annak kell lennie.⁹

⁷ Lásd a hajózási útvonalak hosszát összehasonlító táblázatot itt: Svend Aage Christensen: *Are the northern sea routes really the shortest?*, Danish Institute for International Studies, 2009, 2. o. http://www.diis.dk/graphics/Publications/Briefs2009/sac_northern_searoutes.pdf, internetről letöltve: 2010. augusztus 19.

⁸ Christensen: i. m. 5. o.

⁹ Matthew Carnaghan – Allison Goody: *Canadian Arctic Sovereignty*. Parliamentary Information and Research Service, 2006. <http://www2.parl.gc.ca/Content/LOP/ResearchPublications/prb0561-e.htm>, internetről letöltve: 2010. augusztus 20.

A halássterületek

A fontos halássterületek felosztásának és kiaknázásának vizsgálata azért előnyös, mert egyértelműen rávilágít arra a tényre, hogy az államok a határok meghatározásán túl is rá vannak kényszerülve az együttműködésre. A halászat szempontjából lényeges, hogy a térséget egységként kezeljék a térség országai, az Exxon Valdez tankerhajó 1989-es alaszakai katasztrófája megmutatta, hogy a gazdasági aktivitás megnövekedése milyen veszélyeket rejthet magában.¹⁰ A halássterületek a természet körforgásának részei, kellő elővigyázatosság nélkül visszafordíthatatlan károkat szenvedhetnek, következésképpen az államok is jelentős bevételektől eshetnek el.

Az együttműködésre a legjobb példaként az orosz-norvég területi viták – először ideiglenes – megoldását emelhetjük ki. Habár a két ország igen eltérő véleményen volt a Barents-tengeri határvonalról, Moszkva és Oslo közös érdeke volt, hogy a halászat a területen egyértelmű keretek között folyjon, ezért megállapodást kötöttek az említett terület (ún. szürke zóna) felhasználásáról. Az együttműködést végül sikerült olyan szintre fejleszteni, hogy 2010 áprilisában a két állam közös megegyezés alapján meghatározta a mindkét fél számára elfogadható kompromisszumos megoldást, majd szeptember közepén Jens Stoltenberg, Norvégia miniszterelnöke és Dimitrij Medvegyev, orosz miniszterelnök aláírta a végleges határvonalat meghatározó demarkációs egyezményt.¹¹

Az átgondolt, fenntartható gazdasági hasznosításra másik példaként említhető, hogy a változó körülményekre hivatkozva az Alaszkához csatlakozó Beaufort- és Csukcs-tengeri halássterületeken tavaly korlátozták a halászatot. A döntés hátterében az áll, hogy a felmelegedés hatásaként új területek nyílnak meg a halászhajók előtt, azonban a hatóságok először szeretnék feltérképezni a lehetséges halássterületeket, hogy azokat fenntartható módon lehessen kiaknázni, emellett vizsgálatnak vetik alá a jelenleg gazdasági hasznot hozó térségeket is.¹²

Megoldás lehet a halállományok eltűnésének megakadályozására, ha az általános halászati kvótákat módosítják és speciális, átruházható kvótákat alakítanak ki, amelyek végrehajtását a jobb ellenőrzés végett a helyi hatóságokra bíznák. A helyi közösségek és az

¹⁰ Az alaszakai Exxon Valdez Oil Spill Trusteeship Council jelentése szerint az 1989-es baleset következtében 10,8 millió gallon olaj ömlött a tengerbe, jelentősen károsítva a halászatot, a turizmust és a vadvilágot.

¹¹ „Russia, Norway set to sign maritime border demarcation pact”. *RIA Novosti*, 2010. szeptember 15. <http://en.rian.ru/russia/20100915/160592559.html>, internetről letöltve: 2010. szeptember 29.

érintett szervezetek közös felügyelete alá kerülő halászat jelenthetne fenntartható kiaknázást.¹³ A halászattal kapcsolatban tehát alapvető fontosságú, hogy az államok a természeti erőforrások megőrzésében, a környezetvédelemben és a fenntartható hasznosításban érdekeltek; a közös együttműködés pedig kifizetődőbb, hiszen a természet is egy összefüggő egységet alkot, amelyet elég egy ponton felborítani, az instabilitás kihatással lesz az egész rendszerre.

Az olaj- és gázmezők kérdése

Az arktiszi olaj- és gáztartalékok kérdését is túldimenzionálnak érzem. Egyes cikkek már egy Arktiszért folyó háborút vizionálnak, holott a korábbiakból egyértelműen kitűnik, hogy az államok számos területen rá vannak kényszerülve az együttműködésre.¹⁴

Az Arktiszon folyó jelenlegi szénhidrogén kitermelés a globális kitermelés körülbelül 15%-át teszi ki. A bizonyított szénhidrogén tartalékok a globális szint kicsit több mint 10%-át jelentik. Akik az olajért és a gázért folyó verseny kiélezettsége mellett érvelnek, elsősorban a még fel nem tárt mezőkre gondolnak, ezek 25% körül mozognak a világszinthez viszonyítva. A szám akkor még szembeötlőbb, ha figyelembe vesszük, hogy a fel nem tárt gáztartalékok akár földünk tartalékainak 30%-át is elérhetik.¹⁵

A kérdés azonban sokkal árnyaltabb, ha számba vesszük, hogy a már bizonyított tartalékok az államok kizárólagos gazdasági övezetében, vagy azokhoz közel fekszenek. A helyzet még kevésbé tűnik kiélezettnek, ha megemlítjük, hogy ezek a mezők főként Alaszkában, orosz területeken és Kelet-Grönlandon helyezkednek el.¹⁶ Kelet-Grönland kivételével az előbb említett területeken már több évtizede folyik a szénhidrogének kitermelése.

A kitermeléssel foglalkozó ipar ráadásul csak az utóbbi másfél évtizedben kezdett el ennyire északi, nyílt tengeri kiaknázással foglalkozni, így a költséghatékonyság sem olyan magas, mint a szárazföldi tevékenységeknél, feltételezhető tehát, hogy az arktiszi olaj- és gázmezők csak magas olajár mellett jelenthetnek fontos reális opciót. Az előbbiekből

¹² „Arctic commercial fishing soon to be limited.” *MSNBC.com*, 2009. október 4. http://www.msnbc.msn.com/id/33622103/ns/us_news-environment/, internetről letöltve: 2010. augusztus 20.

¹³ *World Development Report 2010, Development and Climate Change*. World Bank, 2010.

¹⁴ Ld. Rodgers cikkét *War over the Arctic? Climate skeptics distracting us* címmel. <http://www.alaskadispatch.com/voices/tundra-talk/4283-war-over-the-arctic-climate-skeptics-distracting-us#>, internetről letöltve: 2010. augusztus 21.

¹⁵ Solveig Glomsrød – Iulie Aslaksen (szerk.): *The economy of the North*, Statistics Norway, 2006.

¹⁶ Lásd az Arctic Portal által működtetett interaktív térképet a <http://web.arcticportal.org/en/maps/intermap> címen, internetről letöltve: 2010. augusztus 22.

egyenesen következik, hogy habár a még fel nem fedezett, lehetséges szénhidrogén hiába teszi ki a globális mennyiség közel 30%-át, bevétel szempontjából a kitermelő államok számára jóval kevesebbet jelent majd.¹⁷

Oroszország és az Arktisz

Az Északi-sark térségében érintett államok kapcsán nyolc „arktisi államról” beszélhetünk. Az „arktisi nyolcak” közé tartozik Norvégia, Svédország, Dánia, Finnország, Oroszország, az Egyesült Államok, Kanada és Izland. A különböző nemzeti stratégiákban az utóbbi húsz évben egyre nagyobb szerepet kap az Északi-sark térsége. A hidegháború vége és az enyhülő északi-sarki éghajlat egyszerre indukálja az államok északi stratégiájának megváltozását, és a hidegháború után szabadabbá váló államközi kapcsolatok hatására végre előtérbe kerülhetnek a területi igények is.

Moszkva számára az északi területeivel kapcsolatos kérdések igen életbevágóak, ez egyértelműen érezhető Oroszország „arktisi stratégiájában” is. Az orosz gazdaság növekedése és így – a gazdaság Putyin hatalma alatti centralizálása miatt – a politikai elit szempontjából is lényeges a nyersanyagok kitermelésének biztonsága. Az orosz vezetés ráébredt arra, hogy a nyersanyagokért folyó küzdelem konfrontációhoz vezethet a környező államok között, ezért a többi arktisi államnál korábban elkezdte – a térségben amúgy is domináns – északi flottájának korszerűsítését, és rendszeresítette a járőrözést az északi légterében.¹⁸

A Jeges-tenger menti államok közül Oroszország rendelkezik a leghosszabb északi partvonallal, a bipoláris korszak maradványaként a katonai jelenléte is szembeötlő a térségben. A nagy port kavart 2007. augusztusi zászlókitűzési akció (kutatók egy titánból készült orosz nemzeti zászlót eresztettek le a tengerfenékre, 4000 méter mélyre az Északi-sarkon) demonstrálja a leglátványosabban, hogy Moszkva komolyan gondolja az Arktisszal kapcsolatos terveit.

Az orosz kormány 2008-ban elfogadott egy dokumentumot, amely 2020-ig felvázolja az ország térségbeli stratégiáját.¹⁹ Moszkva célja, hogy biztosítsa az északról származó – elsősorban energiatermelésből és tengeri szállítmányozásból befolyt – bevételeit, és megőrizze vezető hatalmi pozícióját az Arktiszon. A stratégia fő prioritásként kezeli a kontinentális

¹⁷ Glomsrød – Aslaksen: i. m.

¹⁸ Dag Harald Claes - Øyvind Østerud - Øistein Harsem: “The New Geopolitics of the High North”. az International Studies Association (ISA) 2010. február 18. <http://arcticgovernance.custompublish.com/the-new-geopolitics-of-the-high-north.4760662-142902.html>, internetről letöltve: 2010. augusztus 23.

talapzat határainak kijelölését 2015-ig, és hangsúlyozza, hogy Oroszország elkötelezett híve a regionális kétoldalú és multilaterális megegyezéseknek, amelyek a régiót a béke és együttműködés területévé teszik.

Katonai jelenlét a Jeges-tenger térségében

Az arktiszi államok regionális katonai jelenlétének gyökerei a hidegháborús korszakra vezethetőek vissza. A kérdéssel kapcsolatban az Arktisz fontossága az 1950-es években vált egyértelművé, amikor Alexander P. de Seversky megalkotta az Északi-sarkot középpontba állító térképét. A térkép hatására az Egyesült Államok közvéleménye megdőbbsent, és egyértelműen nyilvánvalóvá vált az északi védelmi vonalak jelentősége. A hidegháború végével az északi katonai eszköztár fejlesztése leértékelődött, a térségben érintett államok más területen modernizálták hadseregüket. Kivételnek számít Oroszország, amely – az északnyugati partjainál viszonylagosan állandónak tekinthető hajóforgalom következtében – az ezredforduló után több új jégtörőt is rendelt.

A Jeges-tengeren meghatározónak számít a jégtörők és a tengeralattjárók jelenléte. Fontosságuk kézenfekvő, hiszen az államok a segítségükkel képesek szuverén hatalomként megjelenni a téli hónapokban, valamint a kontinentális talapzat vizsgálatához, és kutatási expedíciókhoz is elengedhetetlen a két eszköz. A katonai jelenlét elkerülhetetlen a térségben az északi vizeken való járőrözés, a halászat felügyelete, a kutató-mentő (search and rescue, SAR) feladatok ellátása, és a természet megóvása érdekében.

Az északi katonai potenciál szempontjából Moszkva egyértelműen előnyben van a többi államhoz képest. Három flottájából az Északi Flotta a legerősebb, és a legtöbb hajóval és tengeralattjáróval rendelkező egység.²⁰ A fentebb már említett, az orosz kormány által kiadott északi stratégia ráadásul különleges, arktiszi speciális erők létrehozásáról döntött, amelyek feladata az orosz biztonsági érdekek és az északi határterületek infrastruktúrájának védelme lesz.²¹

¹⁹ A dokumentum címe angolul: The fundamentals of state policy of the Russian Federation in the Arctic in the period up to 2020 and beyond. <http://www.scrf.gov.ru/documents/98.html>, internetről letöltve: 2010. szeptember. 29.

²⁰ Ld. a RIA Novosztyi orosz hírügynökség grafikáját a három orosz tengeri flottáról a <http://en.rian.ru/images/15514/87/155148715.jpg> címen, internetről letöltve: 2010. augusztus 23.

²¹ Benedek Csányi: *Északon a helyzet változóban – avagy az északi államok tevékenysége a Jeges-tenger térségében*, Biztonságpolitikai Szemle, 2009. http://biztpol.corvinusembassy.com/?module=hatteranyagok&module_id=2&page=1&type=all&reszletek=41, internetről letöltve: 2010. augusztus 26.

Moszkva emellett Helsinkivel közösen együttműködve jégtörők fejlesztésén dolgozik azzal a nem titkolt céllal, hogy később technológiát vagy hajókat exportálhassanak. Oroszország elsődleges célja lehet, hogy megerősítse katonai dominanciáját a térségben. Az orosz légtérsértésekről szóló, évente több alkalommal megjelenő hírek szoros összefüggésben állnak a folyamatos légi hadgyakorlatokkal. Vlagyimir Putyin, korábbi orosz államfő egy 2007. augusztusi döntésének következményeként indították újra a jeges-tengeri légi gyakorlatozást.

Oroszország északi flottája modernizálását is szem előtt tartja, az utóbbi hónapokban erről több hír is megjelent, északi atom- és kém-tengeralattjárók állnak jelenleg is felújítás alatt (az Északi Flotta legfontosabb kikötője Szeveromorszk, műveleti területei a Jeges- és a Földközi-tenger, valamint az Atlanti-óceán). Időközben az egyetlen orosz repülőgép-hordozó, a flotta egyik hajójának, az 1985-ben gyártott *Kuznyecov admirálisnak* a felújítása is felmerült, a munkálatokat 2012-ben szeretnék elkezdni.²²

Oroszország északi gazdasági lehetőségei

Oroszország az utóbbi évtizedekben folyamatosan használja az Északkeleti-átjáró egyes részeit, főleg az átjáró nyugati felét. Moszkva rendelkezik bizonyos mértékű alapinfrastruktúrával az átjáró működtetéséhez, jelenleg hat atommeghajtású jégtörő áll szolgálatára, amelynek köszönhetően a hajózás a Jenyiszej folyótól nyugatra eső területeken nem jelent gondot, példaként említhető a Dudinka (Jenyiszej-folyó torkolata) és a Kara-szoros közötti szakasz, ahol a hajózás már 1978-79 tele óta folyamatos.²³ Az átjáró jégtől függetlenül tehát hajózható lenne, azonban a téli hónapokban óriási távolságot kellene megtenniük a hajóknak jéggel borított területeken, február-március hónapokban ez a távolság a legjobb esetben is a már említett Dudinka városa és a kamcsatkai Petropavloszk jégmentes kikötő közötti utat jelentené.

Az Északkeleti-átjárón az egyik jelentős problémát az áthaladó hajókra kivetett díjak jelentik. 2009. évi adatok szerint olajszállítás esetén a szállított áru tonnájaként 16 dollár költséggel kellett számolni. Az alapvető probléma a díjakkal az, hogy a forgalomtól függenek, és kiszámításuk szinte átláthatatlan a balti-tengeri finn hatóságoknak fizetett költségekkel

²² „Russia to upgrade country's only aircraft carrier”. *Barentsobserver.com*, 2010. április 7. <http://barentsobserver.com/index.php?id=4767810&xxforcedir=1&noredir=1>, internetről letöltve: 2010. augusztus 25.

²³ *Polar Icebreakers of a Changing World: An Assessment of U.S. Needs*. National Research Council of the National Academies, 2007. 59. o.

szemben.²⁴ Az Arktiszi Tanács egyik jelentése szerint, ha a forgalom évi két millió tonnáról 40 millióra nőne, az árak a finnekkel azonos, tonnánként körülbelül egy dolláros szintre csökkenhetnének.²⁵ A dokumentum azt is megemlíti, hogy murmanszki átrakodással még jobban faragni lehetne a költségeken, az egész éven át jégmentes kikötőnek számító Murmanszktól nyugatra már nem kellene jéggel szemben megerősített teherhajókat használni.

Oroszország tett már ilyen irányú erőfeszítéseket, például az orosz kormány ipari ügyekkel foglalkozó minisztere három, jéggel szemben megerősített szállítóhajókat gyártó üzem megépítéséről beszélt, amelyekkel a következő évek növekvő igényét ki tudnák szolgálni.²⁶ Ennek ellenére Moszkvának fejlesztenie kell az infrastruktúráját, ha szeretné elérni, hogy az átjáró nagy forgalmú, nemzetközi hajózási útvonallá váljon. Szükség lenne komolyabb tengeri térképekre, jobb időjárás- és jégelőrejelzésekre, nemzetközileg koordinált kutatómentő kapacitásra, készenlétben álló, mentésre használható vontatóhajókra és speciális felkészültségre olajfoltok esetén – különleges nehézséget okozhat például, ha egy olajfolt úszó jégtáblák közé kerül, ráadásul az olaj ilyen alacsony hőmérsékleten a szárazföldön sem párolog el, és érthető okok miatt a permafroszt sem szívja fel.²⁷

A klímaváltozás segíthet olcsóbbá tenni az arktiszi szállítást az Északkeleti-átjáróban. A nyáron egyre hosszabb ideig jégmentes átjáró szükségtelenné teszi a drága jégmentesítést a melegebb hónapokban (az arktiszi nyár és az olvadó jég ellenére a veszélyesebb szállítmányokat napjainkban gyakran kísérik jégtörők, hiszen az úszó jégtáblák és jéghegyek még szeptember elején is komoly veszélyt jelentenek). Abban az esetben, ha az átjáró egy stabil, teljesen hajózható, minőségi útvonal lesz, a korábban már említett, tengeri útvonalakat összehasonlító táblázat alapján könnyen elképzelhető, hogy a Kelet-Ázsia és Európa közötti tengeri szállítás egyeduralkodó irányává válhat.

Nyersanyagok és a halászterületek

Az éghajlatváltozás hatásai mind a természetben előforduló, megújuló, mind a nem megújuló erőforrásokat érintik. Ahogy azt korábban már említettem, a potenciális gáz- és olajlelőhelyek a Föld tartalékainak közel egynegyedét tartalmazzák. Oroszország egy esetlegesen – a kontinentális talapzattal – kibővített kizárólagos gazdasági övezettel és az ott

²⁴ Azért a finnekkel hasonlítom össze az orosz helyzetet, mert a szolgáltatás jellege a Balti-tengeren nagyon hasonló. A finnek nagyfokú tapasztalattal rendelkeznek a Balti-tengeri hajózási útvonalak jégmentesítésben, hiszen a II. világháború után elvesztették egyetlen, egész évben jégmentes kikötőjüket.

²⁵ Arctic Marine Shipping Assessment 2009 Report, Arktiszi Tanács, 2009.

²⁶ Christensen: i. m.

található offshore lelőhelyekkel könnyen megerősítheti gáz- és olajkitermelői pozícióit a világban. Habár tudjuk, hogy Moszkva hajlamos a saját cégeit támogatni, nemrégiben úgy döntött, hogy megengedi külföldi cégeknek is, hogy részt vegyenek a talapzat feltárásában, ezzel is fel kívánja gyorsítani a folyamatot, hogy minél több információval rendelkezzen a jövőbeli lehetőségeiről.

Oroszország északi területei – a sarkkörüi Arktisz orosz részei – Moszkva számára a nyersanyaglelőhelyek szempontjából mindig is fontosak voltak, a klímaváltozás ráadásul számos olyan pozitívumot hozhat, amelyek hozzátesznek a terület értékeihez. Oroszország gazdaságának energiaközpontúságát mutatja, hogy 2007. évi GDP-jének egyharmada, exportjának 60%-a és a kormányzati bevételek fele az energiaszektorból származott. Moszkva a magas értékű fémek nagy részét – a nikkel és kobalt 90%-át, a réz 60%-át és a platinoid fémek 96%-át ma is – a régióban termeli ki.²⁸

Oroszország megerősödéséhez nem elegendő a nagy mennyiségű szénhidrogén, a gazdaságos felszínre hozatal megteremtése kell legyen a következő lépés a sikeres feltárások után. A gazdaságilag megtérülő kitermeléshez sok tényező kell, amelyek közül az egyik legfontosabb a megfelelő technológia. Moszkva úgy döntött, komolyan elkezd foglalkozni az új gáz- és olajmezők kitermelésével.

A Pecsora-tengernél található Varandej településhez közeli, part menti, olajszállítást megkönnyítő úszó kikötőre négy milliárd dollárt költenek; speciális megoldással egy olyan olajtöltő terminált hoznak létre a tengeren, amelyet jégtörőkkel állandóan jégmentesen tartanak majd, így nem lesz szüksége minden szállítókonvojnak külön jégtörőre.²⁹ Habár a Barents-tengeri Stokman – a világon a második legnagyobb – gázmező kiaknázása sokkal nagyobb feladat, Moszkva ott is teljes elszántsággal a gazdasági hasznosítás mellett áll. Olyan olajfúró tornyok építését kezdte el, amelyeket úgy terveztek, hogy akár mínusz 50 °C-os időben is működjenek.³⁰

Számos lehetőség rejlik a területben, tervben van egy Kelet-Szibéria – Csendes-óceán csővezeték építése, amely összekötné a kitermelő régiókat Vlagyivosztkkal. Ha a vezeték megépülne, Moszkva eldönthetné, hogy nyugatra, Európa felé, vagy inkább keletre, az egyre növekvő energiafogyasztású kelet-ázsiai térség felé exportálja gázt.³¹

²⁷ Alun Anderson: *After the ice: life, death and geopolitics in the new Arctic*. Harper Collins, 2009. 212. o.

²⁸ Oleg Alexandrov: „Labyrinths of the Arctic Policy.” *Russia in Global Affairs*, No. 3 (2009)

²⁹ Anderson: i. m. 190. o.

³⁰ Claes - Østerud – Harsem: i. m.

³¹ Anderson: i. m. 87. o.

Fontos kiemelni, hogy a kizárólagos gazdasági övezet kiterjesztése nem csak a szénhidrogének kiaknázása miatt fontos, a kontinentális talapzatra is érvényes gazdasági övezetekkel a halászati feltételek változásaihoz is jobban lehet alkalmazkodni, amely Oroszország számára nem elhanyagolható kérdés – a szektor közel 400 ezer embert foglalkoztat.³² A változó éghajlat hatásaként növekedhet a tengerek hőmérséklete, amely a halállományok szaporodását és átrendeződését hozhatja magával. Viszonylag kevés előrejelzés van a klímaváltozás halakra gyakorolt hatásairól, azonban közülük a legelfogadottabb nézet az, hogy a tőkehal és a hering populáció növekedésével számolhatunk.³³ A múltban volt már rá példa, hogy a felmelegedő tengervíz hatására óriási mennyiségű tőkehal-populáció jelent meg Grönland partjainál, majd a későbbi lehűlés, és túlhalászat eredményeként a tőkehal eltűnt, és helyét a tengeri rákok vették át.

A jövőben kiaknázásra kerülő új és a már használatban lévő régi halászterületekre is érvényes, hogy Moszkvának komolyabban kell szabályoznia a térségben folyó gazdasági tevékenységet. Oroszországtól függetlenül az arktiszi halászat szabályozásának fejlődéséért még sokat kell tennie a térség többi államának is. Joe Borg, az Európai Unió korábbi, 2004 és 2010 közötti tengerügyi és halászati biztosa szerint hiába létezik az arktiszi régióra vonatkozó kormányzati-jogi keret, azt meg kell erősíteni, és számos területen ki kell egészíteni, hiszen óriási halállományok találhatóak a Jeges-tengeren, amelyek relatíve védtelennek tekinthetők.³⁴

Az agresszív arktiszi orosz fellépés ellentmondásai

A média szívesen jelentet meg az orosz arktiszi katonai jelenléttel kapcsolatos cikkeket, néha igen egyoldalúan vizsgálva, vagy akár figyelmen kívül hagyva annak háttérben meghúzódó, valódi okait. Habár az ENSZ Tengerjogi Egyezménye megfelelő jogi keretet adott a területi igények érvényesítéséhez, az oroszok 2001-ben történt visszautasítása óta³⁵ az is egyértelművé vált, hogy megfelelő bizonyítékok nélkül az ENSZ Kontinentális Talapzat Bizottsága (UN Commission on the Limits of the Continental Shelf) nem hajlandó elismerni a területi követeléseket. Ebből a szempontból vizsgálva a kérdést teljesen felesleges katonai erők

³² Ld. a FAO által készített, Oroszország halászati szektorát áttekintő dokumentumát. ftp://ftp.fao.org/FI/DOCUMENT/fcp/en/FI_CP_RU.pdf, internetről letöltve: 2010. szeptember. 29.

³³ Erik J Molenaar, Robert Corell: *Background Paper: Arctic Fisheries*, Arctic Transform, 2009. február.

³⁴ Roger Howard: *The Arctic Gold Rush: The New Race for Tomorrow's Natural Resources*, Continuum, 2009. 225. o.

³⁵ 2001-ben Moszkva az ENSZ-hez fordult, és a Tengerjogi Egyezményre hivatkozva bejelentette igényét a gazdasági övezetének kibővítésére. Ezt az igényt azonban nem fogadták, és nem is utasították el, Oroszországot ugyanakkor további bizonyítékok bemutatására kérték.

folyamatos gyakorlatoztatása és járőröztetése a térségben. Oroszország az erre fordított források nagy részét területi igényeit alátámasztó bizonyítékok felkutatására is költhette volna.

A korábban említett stratégiai bombázók – gyakran mások légterének megsértésével egybekötött – hadgyakorlatai, az arktiszi speciális erők kiképzése, az északi flotta modernizációja, az ominózus zászlókitűzési akció, mind olyan katonai agressziót feltételező előkészületek, amely valójában nem érdeke egyik arktiszi államnak – köztük Oroszországnak – sem. Az Arktisz legtöbb nyersanyagban gazdag és értékes területe már egyértelműen meghatározott határok között helyezkedik el, és a Tengerjogi Egyezmény által létrehozott keretek lehetőséget nyújtanak azok számára is, akik több területet szeretnének megszerezni.³⁶

Egy arktiszi háború szinte értelmetlen lenne. Valójában a vitatott területeken található nyersanyagok – főleg azok speciális helyzete miatt – nem elég értékesek ahhoz, hogy ellensúlyozzák a kárt, amelyet egy háború okozhat. Példaként említhető a 2008-ban történt grúz-orosz háború, amelynek következményeként a háború kezdetétől számított egy héten belül 16 milliárd dollárnyi külföldi tőke hagyta el Oroszországot.³⁷ Moszkva nagyon sokat küzdött a külföldi befektetők bizalmáért, nem áll érdekében, hogy a nyugati befektetők kivonuljanak az országból. Ráadásul egy északi háború esetén az arktiszi nyolcak közül Svédország és a semleges Finnország kivételével öt NATO-tagállammal találná szemben magát.

Felmerülhet a kérdés: mégis miért jelenik meg Oroszország ennyire agresszív külpolitikával a térségben? A válasz igen összetett, négy fő tényezőt tartok fontosnak a kérdéssel kapcsolatban, természetesen mindegyik gondolatmenet az északi-sarki régióra vonatkozik. A Kreml pozíciói az Arktiszon mindig is erősek voltak, a térséggel kapcsolatos hidegháború utáni egy évtizeden át tartó viszonylagos érdektelenség ellenére Moszkva továbbra is a legerősebb katonai hatalom maradt a Jeges-tenger térségében. A domináns hatalmi státusz megtartása érthető okokból fontos az oroszok számára. A folyamatos katonai jelenlét, a fejlesztések és a megerősített hadsereg tehát a dominancia fenntartását is szolgálhatja.

Más nézőpontból, ha eltekintünk az ENSZ Kontinentális Talapzat Bizottságának tevékenységétől, Oroszország szeretné biztosítani jelenlétét azokon a területeken, amelyekre igényt tart. A járőrözés és a katonai gyakorlatok felfoghatóak egyfajta üzenetként a többi állam felé, hogy Moszkva komolyan gondolja a korábban megfogalmazott igényeit. A háttérben az is felmerülhet, hogy a Kreml nyilvánvalóvá akarja tenni az arktiszi államok számára, hogy egy

³⁶ Anderson: i. m.

³⁷ Howard: i. m. 151. o.

északi-sarki fegyverkezési verseny nagyon sok forrást emésztene fel, ezért értelmetlen lenne, ha versenybe akarnának szállni az arktiszi orosz erők létszámával és ütőképességével.

A védelmi célok szemszögéből vizsgálva a kérdést, érdekes válaszok merülhetnek fel. A felmelegedés nyáron jégmentessé teheti az Északkeleti-átjárót, így a kereskedelmi hajók, jégtörők segítségével nélkül is végighajózhatnak Oroszország északi partjai mellett. Ez azonban azt is jelenti, hogy Oroszország északról védtelenebbé válhat, hiszen már nem lesz szükség jégtörőkre az északi partok megközelítéséhez. Nem csak kereskedelmi hajók, hanem akár más állam hadihajói is megjelenhetnek a területen – ez a lehetőség igen érzékenyen érintheti az eddig északról szinte egész évben jég által védett országot. Ráadásul a háttérben meghúzódhat az a trauma is, amelyet a két évtizeddel korábbi kelet-európai befolyási övezet és a mai szovjet utódállamok elvesztése okozhatott az oroszok számára.³⁸ Ebből a szempontból tehát a megnövekedett katonai aktivitás hosszú-távú védelmi célokat is szolgálhat.

A fokozott katonai jelenlét negyedik lehetséges magyarázatára az orosz belpolitikai érdekek vizsgálata közben találhatunk rá. A 2007-ben történt zászlókitűzési akció hét hónappal a 2008. márciusi elnökválasztás előtt volt. Vlagyimir Putyin, akkori orosz elnök a zászlókitűzéssel kijátszhatta a nacionalista kártyát. Az emberek nacionalista érzelmeinek felerősítésével maga mögé tudta állítani az emberek egy részét.³⁹ Ezt a jól ismert hatalmpolitikai „kártyát” számtalanszor felhasználták már a történelem folyamán. A hadsereg erőteljes jelenléte az Arktiszon egy erős Oroszország képét mutathatja sok ember számára, amiből az orosz elit profitálhat.

A fentiekből következik, hogy Moszkva nem egy arktiszi területekért folyó háborúra készül, mindössze jelentős érdekei fűződnek ahhoz, hogy komoly erőket állomásoztasson északon. Mindezek mellett Putyin, aki jelenleg Oroszország miniszterelnöke egy most szeptemberben Moszkvában rendezett, Arktisszal foglalkozó konferencián egyértelműen elutasította azokat a szóbeszédet, amelyek egy küszöbön álló, arktiszi nyersanyagokért folyó háborút vizionálnak.⁴⁰ A fegyverkezésnek tehát véleményem szerint nincs olyan hosszú távú célja, amelynek elérésével Oroszország jelenlegi helyzetét is meghaladva még befolyásosabb állammá válhatna.

Versenyfutás a semmiért?

³⁸ Barry S. Zellen: *Arctic Doom, Arctic Boom: The Geopolitics of Climate Change in the Arctic*. Praeger, 2009.

³⁹ Howard: i. m.

Szüksége van egyáltalán Moszkvának az északi szénhidrogén tartalékokra? Az ország Szaúd-Arábia előtt az első helyet foglalja el az olajkitermelő államok között. A gáztermelésben az Egyesült Államok 2009-ben már megelőzte Oroszországot, viszont Moszkva rendelkezik a világ legnagyobb gáztartalékaival.⁴¹

Az olajtartalékok szempontjából sem áll rosszul Oroszország, a valós mennyiségről megoszlanak a vélemények, a különböző ipari szereplők és szakmai körök 60 és százmillió hordó közötti számot tartanak reálisnak.⁴² A két fent említett tényből kiindulva megkérdőjelezhető az arktiszi szénhidrogén tartalékok fontossága. Oroszország egyáltalán nincs rászorulva az arktiszi olaj- és gáztartalékokra, tehát azzal, hogy az ország észak fele terjeszkedik, lényegében nem változtatja meg az olaj- és gáztermelő államok között elfoglalt helyét.

Moszkva problémája jelenleg nem az, hogy nincsen elég kitermelésre váró szénhidrogén-tartaléka, hanem az, hogy az utóbbi években a vállalatok menedzsmentje nem volt elég előrelátó. Az orosz energiapiac nagy része oligarchák kezében van, akik a magas védővámok és a külföldi vállalatokkal szembeni diszkriminatív hozzáállás miatt óriási profitra tettek szert, azonban ezt a jövedelmet nem forgatták vissza a vállalatokba. A következmény 2008 óta egyértelműen látszik: az orosz olaj- és gáztermelés elkezdett visszaesni, a szénhidrogének kitermelésével foglalkozó cégek nem rendelkeztek, és ma sem rendelkeznek olyan technológiai fejlettséggel, amelyre szükségük lenne a termelés volumenének növeléséhez.⁴³ Hiába teszi rá Oroszország a kezét az arktiszi nyersanyagokra, ha nem képes azokat kitermelni.

Ahogy korábban már említettem, Moszkvának még a kontinentális talapzatban rejlő nyersanyagok feltárásához is külföldi befektetőket kellett beengednie. A Stokman-gázmező kitermelésének előkészítéséhez egyedül fogott hozzá a Gazprom, később kénytelen volt egy közös, különleges célú vállalatot létrehozni Stokman Development AG néven. A Gazprom 51%-os többségi tulajdona mellé betársult a norvég StatoilHydro és a francia Total is, amely cégek nagyobb tapasztalattal és fejlettebb technológiával rendelkeznek az orosz cégnél. A két esemény rávilágít, hogy Oroszországnak nem csak a kitermeléssel akadnak gondjai, hanem a potenciális nyersanyaglelőhelyek feltárását sem tudja kielégítő módon megvalósítani. A Kreml tehát attól, hogy megszerzi a hőn áhított területeket, másoktól ugyan el tudja zárni a

⁴⁰ „Putin plays down talk of battle for Arctic resources”, *BBC*, 2010. szeptember 23. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11397671>, internetről letöltve: 2010. szeptember 29.

⁴¹A CIA World Factbook adatai alapján. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, internetről letöltve: 2010. augusztus 26.

⁴² Howard: i. m.

nyersanyagforrásokat, de azokat egyedül a közeljövőben semmiképpen nem lesz képes hatalmi pozíciói erősítésére felhasználni. A jelenlegi helyzetben sokkal komolyabb problémának tűnik a szárazföldi termelés volumenének visszaesése.

Végszó

Mindent összevetve, a korábban végigvezetett gondolatmenetek alapján úgy gondolom, hogy az Arktisszal kapcsolatos érdeklődés és „felhajtás” kissé túlzott. Szomorúnak tűnhet, hogy a politikai üzenetek és az államok területszerzési törekvései mind a gazdasági célokat szem előtt tartó viselkedés következményei. Az Északi-sark éghajlat befolyásoló hatása sokkal lényegesebb, mint a nyersanyag tartalékok hovatartozása. Az éghajlatváltozással az államok sokkal többet veszíthetnek, mint amennyit nyerhetnek az arktiszi területek gazdasági hasznosításából.

Oroszország számára – ahogy az a korábban tárgyaltakból is egyértelműen kitűnik – nem az extenzív irányú, hanem a minőségbeli fejlesztés lehet a felemelkedés hajtóereje. Az első lépések közé tartozhatna az északi gazdasági tevékenységekre vonatkozó szabályok szigorúbb betartatása, ezzel egy átlátható rendszer létrehozása, amely az azonos feltételek miatt valódi versenyhelyzetet teremthetne a gazdasági szereplők között. A hatékonyság és a minőségi fejlődés ezzel új lendületet kaphatna.

Mindezek mellett véleményem szerint a globális felmelegedés és az olajárak egymással ellentétes irányba hatnak. Minél komolyabb a globális felmelegedés, az emberiség annál inkább az alternatív energiaforrások felé fordul, és ahogy bizonyos idő elteltével megéri majd zöld energiát használni, az olaj iránti kereslet csökkenni fog. Ha el fogunk jutni odáig, hogy a teljes arktiszi jég elolvadjon nyáron, a Föld természetes rendszerként működő éghajlata olyan problémákat fog generálni a délebbi területeken, hogy a világ nem az Északi-sarkkal lesz elfoglalva. Az Északi-sark és az egész föld klímája komolyan összefügg a jég jelenlétével, a jég eltűnésével robbanásszerű felmelegedés várható. A jég időjárás-befolyásoló hatására tökéletes példa a stockholmi és a dél-grönlandi időjárás közötti különbség: nem gondolnánk, de Grönland déli csücske majdnem azonos szélességi körön van a svéd fővárossal.

Úgy gondolom a szénhidrogén-tartalékokért a jövőben nem fog a napjainkhoz hasonló kiélezett harc folyni, az újonnan felemelkedő, óriási kelet-ázsiai országok a nyersanyaglelőhelyektől – viszonylag – független zöldenergia, mint a nap-, szél- vagy

⁴³ Uo.

geotermikus energia és a nagy hatékonyságú atomenergia, esetleg fúziós erőművek fejlesztésében lesznek érdekeltek. Oroszország tehát anélkül, hogy teljesen megreformálná a külföldi olajcégekkel kapcsolatos hozzáállását és modernizálná az olaj- és gázkitermelését, nem számolhat a nemzetközi rendszerben elfoglalt pozíciójának felemelkedésével. Abban az esetben, ha az előbb említett változtatásokat sikerül végrehajtania, egyértelműen megerősödhet, mint energiahordozó-előállító állam. Lényeges azonban, hogy ehhez nincs szüksége a drágán és kockázatosan kitermelhető arktiszi nyersanyagforrásokra.

„Bizonyos kérdésekben a Tálibán sokkal közelebb áll azokhoz az elvekhez, amelyekre rá akarjuk venni a jelenlegi kormányzatot”

Interjú Michael Semple-vel

Michael Semple ír diplomatát-kutatót – aki ma a Harvard egyetem ösztöndíjas oktatója – maga az afgán elnök szólította fel távozásra Afganisztánból, mert tapogatózó tárgyalásokat folytatott a tálibok egy részével Kabul felhatalmazása nélkül 2009-ben. Szerinte a megbékélés, a politikai megoldás az egyetlen lehetséges kiút Afganisztánban, de ez nem biztos, hogy a helyi kormány érdeke is. Semple igazi sztár az Afganisztánnal foglalkozók körében, Budapesten a Közép-Európai Egyetem (CEU) meghívására tartott előadást.

Kül-Világ:

Mi vitte először Afganisztánba 1989-ben?

Michael Semple:

Először segélyszervezeti munkatársként mentem, az angol Oxfammel. Fejlesztési projekteket vezettem.

Hogyan élte meg, élte túl a polgárháborút, és a tálib rezsim éveit?

Pakisztánban és Afganisztánban is dolgoztam egyszerre. Már akkor is világos volt számomra, hogy ennek a két országnak a sorsa összefonódik. Nagy érdeklődéssel figyeltem, ahogy az elmúlt években ezt egyre többen felismerték, és kitalálták az AfPak kifejezést, miközben én már évek óta magyarázom a kapcsolatot. Ha az ember veszi a fáradságot és megtanulja a nyelveket – elég jól beszélem az urdu és fárszi nyelveket, és pastu nyelven is kielégítően tudok –, illetve barátokra és kollégákra tesz szert, akkor bár iszonyatos dolgok történnek, különösen egy polgárháborúban, ismerőssé, túlélhetővé válnak a borzalmak. Ne feledjük, hogy Belfastban nőttem fel. Meg kellett tanulni túlélni. Bizonyos értelemben a polgárháború és a tálibok alatt dolgozni a belfasti élmények meghosszabbítása volt.

Ezért is választotta Afganisztánt, vagy az inkább véletlen volt?

A feleségem pakisztáni, úgyhogy a térségben akartunk dolgozni.

Mennyire lehet bármilyen megbékélési politika sikeres, amíg a Karzai-kormányzat hatalmon van? Ön is említette az előadásában, hogy a jelenlegi vezetés nem érdekelt a politikai alkudozásban, olyannyira nem, hogy amikor Ön nyitni próbált a tálibok fel, elzavarták az országból.

Persze azt mondják, hogy érdekeltek a megbékélésben. De minden empirikus élményem azt bizonyítja, hogy valójában nem tesznek érte semmit. Ugyanakkor ők vannak kormányon, akár tetszik, akár nem. Nem sikerült leváltani őket a tavalyi 2009-es elnökválasztáson sem. Senki nem rendelkezett a megfelelő eszközökkel, hogy sikerüljön a változás. Azt gondolom, hogy épp ezért van nagy szüksége arra, hogy egy nemzetközi közvetítő lépjen be a megbékélési folyamatba. Szükség van egy ENSZ BT által felhatalmazott, a térségben elfogadott szereplőre, akinek a konkrét feladata a béke elérése. Elég érdekes, hogy annak ellenére, hogy az összes Afganisztánban szerepet vállaló ország célja természetesen nem maga a megszállás, hanem a béke, még nincs ilyen megbízott. Az első években úgy nézett ki, elég lesz, ha a kabuli kormányzatot támogatja a nemzetközi közösség, de ma már ez kevés.

Kire, mire gondol – ki legyen ez a közvetítő?

Sok ember lenne megfelelő egy ilyen különleges megbízatásra. Fontos, hogy az ENSZ és a térség elfogadja, s valamilyen muszlim támogatottsága is kell, hogy legyen a megbízottnak. Persze ez önmagában nem elég. A kabuli kormánynak részt kell vennie a folyamatban, de nem feltétlenül kell kezdeményező szerepet betöltenie.

Gyakran úgy tűnik, hogy afganisztáni erőfeszítéseink során a civil oldal, a politika sokkal lassabban reagál a katonai oldalhoz képes. Hogyan tudna egy közvetítő belekezdeni egy ilyen bonyolult folyamatba, miközben állandóan változik a műveleti helyzet?

Ez igaz is, meg nem is. A jelenlegi katonai hadjárat várhatóan nem hoz egyhamar eredményt. A csapaterősítés jövő nyáron éri el csúcsát, de addig nem várható nagy változás a terepen. A NATO megpróbálja majd megkezdeni a feladatokat átadását az afgánoknak, de persze ahhoz számtalan feltételnek meg kell még valósulnia. Bizonyos értelemben a katonai menetrend épp ezért kellemetlenül hosszúnak ígérkezik. Persze a táliboknak a csapatnövelés azt jelenti, hogy a nyugat a katonai megoldásban, és nem a politikai megoldásban hisz. Tárgyalásokat folytatni, míg tart a „surge” (csapatbővítés), elég nehéz, de nem lehetetlen. Egy tehetséges közvetítőnek ezt meg kell tudni oldania.

Ön korábban azt írta, hogy az afgán hadurak általában amellé állnak, aki feltehetően győzedelmeskedik a konfliktus végén. Kívülről jelenleg úgy tűnhet, hogy a

* Az interjút készítette Zalán Eszter.

táliboknál van a lendület. Nincs túl késő ahhoz, hogy egy megbékélési folyamat keretében meggyőzzük ezeket a hadurakat, vagy ahogy Ön hívja őket, a „nacionalista” tálibokat?

Bárki, aki a tálibok felé az oszd meg és uralkodj politikával közelít, bukásra van ítélve. Erre odafigyelnek, és eddig sikerült is megőrizniük az egységüket. Emiatt érvelek amellett, hogy az egész Tálibánnak fel kell ajánlani, hogy a politikai folyamat része legyen. Ez épp elég lesz ahhoz, hogy vitát szítson közöttük. Sokkal hatékonyabb lehet, ha a folyamatban való részvétel önkéntes döntés eredménye, nem mi mondjuk meg, hogy te, te és te jöhetsz, te és te és te pedig nem.

A katonai hadműveletek eredményei továbbra is befolyásolják a hadurak számításait. A tálibokon belül azonban vita zajlik. Akik örökké harcolni akarnak, azok természetesen azt mondják, hogy az amerikaiak menekülőre fogták, és már csak egy kicsit kell kitartani, és elmennek, sőt, úgy fog kinézni, mintha mi üztük volna el őket – utóbbi fontos lehet abban, ki tudja meghatározni Afganisztán jövőjét. Minél hitelesebbnek tűnik ez az érvelés, annál nagyobb csöndben kell maradnia a „pragmatikus” táliboknak. Mert a pragmatikusoknak azzal is kell számolniuk, mi lesz az USA kivonulása után: egy polgárháborúban egyedül nem uralhatják egész Afganisztánt.

Ebből a szempontból elhamarkodott volt Barack Obama amerikai elnök bejelentése azzal kapcsolatban, hogy 2011 nyarán megkezdődik a kivonulás?

Közelről figyeltem az Egyesült Államokban zajló vitát Obama elnök West Point-i beszéde előtt. Nagy volt a félelem, hogy Obama egy újabb bonyolult vállalkozásba viszi bele az Egyesült Államokat. Nem vagyok meglepve, hogy meg akarta nyugtatni a választókat. Mondandója az európai választóknak is fontos volt. Obama üzenete az volt, hogy ez a stratégia nem egy vég nélküli háborúról szóló stratégia. Persze az üzenetet kihasználták, és bizonyos értelemben rosszat tett a békének. Remélem, Washingtonban megtalálják a módját, hogy jól kommunikálják a stratégiát. Hiszen azt kell üzeni, hogy nem akarunk állandó háborút, de hosszú távú elkötelezettség van a stabilitás és béke iránt. Egy békestratégiában nem is kell állandó katonai részvétel.

Létezik békestratégia Washingtonban, vagy Brüsszelben?

Még nincs, de én emellett érvelek.

Sokakat aggaszt a gondolat, hogy a tálibok politikai hatalomhoz jussanak. Ön szerint a keményvonalas tálibok képesek lennének elfogadni az afgán alkotmányt, a jogállamiságot, a választásokat?

Ez a lényege a pragmatikus táliboknak. Azok a tálibok, akik azt hiszik, hogy bármiféle partner nélkül rá tudják erőltetni az akaratukat az országra, azok folytatni fogják a harcot. De a pragmatikusok tudják, hogy nem képesek a politikai erőt monopolizálni, és valamilyen együttélésre van szükség. Persze felmerül, hogy mik legyenek ennek az együttélésnek a szabályai? Sok tálibbal találkoztam, akiknek a nézetei szerint nem csak én, de a legtöbb afgán sem tudna élni. De vannak mérsékelt hangok a mozgalmon belül, akik persze nem hallatják a hangjukat a propagandakampányban. A másik oldalon pedig egymásnak ellentmondó politikai pozíciókat találunk a kormányban. Elképesztő alakok jutottak hatalomhoz, nem kell már olyan sokat engedni, hogy a tálibok is beférjenek. Ráadásul bizonyos kérdésekben a Tálibán sokkal közelebb áll azokhoz az elvekhez, amelyekre rá akarjuk venni a jelenlegi kormányzatot. Ilyen például a korrupció.

Megható, tragikus, de nagyon is jellemző történettel illusztrálta Michael Semple előadása kezdetén, hogy Afganisztán bizony egy bonyolult hely, ahol a jó és a rossz állandóan összekeveredik.

Barátja, az 1963-ban született üzbégi Zabít Amanullah életét mesélte el. Az Észak-Afganisztánban élő 17 éves Amanullah a szovjetek bevonulása után csatlakozott a helyi mudzsahed vezér, a Hizb-i-Islami párthoz tartozó Qazi Kabeer csapatához. Később Amanullah összetűzésbe keveredett Qazi Kabeerrel, aki átállt, és Amanullahot átadta egy másik mudzsahed szervezetnek, az Ahmed Shah Maszúd vezette Jamiat-i Islaminak. A szervezet börtönében egy egyszer egyméteres kockacellában sínylődött, különböző kínzásokat elszenvedve. Szerencsés módon kiszabadult, és 1997-ben csatlakozott a tálibokhoz, akik azt ígérték, rendet tesznek a polgárháború miatt teljesen kiszolgáltatott országban. Szeptember 11. után az Egyesült Államok az észak-afganisztáni Északi Szövetség segítségével (melynek soraiban ekkor már Qazi Kabeert is megtaláljuk) megdöntötte a tálibok uralmát. Amanullah a pakisztáni Pesavarba menekült. Ott élt egészen 2008-ig, de kapcsolatban maradt korábbi tálib bajtársaival. Amanullahra a pakisztáni titkosszolgálat is felfigyelt, és az ő kínzókamráikban is kénytelen volt eltölteni pár hónapot. Ezután 2008-ban visszatért Kabulba, közelebbi otthona, Észak-Afganisztán túl veszélyes volt számára. 2010-ben aztán a Qazi Kabeer ellenében induló parlamenti képviselőjelölt kampánymenedzsere lett. 2010. szeptember 2-án Amanullah épp kampánykörúton volt a jelölt konvojával, amikor is egy célzott amerikai légitámadásban meghalt. A rakéta Amanullah kocsiját vette célba, hangsúlyozandó: egy afgán képviselőjelölt konvojában. A támadást követő amerikai vizsgálat nem arról szólt, miért vették egyáltalán célba a konvojt, hanem arról, hogyan kerülhetett egy „nemzetközi terrorista”, azaz Amanullah egy képviselőjelölt közelébe. Az amerikaiaknak a tippet minden bizonnyal Qazi Kabeer szolgáltatta.

A megbékélés kulcsa az igazságszolgáltatás. Hol lehet meghúzni a határt, honnantól kell felelősségre vonni a bűnösöket? Egyrészt hogyan lehet így bevonni a tálibokat, másrészt hogyan lehet meggyőzni az igazságszolgáltatás, a megbékélés fontosságáról

azokat a hadurakat, akik szintén szörnyűségeket követtek el, de nyolc éve a NATO szövetségeseinek számítanak?

Tulajdonképpen lehetetlen mindenkit felelősségre vonni, egyszerűen nincs akkora igazságszolgáltatás, viszont a teljes amnesztia sem jó ötlet. Leginkább egyfajta próbaidő lenne a jó megoldás, miközben ösztönözzük a jó magatartást. Azaz, nem helyezük vád alá azt, aki az előző konfliktusban bűncselekményeket követett el, de fel sem mentjük. Ám ha a politikai egyezségbe beleértendő időszakban merül fel valami ellene, akkor mindkettő ügyben el lehet járni vele szemben. Érdekes, hogy bár mindenkit nagyon izgat az igazságszolgáltatás, az amerikai fogságban lévő tálibokat még soha nem helyezték vád alá azért, amit a saját népükkel tettek 1996 és 2001 között. Másrészt figyelembe kell venni, hogy Afganisztánban az emberek igazságot tesznek: ha valakinek túl sok vár tapad a kezéhez, és a rendszer nem számúzi magából, nincs ellene eljárás, akkor az emberek a saját kezükben veszik a dolgot.

Mi történjen a keményvonalas tálibokkal egy megállapodás esetén?

Ha sikerül politikai megoldást találni, akkor maga a tálib vezetés fogja kimondani, hogy mostantól kezdve a mi dzsiháduink Afganisztán újjáépítése, ha biztosítékokat kapnak arra nézve, hogy szerephez juthatnak az újjáépítésben. Ha valakiknek ez nem tetszik, akkor saját vezetésükkel, bajtársaikkal kerülnek szembe: hatalmas nyomás kerül majd rájuk. Ám ez a folyamat nem egyhamar zajlik majd le. Wazirisztán például problémás lehet, hiszen az ottani szereplők többsége nem vesz részt az afgán politikában.

Milyen kívánságaik, követeléseik vannak a keményvonalas táliboknak?

A keményvonalas tálibok azt szeretnék látni, hogy az egész országon ők uralkodnak, de ez nem fog bekövetkezni, úgyhogy be kell érniük kevesebbel. Sejtésem szerint az lesz a sorsuk, mint a keményvonalas republikánusoknak Írországban: nem adják fel az elveiket, de már nem ölnek embereket. A nemzetközi dzsihádisták azonban az állandó háborúban hisznek, nekik valószínűleg rémálom lenne egy békés Afganisztán.

Úgy tűnik Pakisztán kulcsszerepet szeretne játszani bármiféle megegyezésben – a gondoljunk csak arra a trükközésre, amit a nemrég elfogott Baradar mollával játszanak. Mi garantálja, hogy egy lehetséges megegyezés valódi lesz, s nem csak egy újabb pakisztáni külpolitikai projekt?

Pakisztán együttműködése bármilyen megegyezésnek előfeltétele. Ha csak egy újabb pakisztáni külpolitikai projekt lenne, akkor nem lenne tartós megállapodás, hiszen Pakisztán nem az egyetlen fontos állam a térségben. Ezért is fontos egy nemzetközi közvetítő: Pakisztánt

pozitív szereplővé kell tenni, ami inkább hozzájárul, semmint aláássa egy megállapodás tartósságát.

Ön a megbékélés, a békestratégia mellett érvel. Értő, érdeklődő fülekre talált?

Három évvel ezelőtt nagyobb volt a szkepticizmus, amikor azt hitték sokan, hogy kiharcolhatják magukat a helyzetből, de mára belátták, hogy nincs tisztán katonai megoldás. Most mindenki új ötletekre vágyik, úgyhogy hallgatnak.

Nagy Gabriella:

Huszadik századi államférfiúi életpályák a közel-keleti politika sodrában

Kalmár Zoltán: Nincs béke a Közel-Keleten

Áron Kiadó, Budapest, 2009.
339 oldal

Kalmár Zoltán 2009-ben megjelent *Nincs béke a Közel-Keleten* című műve két, egyazon korban alkotó államférfi, David Ben Gurion (1886-1973) és Gamal Abdel Nasszer (1918-1970) életművét és munkásságát követi nyomon. A tizenegy, eltérő hosszúságú, figyelemfelkeltő alcímekkel ellátott fejezetből álló könyvben a politikusok életét a Közel-Kelet 20. századi történelmének valóságába ágyazva mutatja be a szerző. Bár Nasszer és Ben Gurion merőben más pályát futottak be, továbbá cselekedeteik, s világnézetük is teljesen eltérő személyiségekké formálta őket, mégis számos párhuzamot vonhatunk közöttük. Életrajzokról szól tehát e könyv, a kép mégis jóval árnyaltabb annál, több pusztán biográfiai bemutatásnál.

Kalmár távolról közelít az eseményekhez, már a kezdő sorokban olyan nagy gondolkodástörténeti alakokat idéz, mint például a méltán híres kutató, Jacob Burckhardt, a német filozófus Hegel, vagy éppen a briliáns író, Stefan Zweig, így alapozva meg az ezt követő részek gondolati hátterét. A rövid első részben – mely egyébiránt proológusnak is kitűnő – azonnal rátér két főszereplő hasonló, ámde több ponton is ellentétes perszonalitásának vizsgálatára. A mű írója a biográfiai adatokkal sem fukarkodik, részletesen elemzi a két életutat, alátámasztásként a későbbi történések megértéséhez.

Átfogó képet kapunk ennek nyomán a machiavellista miniszterelnök, David Ben Gurion politikai pályájáról, aki bár néha meglehetősen ambivalens stratégiához folyamodott, mégis egynek érezte saját sorsát Izraelével. A gyors döntések hívének tartott cionista politikus közkedveltnek számított hazájában.

Ellenpólusa, a nála harminckét évvel fiatalabb Gamal Abdel Nasszer egy olyan korban töltötte gyermekéveit, mely már a szerteágazó nacionalizmus és az iszlamista nézetrendszer

érájának térnyerésével jellemezhető. Ifjúkorában élesen bírálta az imperialista briteket, s patrióta szemléletének is hangot adva, a függetlenség jelszavával fellépő Ifjú Egyiptom (Miszral-Fatat) elnevezésű mozgalom tagja lett. Később Egyiptom elnökévé választották, s az általa képviselt pánarabizmus a környező országokat a támogatók és ellenzők táborára osztotta.

E kezdő rész záróakkordjaként bemutatásra kerülnek a szerző mint kutató módszerei, feladatai, s legfontosabb szempontja, hogy a két életmű nem szakítható ki annak történelmi környezetéből, mivel azok így, összefüggéseikben alkotnak szerves egészet. Megfogalmazza a lélekrajz kutatásának lényegét, meghatározva annak legfőbb súlypontját, hogy bár *„közel tudunk kerülni hozzájuk, a források összehasonlításából, mérlegeléséből meg tudjuk alkotni a két államférfi egymásra vetített portréját, idegenségüket azonban mégis meg fogják őrizni a nyugati civilizációban ma élő szemlélőik számára”*.

A zsidó állam, Izrael története 1948. május 14-i megalakulásától datálódik, ám létrejöttével együtt számos konfliktushelyzetet generált, melynek kapcsán a passzív vagy aktív szemlélőként fellépő országok más-más magatartást tanúsítottak. Az előző rész túlnyomóan deskriptív jellegétől eltérően ettől kezdve már ötvöződik a filozofikus hangvétel a tényszerű adatok elemzésével. Különös figyelmet szentel a szerző az eseményeket megelőző időszaknak, s az *„erkölcsi botránykő”* fogalmával illeti magát az európai történelem egyik legfőbb, ha nem a legnagyobb szégyenfoltját, a holokausztot. Úgy értékeli, hogy a zsidók országának létrejötte egyfajta jóvátételnek is minősülhet a németek által elkövetett bűnökért. Ez a fajta törlesztési gesztus a több millió kioltott emberi életért pusztán csekély kárpótlás.

A zsidók 20. századi megpróbáltatásai kapcsán szinte kötelező megemlékezni a cionizmus kiemelkedő vezéralakjáról, a kissé idealista szemléletű Theodore Herzlről, aki már 1896-ban kiadott *„A zsidó állam”* című alkotásában egy utópisztikus országképet vázolt fel. Főként halála után vált azonban nyilvánvalóvá, hogy szavai nyomán némelyek már egy újabb antiszemita korszak beköszöntét feltételezték. A 19. század utolsó évtizedeitől zsidók tömege vándorolt el Palesztina területére, kiváltva ezzel az arabok nemtetszését, s egyben eszkalálva a nyugatellenesség tényét is. A megoldatlan konfliktus a második világháború végén végül a nagyhatalmak figyelmét is felkeltette.

A Szovjetunió és az Egyesült Államok főszereplésével 1947-ben végül megszületett a döntés, hogy Palesztina területének egy részét elkülönítsék a hontalan zsidóság számára. Nyilvánvalóvá válik e részből, hogy a Közel-Kelet arab országai nem helyeselték a nemzetközi közösség részéről tanúsított hozzáállást, mely véleményüknek hangot is adtak. Amint a britek kivonultak a területről, megkezdődött egy kollektív arab támadás az újonnan létrejött zsidó

állam ellen, s ettől kezdve egymást követték a fegyveres konfliktusok. Az olvasó bepillantást nyerhet az első arab-izraeli háborúba, ami már Izrael előretörését hozta, s a nagyhatalmak egymással való vetélkedéséből kifolyólag diadalittas terjeszkedésének szinte semmi sem szabott határt. Ben Gurion és Nasszer sorsa ettől a ponttól kezdve forr elszakíthatatlanul össze, s Izrael első emberének ekkortól válik világossá, hogy legfőbb ellenfelét üdvözölheti arab politikustársa személyében.

1953 júniusában megszületett az Egyiptomi Köztársaság, s a Ben Gurion által Hitlerhez hasonlított, diktatori ellenpólusának vélt Nasszer az újjászerveződő Egyiptom első emberévé avansált. Úgy vallott róla az izraeli politikus, hogy e végletekig romlott arab ország cionista államának szöges ellentétét képezi. A két férfi vetélkedése általános és érdekes jelenséggé lesz, s az izraeli kormányfő is nyíltan kinyilvánítja legfőbb célját, hogy akármi áron is, de valamely eszközzel gátat szab a nasszeri politika térnyerésének.

A kötetben részletes leírást láthatunk az egyiptomi elnök 1954 augusztusában kiadott „*A forradalom filozófiája*” című könyvéről, melyben politikai hitvallásáról tanúságot téve rajzolódik ki az olvasóban mélyebb személyiségképe. Epizodikus részt képvisel e könyvelemzés a kötet lapjain, ám a szerző kifinomult érzékkel mutatja be, a folyamatok integráns részévé téve e kis terjedelmű írást.

Nagy figyelmet szentel Kalmár Zoltán a szuezi válság részletezésének, melyet az ügy kiemelt fontossága is indokol. A történelemből látható, hogy Nasszer, bár az Egyesült Államok visszavonta támogatását tőle, mégis bejelentette a Szuezi-csatorna állami tulajdonba vételét 1956. július 26-án. Nagyszerű szónoki képességeit is felhasználva szinte együtt lélegzett a néppel, s így hozta nyilvánosságra elképzelését a Nyugat kiszorítását illetően. Ez a tett – mivel a csatorna Nagy-Britannia legfontosabb vízi útvonalának számított – szabályos, nemzetközi jellegűvé terebélyesedett lavinát indított el. Egyértelművé válnak e részből azok a politikai ügyeskedések, melyek a felszín alatt mozgatják a szálakat, s a nemzetközi diplomácia szövevényes világáról kaphatunk átfogó képet.

Az eseményeket követően hamarosan megszületett Izrael válasza is, az egyesült brit-francia-izraeli csapatok az Egyiptom elleni invázió mellett döntöttek. A szövetséges katonai intervenció azonban megfeneklett, hiszen meglepő módon a hidegháborús vetélkedés két pólusán elhelyezkedő Egyesült Államok és a Szovjetunió egy oldalra helyezkedve a harcok beszüntetése mellett tette le voksát. A rövid ideig tartó offenzíva lezárása után Nasszer népszerűsége az egekbe szökött az 1950-es évek végén, mely megalapozta karizmatikus

személyének sajátos kultuszát. Izrael azonban továbbra is hitleri utódnak titulálta az egyiptomi politikust, s számolt Nasszer agresszív fellépésének lehetőségével.

A könyv kilencedik fejezete időbeli ugrás 1956-ból 1967-be. Nasszer tengeri blokádjá már háborús ürügyként szolgált, s az amerikai segítséggel megerősödött Izrael még ez év nyarán megindította a hatnapos háború néven elhíresült támadását a környező arab államokkal szemben. Ekkor már láthatók annak jelei, hogy Izrael egészen gyenge államból hatalmas katonai-stratégiai erővé nőtte ki magát megalakulása óta, ezért is könyvelhetett el óriási sikert a háború lezárultával. Győzelme merőben új megvilágításba helyezte a zsidó államot a nemzetközi közösség szemszögéből: olyan ország vált belőle, mely világszerte érezte hatását.

Az egyiptomi elnök 1970-ben bekövetkezett halála előtti évek már a pánarabizmus alkonyát, s egyben Egyiptom lassú gazdasági konjunktúrájának végét jelentette. Nasszer megítélése az utókor szemszögéből ambivalens, hiszen egyszerre tartják elnyomó diktátornak, és az arab hősiesség szimbólumának. Utódja Anvar Szadat lett, aki nem folytatta politikáját, leépítette elődje korábbi politikai kapcsolatait. Izraeli ellenfele sem sokkal élte túl Nasszert, 1973-ban hunyt el.

A záró fejezetben visszatérnek Hegel gondolatai, keretes szerkezetbe foglalva az eddig elhangzottakat. Megjegyzésként megfogalmazható, hogy Ben Gurionnal szemben inkább Nasszer jelleme kerül a középpontba, de a cionista államférfi karaktere kevesebb ellentmondást is tükröz. Végkövetkeztetés is lehetne akár, hogy a két pólus, Izrael és Egyiptom végül meghatározta a 20. század középső harmadának politikai történéseit a Közel-Keleten, maguk mögött tudva egyik részről az Egyesült Államok, másik részről a Szovjetunió támogatását.

Kalmár Zoltán könyvének fókuszában két politikai életpálya áll ugyan, mégis többet mutat annál, hiszen az író keze által tanúi lehetünk a legfontosabb 20. századi közel-keleti eseményeknek és történelmi fordulópontoknak. A gazdag szaktudományos terminológiát felvonultató, s olyan stilisztikai eszközöket, mint a metafora, vagy a megszemélyesítés elemeit sem nélkülöző, retrospektív szemléletű kötet alapos háttérismereteken alapul, mely a szerző akkurátus hozzáértését, témában való jártasságát dicséri. A széleskörű szakirodalmat feldolgozó írás meghatározott ívet fut be elejétől a végéig: tanúi lehetünk Izrael megalapításának, az első évek kezdeti nehézségeinek, majd a zsidó állam felemelkedésének, s ezzel párhuzamosan Egyiptom nasszeri aranykorának, végül pedig a pánarabizmus végnapjainak.

A szerző a maga komplexitásában könnyed hangvétellű, néhol ironikus, ám mindenki számára közérthető formában fogalmazza meg az egyes események bonyolult, érdekektől sem mentes folyamatait. Mindemellett a könyv gazdagon illusztrált, mely által vizuálisan segít az olvasóközönségnek elmélyedni a korabeli Egyiptom és Izrael csodálatos világában. Bár sokan írtak már a Közel-Kelet történelméről, e könyv mégis két személy életén keresztül új megvilágításba helyezi eddigi ismereteinket. Érdekes azoknak kezükbe venni ezt az olvasmányt, akik szeretnék a Közel-Keletet mélyebb összefüggéseiben megismerni, tudásukat elmélyíteni.

A címben szereplő állítás – mely akár konklúzióknak is megfelelne – megerősítést nyer napjainkban is. Ebben a régióban korunkban úgyszintén, bár megváltozott jelleggel, egymást érik a különféle incidensek, robbantásos merényletek és új, láthatatlan ellenség, a terrorizmus ütötte fel a fejét. Ebben a kontextusban, e nézőpontból nem beszélhetünk nyugalomról, békességről, hiszen *„nem csak a felejtés, de még a megbocsátás ideje sem jött el a Közel-Keleten”*.

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány

2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Olvasószerkesztő:

Lattmann Tamás

Szerkesztőbizottság elnöke:

Valki László

Szerkesztőbizottság tagjai:

Jany János
Kardos Gábor
Lattmann Tamás
Losoncz Miklós
Manyasz Róbert
Paragi Bea
Szente-Varga Mónika

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.